

Globethics Repository

The logo for Globethics, featuring the word "Globethics" in white, sans-serif font centered within a solid blue rectangular background.

Anndintina ekkitol e jannginol nder ga#al
garoowal ngal Afirka : dewtere jannde nde ga#e
wa#anaande janngoo#e he ekkitoo#e jannginoo#e

This page was generated automatically upon download from the Globethics Repository.
More information on Globethics see <https://www.globethics.net>. Data and content policy
of Globethics Repository see <https://repository.globethics.net/pages/policy>.

Item Type	Book
Publisher	[Globethics Publications];Université Abdou Moumouni de Niamey;Fondazione Vittorino Chizzolini;ERDIE
Rights	Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International
Download date	2026-06-21 14:35:25
Item License	http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/
Link to Item	http://hdl.handle.net/20.500.12424/4321203

REPENSER L'ÉDUCATION ET LA PÉDAGOGIE DANS UNE PERSPECTIVE AFRICAINNE

MANUEL PRATIQUE À DESTINATION DES ENSEIGNANTS
ET DES FORMATEURS D'ENSEIGNANTS

EDITEURS :
MOHAMED SAGAYAR MOUSSA | ABDELJALIL AKKARI | STEFANIA GANDOLFI

VERSION FULFULDE

Pudfirka

Nanii dewtere jannde wadanaande golloobe nder janngirde Niijeer, arande fuu janninoobe e ekkitoobe algadaraaji di janngirde potorde e mawde. Yuwidi tati nde woodi.

Miccita non ginan nden ko nde wadaa nder hinney gollidol faro senngooje tati caka deental Itaali inndirteengal Joodnde suudu Vittorino Chizzolini, Inibersite mo Jeneb e Gollirde nde Demle-Finaa-tawaaji, Heeso Haala e Gade Janninoobe (LACDIPE) nde Inibersite Abdu Muumuni mo Nyemey. Gadol mayre yamii ulol fedde kawtal janndeji tawraande wadoobe dewte jannde, goninke'en dow nume bii-aadama e jannde, taarinkooobe, goninke'en dow alaamaaji reendooji e joodndeeji himbe, goninke'en dow kaaddi ko daari binndi (alkule, binndandē...) e annde haala, goninke'en dow tafol dewte jannde be Itaali, Suwis e Niijeer.

Maande oya mo yuwidi dewtere ndee woni ko wanaa sikka loowdi e pahmtinol mayre. Nden kay, dewtere nden na huccintini nafaa muudum dow laawol jannde aardingol yuwidiiiji Niijeer di anndal : binndandē maandordē, darjaaji reendooji, gade reendooji e ko daari haala, gade finaa-tawaaji e buurdude no niddo waawi taskaade nder taariiki e ko himbe Niijeer mbuuri fini fuu. Nder ndabba, dewtere jannde nden na nawtoroo gade himbe kaanude faro haala de jannginol jamanu, no wi'iraa, inde holla nder dabareeji pahmtinol din e nawtordi ko nde yamiri na wadoo, na waawa gollireede nder ko daari jannginol e jannde, baggoo dow darjaaji bittiidi, itta nder demngal jaabinoowal ngal finaa-tawaa, nawtoroo gade hannden oo heba joyyina nder ko'e janngoobe alaamaaji laabudi, pahmtiniidi ciryantoodi wakkati garoowo. He dawla, dewtere ndee na holla semmbe (maandorde e anndal): dow to janngirde meeden haanunoo tiggee, nde daroo heba nde nootoroo ngoongaaku sadormaaji feereji di Leydi meeden nden nde tewta nootande haanunde, to senngooji feccere aduna, to yamde de tagu meeden haajaa wadi.

Nden kay, wadoobe ben kebii waki (delkitol) e gadal numre heba be kolla loowdi dewtere jannde ndin nder faransiire e nder demle Niijeer nay (4) : Hawsankoore, Germaare, Bellaare, Fulfulde e Kanuriire. Wi'a, wakkati to Gomnati Niijeer anniyii faa yaajina jannginol nder Demle Leydi, dewtere ndee warii nde yidaa. Nde hokkii ngoonga cubagol ngol politik wadi, to be mbi'i, nawtoraade Demle Leydi nder janngirde na hokka jannginol semmbe. Dewtere nden warii faa beyda kawtal nawtordi darnaangal faa wada anniyagal jannde laatiingal fuu.

Nder, dewtere jannde ndee, na noddangal darnde. Inde gansitoo gollanoobe aduna jannde Niijeer fuu ngartira hakkillooji muudum'en dartiidi dow kawtal gafe jannde ngal e dabareeji jamiraadi janngoobe e jannginoobe mabbe din, dow annde haala baawude janngineede, dow jannginol majje e gattol majje semmbe semmbe nder kawtal gafe jannde ngal Leydi meeden. Inde woni caggal goondinde, gafe e nufayeeje de dawla de M. Mohamed Bazoum, Persidan (Laamiido Leydi) Leydi Niijeer aardini, e de Minister Niijeer mo Jannde Leydi tawraado kabuko'u mawngu ngun woni nyibol janngirde Niijeer nde seyo faro darjaaji reendooji ko nde nawtortoo, inde siryii wallude janngoobe ben heba kamben duu be ciryanoo wakkati garoowo mo Leydi meeden.

Gomnati Niijeer na seyii nder iri nawtorgol lobbol ngool. Faro daande am, imo yetta, ula aranbe fuddube gollal ngal, wadube nde he ballagaaji din fuu ko dewtere jannde ndee wadaa tawaadum nafaa on jaanccinaaki.

Dr. Rabiou OUSMAN

Minister mo Jannde Leydi Niijeer.

Naatirka

Anndintina ekkitol e jannginol nder gadal garoowal ngal Afirka : dewtere jannde nde gade wadanaande jannginoobe he ekkitoobe jannginoobe

Stefania Gandolfi

Naatina dewtere jannde ndee «*Anndintina ekkitol e jannginol nder gadal garoowal ngal Afirka : dewtere jannde nde gade wadanaande jannginoobe he ekkitoobe jannginoobe*» to am no seyo mawngo non saabe ngoongaaji feerejeji didi. Arano ngon na geyyii he Afirka e jannde mayre ko tawaa wakkati fuu kulle dee na dowta, na maandina nguurndam am e dam gollal am. Didabo na geyyii he anniya feerejejo oo dow ekkitol jannginoobe nder Nijjer to laatii nokkuure ho'oreere gollal. Tiggol meeden he nawtortodo mayre, Vittorino Chizzolini, mo tokkaay adiini, jannginoowo gattudo nguurndam muudum fuu nder jannginol fuu duu nder ekkitol jannginoobe furi nder Leydi Itaali e nder Leyde aduna keewde.

Jannginol na hakke mo niddo fuu, wuura kawtal ceenndirol e jeytaaki nawtordi finaa-tawaaaji, darjinol lenyi himbe duududi ki kawtaa alaamaaji, annde e janndeeji.

Hano debbo haaltaro goninke dow hakke jannde anndinii faa woodi nder Kaaltaaki cakitiiki maako "Anndita hakke jannde hano hakke finaa-tawaa kam woni wayla gadal garoowal ngal faa duuda heba yottoo jannde nde himbe fuu e lobbere". (Koumbou Boly Barry, 2021, p.3)

Ngam dume dewtere jannde ? Heba yi'ina ko tawaa sikan don e bamta dum he kawtal hakkilantaaku ngu himbe aardinaabe filla jannde e gollanoobe jannde fuu heba ndarjina e bamta baawde himbe dow tewtol jannde nde himbe fuu e lobbere.

Ngoonga nii non dewtere na laato are jannde balloowal sirya jannde e ekkitol faro daartol kawtal gade jannde heba riskuuji din ceenndiree, gade laafiide den keennee senngo naa gonude na paddoo golle den nden wada taye jannde ekkitaaki kese beydooje woodde jannde nden.

Nufayeere dewtere jannde ndee na mawni sanne, inde daari duu finaa-tawaa nder wakkati go'oto : inde mawni ngam caggal maral, Afirka hebaay baa nde wo'otere *janngirde laatiinde nde Afirka*, ammaa tan *jannde lekkol nde Afirka* nder to finaa-tawaa e darjaaji Afirka anndinaay kam jannginol yahde jannde.

Finna-tawaa kaden ngam Leydi fuu na woodi laawol wada sirya muudum kawtal gade jannde gattaangal nder darjaaji finaa-tawaa, ponnaado he maandorde finaa-tawaa sukaabe heba wada jannginol dartiniingol e pahmtinoowol law. Janngirde Afirka na haajaa tumbee nder alaama finaa-tawaa. Hano na Moussa Sagayar anndiniri dum nder winndande dewtere maako « Walaa sirya darnaado gattaado nder tabital haalaaji di nume e annde darnaade e tabitidde

nder reendooji Afirka. Ammaa ko yidaa woni finaa-tawaa mo bamtaare annde gadê himbe tuugiidê dow darjaaji, hanaa dow datî lammbaadi e laabi ceenndirooji ngoonga e fewre »

Hannden jannde nder Afirka na wuuri iri haayndeeji tati : arandeere nden, iri beydoowo, booyna tabite janndeeji hannden di aarti maral ; didâbere nden, iri moyfînoore, iri fonnoore ho'ore mayre he tilasiji jamanu, tatabere nden, iri wayloore, yamira anniya jannde keso, mo reendo e bamtaare beydoowo dâdi nder darjaaji e annde Afirka dê gadê himbe (Sall, 2020).

Jannde wayloore na laawol jannde daarowol nyibitaaki tabital reendo faro kaaldol ngol maanaa. Jannde wayloore na walla janngoobe miiloo na woodiri nder ngoongaaku, be kaalda ko daari reendo e finaa-tawaa nder to be tawaa.

Nanndi oo mo Sall (2020) innditiri « *dawaadi ladde na maandina leydi muudum'en* » na walla ndimki *janngirde Afirka*, baawoowo tiigitaade anniya keso e nanndi keso nde bamtaare. Heba dùm wadâ say kawtal reendo-risku e reendo-politik nyibee gadoowal jannde ho'ore baylol tewteteengol. Sifa Ndoye « keydintinal jannde daaritoo nufayeere jannde nanngude nufaadum keso pahmtinaadum, wayla paanol ngol, nyibitoo kawtal jannde ngal nder gedê mayre fuu e buurdudê mayre » (NDOYE , 2020).

E gi'idê am, kulle kaani gadooje ko janngirde Afirka golla. Arandeere nden woni gattol keydintinooji jannde ngol nder anniyaaji faa booya ngam keydintinooji jannde dîn na anndina kefte muudum, mbanngina riskuujî muudum'en tan nder wakkati juutudo. Didâbere woni ko keydintinooji na kaandi he laawol jannde kawtal gadê ciryaade tiigiidê dow ko janngoobe mbuuri ngol bamtaare bii-aadama ngam niddo waawataa hakkiti janngirde he wuurdude muudum e reendo on e ho'ore muudum (Sall, 2020). Senngoore goodom, nder jannde finaa-tawaa, haala e gadal njahdata ; ndellee nde hen fuu jannginol e nehdiinol na ngeyfyondiri (Sall, 2020)

Na woodi kaden durwo tatabo coyfoowol niddo to « haaju e ko wadîraa ngoongaaku na waawa wadâ suka haajee ngaroojum. Nehdi goodom garoowo na haani hakkilane ngam keydintinooji dîn na ndaara waaldeje keewde e nder gadê dê « aadiiji di waaldeere » dê kaani dê adiree¹».

Jannde Afirka na haajaa laawol kawrital nokkuuje nder gollidol he “dardê buurdudê, himbe e risku caka kawte janndeeji dên e kawte janndeeji dëya : gadooji ko woodi barke, ko buurdudê, himbe, politikiji, finaa-tawaa e kon baawde he mballaga kaanudo ko Mamadou Ndoye innditiri « fedde nde peerugol koppee mo reendo » (NDOYE, 2020, p.48) walloore ndimki kawrital gadê himbe tawaande heese heese na bamtoo nanngude geyfôl annde laatiidê kanyê ngoni semmbe e yuwidi bamtaare. Gi'ol kesol ngol jannde na walla jikkondirol teenunjal caka gollidoobe he jannde nden e reendo ngon ngam inde geyfôo anndal gonal mo hen fuu nder maâbe to jawdi hawtaandi ndi reendooji faro laabi janndeeji kaanudi baaniidi di gadê heba

¹ Gollirde kawjiinde Fedde Saahel nde « OCDE » tiggî 1976 heba walla Kawtal Leyde gonude na ndurwida he Yooro nder Saahel (CILSS).

ngoonga fuu gollida he golliditteebe ben. Kawtal gollidoowal ngaal na foonndita tiirre e geyye tawaade caka sadormaaaji ndennee kuullal aranal non nii kokkoowal jannde Afirka semmbeeji e riskuuji reendo.

Jannde na jawdi himbe fuu e « numre jawdi himbe fuu na hakkilanii sanne kawtal gollidoowal, laatiingal kam e ho'ore muudum na jawdi hawtaandi. Gadfal ngal himbe fuu anndani dow pahmral na darja himbe hano aral gollirteengal to jawdi ndin e ho'ore muudum. Jannde na adaandi hano jawdi hawtaandi na haandi kawtal gade poonnditaangal faa woodi e mballaga himbe politik'en heba ngal wada » (UNESCO 2015). Nder Afirka, numre jawdi hawtaandi na haani itta nder risku ndonngu finaa-tawaa ngu ko nduunga kebbiniraanga golle pinccitaaki de booyaay wafeede. Rabbinere ndee, nde walaa kammborgol kam dewtere jannde nden woni na sii'oo. Laatiidum jawdi hawtaandi, jannde Afirka na huunde darjanteende finaa-tawaa ngam nufayeere mayre woni gadol baawde go'oto go'oto e reendooji jokkondirooji senngooje tati : senngoore go'oto go'oto, annditoowo teddungal baawde huunde nden e na haajaa duu de nawtooree nder jagaaji e nder gade gi'iniide, senngoore reendo nder maanaa ko baawal na keftol kawrital he yoga majje, darjina sanne weltaare niddo e ho'ore muudum faro goddo e senngoore gollirde daaroore gollanoobe himbe, joodiibe dow innde ko'e muudum'en e siwil'en.

Dewtere jannde ndee na laatii jawdi nder jannde Afirka fuu nder Niijeer buri. Jannde adaande hano wuddu bamtaare gade himbe cikkoowo, « faltorde nde niddo on e ho'ore muudum...waawoore golli, hawri maandorde, anndal gonal e anndal gadal » (Ki-zerbo J., 2006, p. 198-200)

Dum don woni, jannde nde finaa-tawaa tan waawi wallude Afirka daara laawol bamtaare muudum : jannde tawaande nder finaa-tawaa Afirka, hano « teenaaki sinngaama nder leydi, fooda ko tawaa faa ley ndemri wuurna ho'ore muudum heba mawna, wada bibbe, jaka jannde duu na waawi wada non se no yidi mawna, wada bibbe na tilsi daara ko tawaa nder finaa-tawaa Afirka, gollira he majjum se na yidi mawna. Na haani potal caka janngirde he finaa-tawaa reendo mayre, to tawaa kujje potinooje den ngoni finaa-tawaa on e ho'ore muudum, teddungal haala ko daari nguurndam finii fuu e cayri reendo. "Haala anniyotoo, halka naa beyda...Janngirde waawataa hokki baawo finaa-tawaa leydi : nde wanaa non nde laatoo janngirde nder Afirka ammaa hanaa janngirde Afirka" (Ki Zerbo J., 1990, p. 79).

Ndellee, na haani kakkilo-en ko nder wuurdude nde kawtal taguuji e kulle, finaa-tawaaji Afirka kulataa cuyfóraaki caggal maandordè, kanyum woni de cudda ko'e majje, ammaa nde maandorde fuu wanngina ho'ore muudum, non tan wadata ko de mawna, haaju wanngina haanaa fufuu yeggintina dadi maandordè. Rafi potital oo wadi ko wadube dewtere jannde ndee cii'ii faa moyfina.

Hakiika, en njidaa jannde mabunde ho'ore muudum ammaa "njaayri jannde Afirka mabbitaniinde jaabinooje aduna tawee na gollida he finaa-tawaa, ponnol e dartaaki yeeso nume goodom e kulle kese » hano no Akkari anndiniri dum faa woodi nder winndannde maako. Ko Akkari wi'i kaden gollal ponnol ngaal, na haajaa kaden sanne heba « pine, goondinde, darjaaji e nume aduna tabita nder ngoongaaji e finaa-tawaaji nokkuuje. Hanaa haalana aduna nume ammaa walla reendooji Afirka njahda he jamanu tawee dalaay dati nguurndam muudum'en ».

Ko daari Niijeer

Maande taariiki jannde Niijeer woni jaabinol gade wadoobe tawaabe yaasin, pedè aduna, hano woodde kawtal kujje ngaal de nanndaa tagu de wadoobe na watta jannginol nder pottol dati, kawte nume e sirya kawtal kujje de nanndaa tagu. Kokkol gollirde alaama e janngirde nde himbe fuu kawti hano nokkuure tabital (ngoongaare) jannginoore annde laatoo ndelllee fannu jannde tiidudò.

Dewtere ndee suuwii dadi muudum nder Niijeer, inde sii'oo faa nde hokkita anndal buurungal nder alaama jannde dow innde himbe wo'otube kaaldeteebe de nokkuuje ben. Ngam majjum inde darjina mballaga wadoobe ben fuu be kawtal taguuji e wuurdude maggal ngal jannde kambe he himbe wadoobe gade finaa-tawaaji be ngalaa laawol naata nder cuudi janngirdi ammaa na risku nafaowo jannde himbe fuu e mohen fuu. Nder wadoobe bee, na tawaa maabuube, fillotoobe, nawtortoobe banndi, wadoobe yeewtere (tiyaatir), kabirinooji, nyeenyube, yimoobe he wobbe kaden. He pottol caka annde de yuwidi wuurdude he anniyaaji kesi di jannde e baawde kese, ko eelan-en woni janngirde Niijeer laatoo janngirde nde himbe, nde gone waawunde jannginde waaldeeje kese.

Loowdijji kollaadi nder iri tayè den de dewtere jannde nden na njamiri laatoo kaaldol he jannginoobe ben he himbe Niijeer fuu. Niijeer na Leydi ndi wattaay nder loowdijji jannginol annde finaa-tawaa, reendooji e riskuuji finaa-tawaa, annde nawtorteede nder baadeeji, nder reendo faa huuba, caggal muudum, dum don jukkii ceedol he janngirde finaa-tawaa, ceedol caka janngirde e wuurdude lenyol, himbe e addiniiji.

Hakiika, ceedol ngool na woodi semmbe sanne nde nidfo na wodfowoo yahde galluure nden e

ci'e mawde den de Leydi ndin. Na woodi ndegoodom cii'andè jokkondirol jannginol janngirde (lekkol) he jannginol diinaaji fuu duu ley ciinol saaroobe furi, ammaa baa nde iri didi jannginol din ngadaama nder nokkuure wo'otere na ceedi ngam mbahdi majji kawtaa, laawol jannde ngol di nawtortoo na seedi . Bataakiyol ngol Bouba Amadou na filla jannde Kur'aana na seyo sanne ngam inde gollira kulle kawtal gadè jannde lekkol e jannde mawbe nder kawtal gadè ekkitol baylol reendo. Inde anndina ko « heba jannginol Kur'aana hewta nufayeeje muudum jannde, jannginoobe ben na ndoggitira baawde kokkooje Dewtere nden golle jannginol e jannde ».

Maande jannde finaa-tawaa nder Niijeer woni « *ndonngu*, ko daari huunde fuu ko niddo waawata roni he saaroobe muudum, faro naatol maako nder himbe, he maamiraabe maako ammaa duu he ekkitaaki maako no foti fuu. Inde woni faa woodi dow innde ndonngu gollirgal, ngam inde woni duu dow ko daari diinaaji, finaa-tawaa, jannde lekkol, ekkitol gollal, nedfaaku e kawtal nume » (Meunier 2008, p.310). Haala ngo'ota kan winndannde Ali Roufai fillii nder tabital « Dadfuduuji jannde finaa-tawaa na tuugii dow jannginol darjaaji. Darjaaji din mbaylataako, idi cotta ammaa idi kargii, idi beydoro yeeso. Kanyi mballata niddo wuura nder potital dewrungal ko daari niddo e ho'ore muudum he beya » (. Ndennee na haani himbe ndaara coorti ballooji no ngadeten ko pahmen no himbe ben annditirto faro annde den e fahmitana ko'e muudum laatiibe joomiraabe annde.

Na woodi perge keewdi maandinooje buulol tawaangol caka jannginol ngol janngirde he ngol finaa-tawaa, hano demngal nawtorteengal nder janngirde den. Nder Niijeer « datol ngol hitaande 2019 limtii inde Demle Leydi sappo e go'o innirajum, ngol yowani de datol potal » (MALLAM GARBA M.).

Niddo na waawa haandini demngal hano suudu, njaayri ndi hakkilantaaku battiingu tawraandi nokkuuje didi, jipporde, nokkuure jabbotoonde e njaayri pergu balloojum niddo yaha faro beya heba jabbitoo be (MEYER-BISCH P., 2011, p. 5).

Demngal innirajum na yuwidi maandorde, gadaandi hano "*suudu ndu tagu, alaama hoolaare caka himbe* ", haala ka seko e joote, pinal niddo e reendo kokkoowo aduna maana aduna. Haala wadata miijo ammaa miijo duu dow haala wadata golle muudum fuu ; jaabinol na woodi, ngol haala wadata dow miijo, non miijo. Demngal innirajum na yuwidi e gadal faltorde darantoonde *bamtaare hakkillo* suka on, waddana o potital kaanungal nde wanaa potital ngal, bamtaare nden buytoo. Nder demngal innirajum, suka on walaa fuu sadorma, hakkillo maako na fukkii, e “ nde o hadaama nawtoraade gollirgal ko daari haala fini fuu, janngirde na watta o dow yahwi nder alaama coyforaaki ” (Poth,1988, p. 11).

Kadól suka Afirka nawtoraade demngal innirajum muudum heba hokka o aral kaaldol tiidungol fuddari jannde, janngirde hadii mo o wanngina nume e nafakkaaji maako. « Darnol suka yeeso demngal jananal, beebidini (muugina) mo, ko buri yahwude o laatoo nyemminoowo gade » Nden kay nde hakke maako demngal innirajum mooytaama, janngirde *wada mo barraado* , ngam nder demngal maako kay, suka miijo, weefondira, yeeewtoo nder nawtoraaki demngal innirajum, ngam kam ngal tan nii woni nawtorteeka fini fuu. Nokkuuje goodom, janndeji tabintinii ko jannginol Demle Leydi na *huunde yahwnoore ekkitaaki* nder jannginol Demngal Didabal (Poth 1988, pp. 12-13)

Idum fahminii sanne nder tummbite de Maraadi, Jendeer, Taawa e Diifa to algadara janndeji leesi sanne, fuu duu to rewbe ton buri (République du Niger, *Annuaire statistiques 2004-2005*). Nantinoore dewtere ndee nder Demle Leydi mawde den na maandina muuyde wallube wakkatiiji yeewtereji dow janngirde, demngal innirajum nawtoore nder janngirde.

Jannde nder Niijeer hollii no kawtal gade jannde ngal wallataa tokoraaku kelme caka annde janndeji jamanuujii e annde nokkuure na waawa liba jannde, duudal himbe murta he janngirde. Joomiraabe annde nokkuure « na njeyaa nder bibbe wuroobe he himbe nokkuuje ben woodube annde muudum' en halalaa e de himbe nokkuuje ben » (Hill, 2020, p. 11).

Ngoonga nii non, kanye ngoni annde cinngaade dow nokkuuje, de janngoobe mbaawi njeytaade de kaanaa hakkiteede he alaamaaji reendooji, finaa-tawaa, gollirde e politik : “kaanankaaku marol yaagataake nde anndal ngal wadiraama hano haalaaji di mbaanaaka heba himbe fuu anniyoo ” (Latulippe & Klenk , 2019, p. 7)

Sifa Ki-Zerbo « himbe be finaa-tawaa nehini buri teenjude heba mbuura na woodiri nder wuurdude Afirka dow dalube ko finaa-tawaa, adi ko jamanu »

Janngirde nder Afirka na tawaa « nder mahirde Leyde tuubaakoori, Leyde marude » (Ki-Zerbo J., 2014). Heba lekkol (janngirde) wartitoo *lekkol mo bamtaare* nden kay nee nde haanaa nde seennda inde kujje, ko niddo wi'ata he ko niddo wuuri, say nde nawtoroo finaa-tawaa, nde « yooaga (itta) semmbe mayre nder Afirka on he ho'ore muudum », nde wartitoo nde Afirka, nde wartitoo to nde haanunoo, to nde accu faa nde laatoo ”.

Gollal janngirde woni darjina annde den, jabboo saaroobe ben, nawtoroo banndi din e taaleeji din hano yuwidi jannginol e ekkitaaki, mabbitanoo annde dabareeji, are, kaake, yardoo taguujii hano pine de lekkol. « Nder Niijeer mawbe ben nawtoroo banndi heba be njanngina sukaabe ko daari finaa-tawaa... nantina hanaa tan no niddo wi'irta ammaa duu, fuu duu no niddo yi'irta, no miihortoo : no niddo gonortoo... Wulbere finaa-tawaa lobbere non. Caggal gollal kaaldol ko nde wadata yahde gollal ngal darja » Dardé finaa-tawaa tati mbaawi

njanngede faro banndi : finaa-tawaa, finaa-tawaaji, kawrital finaa-tawaaji (AMADOU nder dewtere jannde ndee).

« Na haani ekkitoo na hettinoo taaleeji, jannginol, taariifuuji naa fota daara kujje faro algadaraaji keewfi. Se nii ngoonga na woodi, dũm woni fuddfari ekkitol. Dum woni anndal luggidĩngal ko daari jannginol nder beebeere. Mbahdi na yeewtere. Tagu na yeewtere. Fuu na yeewtere » dũm woni Amadou Hampâté Bâ (HAMPATE BA, 1990) winndi. Taalewol na *anndal nokkuure* ; golle d̄idi ngoni ko maggal, ingal woni nyeenyal, nanndi tewtol anndal e aral jannde. Nder kawrital gađe d̄e anndal ko daari haala e jannde, Ingal wađa gollal mawngal sanne nder ekkitol sukaabe geȳȳiidum he anndal feereyal laatiingal say haala golliree ((HAMPATE BA u, 1990).

Darja haala jerfol na hakkudeya ngam nokkuure makka na mawni sanne burude dabareeji jannde diya. “Ika jalnina e nehđina ammaa duu to gollal makka jannde e jannginol anndititteeka faro jannginol darjaaji nehđiiji, maandorde dawla e gađal nguurndam lobbal (ISSOUFOU nder loowdi ndii).

Nanngude anniya oo, annditanii to janngoobe algadara aardangal heba ƒe cuboo kawtal gađe jahdoowal he jannde sukaabe maƒƒe. Inde laatoo *tummbiinde* nde subataako, nde hakkitittaa ammaa golliroore finaa-tawaa kawtaado, darnoowo ƒeydaari dow dad̄fudi annditol maandorde, finaa-tawaaji e jeyre reendooji ceedufi. Hano tabital Moctar nder dewtere ndee « Dow gi’ide d̄ee, say janngirde d̄owta, naatina saaroobe ƒen nder golle kaanude e bayleteede heba takka buulol tawaangol caka maƒƒe e janngirde nden, heba duu hoolaare naata sanne caka maƒƒe he jannginoobe ƒen, nder loowdiiji janngirde d̄in ». Idum ƒurta yahde geȳȳe saaroobe-janngirde na ƒeyda woodde jannde kawrital gađe, annde nokkuure na keƒan darja, cayri jannginol na gansitoo, na darjina himbe.

Joonin kay, dewtere ndee na tewta ƒamta laawool jannde annditoowol bood̄dum tawaadum hakkunde nid̄do he himbe, pota ummoo heba ngada siyra gađal jannde.

To dũm tawaa

1. HAMPATE BA Amadou, 1990, Il n’y a pas de petite querelle, Nouveaux contes de la savane, Pocket, Paris.
2. HILL_ R.,_Working with indigenous local and scientific knowledge in assessments of nature and nature’s linkages with people 2020, p. 11
3. KI ZERBO, Eduquer ou p̄rir, Unesco-Unicef, Dakar 1990, p. 79
4. KI-ZERBO J., La semaine africaine, Unesco, 2014
5. KI-ZERBO Joseph, A quand l’Afrique? Ouagadougou, 2006, p. 198-200

6. KOUMBOU BOLY BARRY, Droit à l'éducation : les dimensions culturelles du droit à l'éducation ou le droit à l'éducation en tant que droit culturel, Rapport de la Rapporteuse spéciale sur le droit à l'éducation, Nations Unies, 2021
7. LATULIPPE N., and Klenk N. Making room and moving over knowledge_co-production indigenus, 2019, p. 7
8. MEUNIER OLIVIER, Ecole d'aujourd'hui et savoirs traditionnels (Niger, Réunion, Brésil) dans Cahiers internationaux de sociologies 2008/2 N°125, pp 310
9. MEYER-BISCH P., L'hospitalité politique par la langue, Document de travail de l'IIEDH n°19, 2011, p. 5
10. NDOYE Mamadou. (2020). « Réformes éducatives : attentes et conduite du changement ». *Revue internationale d'éducation de Sèvres*, Paris, n° 83,
11. POTH J., L'enseignement des langues maternelles africaines à l'école, Breda, Dakar, 1988, p. 11
12. SALL A., Regards sur l'éducation en Afrique subsaharienne à l'horizon 2040, *Revue internationale de Sèvres*, n. 37, Paris, 2020,
13. UNESCO, Repenser l'éducation. Vers un bien commun mondial, Paris, 2015, pp. 87-88

Tayre

Hakkeeji suka, jannginol kawrite gadé finaa-tawaa e bii-leydaaku : muulande deye nder wuurdude Afirka ?

Abdeljalil AKKAI et Rita Locatelli

Ndabba

Ko anndaa, kaaddi annde de Afirka woni na nawtoroo faro jannginol, fuu nder Leyde aduna yuwoy fay hollitoore wadaaka ko daari geyyol majje he finaa-tawaa e taariiki Afirka. Nder winndannde ndee, min cii'oto nder adol aadi, min ndaaritoo dati gaddaadi tummbaa nder Afirka di njahdataa he ko himbe tawi, heba min mbayla di.

Min ndaaran ginan, nantinooje kaanude de Leyde aduna dow hakkeeji suka. Min keesoo sadormaaji buri semmbe din, di ndewnee dow wuurdude Afirka. Nder gollal sukaabe, rewtingaade debbo-gorko, dewle de njonaay e gattol sukaabe bita (juulnol) sadorma oo hulyinii. Min keesoo kaden, ko dum saabantoo janngirde Afirka faro jannginol kawrite gadé finaa-tawaa. Dow ko haaletee nder tayre woni geyye caka lenyi e haaju jannginol potal, rafi jannde yoga lenyi potordi, bayle finaa-tawaaji tawaade fini fuu ngoni nii na beydoo.

Caggal muudum, winndannde meeden heesoto gadé gi'iniide gadoyteede nder jannginol bii-leydaaku, ko haalata dow leydiijum he ko Leyde. To dum haandi sanne woni to *bii-leydaaku* waylii na wonndi to burjondirol keeri kibaaruuji ngol baawde annde kese. Nawtoraaki baawde annde dee nder jannde duu na heesete.

Yamiroore nde min ndarani nder winndannde ndee woni tawee jannde jogaama nder Afirka na woodfiri. Midon ndurwida duu he gadé aduna laatiide na mbaawi huunde fuu ammaa say piirten, kaandinen maanaa kelmeendi meeden tawee eden kabda he annde e gadé kese gonaade na njowee dow nduungu ngan.

1. Hakkeeji suka Afirka : paani Leyde aduna e tabite Afirka

Gilla 1945, darnaangol ngol hakkeeji Bii-aadama tawraa dati jannginol e deenol sukaabe. Hano anndinoore Kola (2017), durwo wadaango ngon faa sukaabe ndarnanaa dati jannginol e deenol sukaabe wadi ko hitaande 1923, « Genève » tabintini gadal ngal Fedde deenol sukaabe nde anduna. Hitaande 1924, Fedde Leyde narrude duu yardiingol. Caggal muudum Fedde Leyde Aduna « ONU » tabintini darnaangol ngol hakkeeji suka hitaande 1954. Tabintinol Hakkeeji suka wakkati Hawriinde mawnde nde Fedde Leyde narrude nden wadi 1989 saabii ko laabi din fuu kebaa, ndarnaa. Datol Afirka ngol hakkeeji e nguurndam suka lobbam na huunde nde Leyde tawaade nder Fedde narral nde Afirka darni hitaande 1999. Datol ngol na soomi nufayeeje Fedde Leyde pahmrude tawee himbe kabpii anniya huccinde dum dow ko daari Afirka.

Jaka, wadii duubi ko hakkeeji sukaabe din na mbinndaa nder dati e darnaadi keewdi di Leyde aduna, tummbite Leyde Afirka « UA » e Leyde den. Bamtande tawaade nder binndande darnaade dee fuu na pahmtina himbe ko heewi. Arannde fuu ide miccintina gomnati gollal muudum inniraadowal faro deenol, jannginol e dowlol sukaabe. Duudal Leyde Afirka njardake dati Leyde Aduna naa di nduungaaji faa na nawtoroo di nder dati binndande Leydi muudum'en. Ko Leyde Aduna ndarni faro hakkeeji sukaabe na miccintina saaroobe, jannginoobe naa mawdo fuu anndinoowo moyyina laabi nguurndam suka fuu heba mawngu makko wooda. Nokkuuje goodom binndande darnaade den naati nder tuugorde cinngol portjeeji e gadol siri gollidol he himbe fuu. Ide laato ndellee dabare mo himbe nawtortoo heba nde beyda woodde nguurndam sukaabe be gacce yahwi hewtaade.

Binndol hakkeeji suka mo Afirko nder kawtal tinndinooje kese de Leyde fuu na beydaari haandundi ammaa ndi harki. Anniya fuu mo politik adi faa gollira laabi darnaadi din, sadormaaji na tawaa wakkati golle den njidaa wadeede. Nder duubi cakitiidi dfi, fini fuu Leyde

Afirka ngoni nii na caama yahde. Yamirdum deenol riskuuji e laamu lobbu accii maandeeji dow gollirgal gomnati e sukaabe be Leyde Afirka (Adepoju, 1993 ; Thomson, 2017). Yannaange Afirka, Leyde goodom hano Nijeer, Burkina-Faaso, Senegal, Kuduwar naa Beenen dekitake juunngo dow derewol dabarewol ngol be innditiri « wada-wada » kokkowol gollirde nde wanaa nde gomnati e porjeeji wurooji « ONG » naa di Leyde dati mbuurtinooji laamuuji finaa-tawaa di gomnati faro cellal naa jannde :

« Dabare oo na wadan dum gollida he golloobe joodiibe dow ko'e muudum'en dow aadi anndinoowo tilasiji e hakkeji fedde fuu (gomnati he golloobe joodiibe dow ko'e muudum'en) heba gadol siri jannde e jannginol mawbe hoyaa » (MCAPLN, p. 9, 2010).

Ko dewtete dum hewtaaka, saabe muudum wadi ko Leyde goodom ndarni laabi jaajinol laamu Leydi ngam fahindan riskuuji din ngalaa na njottoo law tummbite den naa fufuu. Kaden duu, gollal ballondirol ngol Leyde yaasin laatiingol ulowol jaajinol laamu Leydi wadata ko ngol joodoo nder politik finaa-tawaa Afirka (Hyden, 2017). Faro jannde nde wi'aama jaajinol laamu Leydi ngol tuugoo dow himbe wurooji din faa ko wadete fuu gasinee, gomnati duu haanaa dala yoga tummbite e himbe tawaabe baargi don fuu.

Ngaska mawka tawaa caka aadiiji di Leyde hakkeji suka nder Afirka e jottinol amaana on ngam golle den ngalaa na timma. Idum duudi sanne nder Leyde Afirka tawraade sadormaaji fuu duu to joodnde pergu sukaabe woni. Dow taye ndee, himbe laamu he politik 'en be Leyde dee anndanaa binndande darnaade heba himbe ndenoo wakkati tiirre saabe majjum wadi ko himbe fuu ummataako ndaroo (Akkari et Sagayar, 2021).

Wakkati goodom duu kettinanteebe tawaabe nder wurooji na paggoo ko Leyde yaasin anniyi, ben don ngoni moodibaabe, tokkuba faa joonin laabi meeden finaa-tawaa... Gadol golle den hoyataa. Ndellee, dabareeji e annde Leyde yaasin kaanaana tummboo nder ko tawi hano nguurndam buurdude e finaa-tawaa. Hanaa haali beldi himbe yamaa ammaa mballa himbe Leyde Afirka bamtoo tawee yonkiji fuu yuwaay naa tayay dadi finaa-tawaa. En kaalan dow hano gade bonde nay kollooje ko weeyo Afirka no haani daranee heba golle dow hakkeji suka kuuba.

Booyi ko binndande darnaade kadi gollinol sukaabe. Bonde mawde didi suka golloowo hawri : laatoo suka e talkaajo. Farritere ndee na jukka iri gollinol sukaabe kantiingo nder golle cattude (BIT, 2002). Sukaabe dalaabe, dafaabe, be njamdaa, tampuube tan nji'ataa dow beddaaji mawdi di galluuje yannaange Afirka. Nder Afirka, ko sifaaji mbi'i, adadu sukaabe famtarbe golloobe na hewtoyto sukaabe miliyooji 100 doo yahde duubi sappo naa sappo e joyi, suulnaare mawnde dum laatani politik 'en. Talkaaku na tawaa nder gade gadooje suka gollinee nder Afirka (Admasie, 2002).

Ammaa kadol gollinol sukaabe ngol na haani talkaaku buytee, gade didi pahmanee faro kollitol himbe dow jannde e finaa-tawaa. Saaroobe ben kaani ndarnee, kaalane ko yowii dow muudum'en ko daarata deenol e korol suka mabbe. Kalfinol sukaabe ngol himbe anndi nder Afirka na haani moy'inee, horee faa wooda. Fedde himbe, ho'oreebe finaa-tawaa na kaani njukka mawbe wattoobe sukaabe ngarbinol dow beddawol hano nii Senegal, nokkuure aayiiibe, mawbe ben na mbaawunoo kuccini ben jannde. Fijo « finaa-tawaa » na haani wadee heba dum fahma gade gollinol sukaabe. Alamaaji joodnde kollata ko watti sukaabe ben nder iri gollal ngal, ko saabii dum, no wonndi he sadormaaji e nafaaji kawru di don. Nume anndinaade nder adnaaru kolli ko suka fuu mo ummoraaki non en nder cukaaku muudum ngoondintaa jagaaji sukaabe e saaroobe ben naa di himbe fuu. (Abebe&Bessell, 2011). Mballa sukaabe Fulbe ben nder golle marol na woodi riiba sanne tawee nii jannde mabbe halkaay. Biibe fulbe ben na kaani ngada golle duroobe heba to be ngattu koreeji fulbe din nder habbu ho'ore : nguurndam dam sadorma naa jannginol sukaabe.

Rewtindaade debbo-gorko na tawaa binndande keewde de aduna e nder de dewtel bamtaare booyoore 2030. Jaka, se odon goodi banndol nder Leydi End « Inde » naa nder Nijeer bi'ungol « *tawree e mara suka debbo hano nii yarna ngesa jooddo !* », dum hollii ko dadi rafi rewindaade debbo-gorko na luggidi. Say nde himbe ngolli dow bayle finaa-tawaaji den. Sii'oo

mo Leyde yaasin ngatti nder Afirka, fini fuu imo ulee. Idum mettina bernde ngam haala he hunnduko nii non, dum gollataa ekkitorde den faa luggida duu sako faa gade kese de njahdataa he finaa-tawaa Afirka. Fannde mabbe aybude gade maamiraabe meeden, tuuba be ko wanaa ngoonga ngam be njidaa teegaade be, ibe kaanunoo be aardina golliditteebe, be kolla ben nafaaji rewindaade debbo-gorko nden.

Nder aduna, gade bonde laatiide dewle de njonaay e gattol bibbe rewbe bita (juulnol) ngoni sabaabu naawallaaji mabbe ko wadata hano rewbe miliyooji nii fuu nder Afirka buri (Moody, 2020). Ko wadata dum yaha yeeso na yi'ee ammaa faa hannden idum daaso ngam gade didi dee cottii to tawanoo nder maandorde lenyi e finaa-tawaaji. Doo woni to janngirde (lekkol) haani durwida he torra on. Njogaaki bibbe rewbe be duubi 12 e 18, nder janngirde na hada deedi di njonaay e dewleede law heba duudal mabbe njannga faa yottoo kambe duu to be kollititta rewbe dow gattol bita e rafi jannde.

Ndelle kaaddi kawtal jannde, janngoobe, saarooobe, jannginooobe e himbe fuu na kaani ummoo ndaroo kada gade bonde nay dee. Hano beydol yowre rewbe jannginooobe nder janngirde na wada bibbe Afirka ben kira, njoodoo njannga (Stromquist et al., 2017). To sadormaaji tawaa, gade bonde nay dee buri torra. Sukaabe eggube e ferube buri yi'ude nyanjere gade bonde den. Niijeer e Leyde Saahel fuu nder torra on ngoni.

Heba hakkeji suka njaagee, say duudal kujje goodom durwidee, hano talkaaku Afirka. Ammaa idum darna jaabol hakkeji suka se nii siryaaji janndeji naa ko finaa-tawaa heennaaka senngo (Kola, 2017).

2. Laabi kawrite gade finaa-tawaa di janngirde

Keewal kawte janndeji nder Leyde sobbirde titii laabi janndeji finaa-tawaaji heba be njahdina kawte den faro janngoobe be kawtaa finaa-tawaa sabu Leyde fuu mbaylii jaabande (Akkari & Radhouane, 2019). Nder Leyde hodorde, titol laabi janndeji finaa-tawaa ngol wadaaka, fuu duu nder Afirka dum diy'i. Gade jannde gonaade na ngadee toon fuu na gaddaade naa ko wonaa na wadee feere muudum senngo.

Ammaa midon miija kay nder nokkuuje didi laabi janndeji kawte finaa-tawaa din mbaawi titeede : Afirka e Niijeer. Ndennee to en njegitin duu janngirde nde tuubaako (nasaara) waddi nakkisii finaa-tawaaji Afirka. Caggal ko Leyde Afirka kefti ko'e muudum'en, janngirde yeeyitaaki nawtorii finaa-tawaaji Wuro e Leydiiji. Nder al'aadiiji dii, laabi kawrite gade finaa-tawaa din na kaani cottinee heba di njeyto ko'e majji (Aman, 2017).

Rafi nawtoraaki demle e finaa-tawaaji Afirka nder janngirde wadi ko anndal finaa-tawaa jakki. Jaa, hakke suka fuu na woodi jannde nehaaku nder demngal muudum, baa nde nder duubi jannde arani din non, dum walaa duu idum wadee nder Afirka baa ko tawaa pincitaaki anddini riibaaji jannde gilla hannden waraay (Cummings, 2017). Yonii to mabbitante demle Afirka mabboode janngirde. Nder hitaande 2017, derewol ngol Biroo jannde mo Leyde fuu ngol « UNESCO » to ngol wi'i « Janngina e ekkitoo jannde nder na duudal demle laatorii » hollii ko himbe na kaani kuccita faro jannde demlediyal nder feccere Afirka tawaande hodorde-Sahaara. Darnde keesaaki kawte janndeji di Burkina-Faaso, Niijeer e Senegal derewol ngol darii nden ngol taykii na woodi anndana na kujje laatorii ngam iri nanndi demlediyal keewi sanne (BIE-UNESCO, 2017). Annde jannde demlediyal na tawaa Niijeer e nokkuuje goodom nder Afirka (Mallam Garba, 2004 ; Schneuwly et al, 2019 ; Benson, 2020). Ko woni tan joonin, de njaajinee, de duudinee nden kawte janndeji den fuu njardoo.

Nder cakaari Saahel e Nijer laabi janndeji kawte finaa-tawaa di janngirde din buri moyyinde jannde nder tummbite de sadormaaji e habdooji. Toonyeeji fasu di hirnyube ben laabini, cankitii, mabbii janngirde duudude. Kaden, ko tawanoo narral wonoo alaama lobbo caka lenyi e alsilaame'en nder Niijeeriya fuu nakkisaama. Doo haani jannde narral bamtee heba dum njogitee nder finaa-tawaaji meeden.

Kawre narral de kawte lenyi ngadi Kuduwar no woodi de ci'ee Niijeer. Kawral narral ngal lenyi na jokka endam caka lenyi didi naa keewdi. Kawral narral ngal lenyi na jeyral finaa-tawaa

caka baadeeji didi naa pede lenyi didi tiggaadum dow pahmral yuwungal he dewgal go'otal naa dewle duudufe. Kawral narral ngal lenyi na wada ngoonga fuu to mohen fuu fahma he moye yuwi. Kawre narral de kawte lenyi de Kuduwar naa "Toukpè" na aadondirde de kirnyaa, darnaade caka maamiraabe lenyi Leydi din. Dendiraaguuji aadondirde den kokkii semmbe heba potal e pahmral tabita nder reendo. Kawre narral de kawte lenyi kokkii laawol dendiraaguuji di nufayeere muudum'en aytata ba yawaare nii ngam mohen fuu na haani yardoo buytol gadaangol dow finaa-tawaa muudum tawee jogitaake :

« Kawre narral de kawte lenyi na tuugii dow bayle, maandinooje naa gade taariiki. Ko kawre narral dee laatii bi'aangol naa dendiraagu fuu na aadondirde tawanoo de caka himbe, kawrite lenyi naa baadeeji faa reendooji nanngondira heba habooji kisee to warho'ore wadu to hen fuu nder hunayeere. Nden kay kujje darjanteede ngoni na pilee, endam e ballondirol. Darjaaji din, na ngada kawre narral den tawree jagaaji lobbi : rafi hirnyere e cawraagu laatiidi na kada habooji. Jagaaji din na ngartira hakkilooji himbe he pahmral, na wonndi he potital reendo » (Insiata, 2013).

Hano nder Leydi Senegal tooo dendiraagu naa tooo jeyral na tawaa caka Fulbe e lenyol fulbe goodom bi'eteengol Sereebe. Baa nde Pullo e Sereejo anndondiraa na mbi'ondiri fuu nder jaleede ; mohen fuu na wi'a oya woni « maccudo » muudum. Gadai reendo ngaal, ngal jaltinaaki hano yawaare nii, jaltinaaki tawaaki caka lenyi na huunde faddotoonde lenyalenyaaku, dum woni ko joomiraabe annde mbi'i caggal pincitaaki janndeeji di be ngadi.

Baa ko kawral jannde Niijeer na tawraa sakulla kujje kaanude ngadee dow yahwi hano cuudi jangirdi naa luggindinol anndal janninoobe, baka laabi janndeeji kawte finaa-tawaa din ngalaa, e ji'ide amin, himbe kaanaa dala senngooje finaa-tawaaji e jannde demledidiyal tawee dum tummbitaaka nder keydintinal janndeeji titaangal joonin nder Leydi. Nder Niijeer e nokkuuje goodom, jangirde walaa lenyalenyaaku, suka jonudo jannde fuu na haani windee ammaa nume meeden ndewaay don ngam hakkilooji kuccitaana faro ko nanndi he meeden. Nder jangirde Niijeer, gade lobbe de nehdi, daraaki, gadol ko heydi buraadum wonaneede faro darjinol iri finaa-tawaa fuu. Gadoojum dum, doo yahde yeeso kam haandi yoga tummbite Leydi na ngoni nder iri habdooji fuu.

3. Janninol bii-leydaaku : teenina muulande Afirka

Heba siryanoo waaldeeje reendooji duududi de Niijeer e nokkuuje goodom nder Afirka, na haani laabi jannde bii-eydaaku mbaaylee nder jangirde tawee laabi didi dii buraa wattaneede hakkillo : (1) yawta jannde bii-leydaaku (2) wada jannde bii-leydaaku adunaaru fuu wannga tawee finaa-tawaa Afirka na kakkilanaa to finaa-tawaa yaasin woni na filoo faa luutta di.

Nder Afirka, janninol bii-leydaaku na aayta ba fuddari ekkitagol jannde bii-leydaaku. Wakkati fuu, duudal janngoobe njannintakanaa derewol tiggere leydi, gollirde politik, hakkeji e tilasiji bii-leydi. Keydintinal janndeeji, loowdi wakkatiiji ndarnii neebirka jannde bii-leydaaku. Joonin kay yonii to himbe mbittoo jannde bii-leydaaku dow jangirde e reendo. Ndellee senii faa janngoobe ben nyibantan ko'e muudum annde to huunde fuu tiidanoytaama yeeso, hano : daroo haala yeeso himbe, sii'oo kesum gardum e darjaji hano: demokarasi, loomtondirol laamu, ko seenndi, hakkeji, tilasiji, yaage wuurdude e kaaldol.

Nder Niijeer, sadorma finaa-tawaaji di baawde annde de kibaaru e anndinoore « TIC » mbayli na kaani njanninee nder jannde bii-leydaaku. Naatol baawde janngoobe nder bii-leydaaku iri iri tawraadum lenyi kewdi, diinaaji, kawte tummbite de nanndaa na kaani bntee nder jangirde arane portorde e tokkooje (Sagayar, 2020). Golle de kabinirde lammbaade den ngoni na ngada na ngoodi darja nder reendooji meeden faro jooddal. Naftoraaki na woodiri annde baawde kese ko tilsii joonin ki nawtoree ngam himbe na tawaa nder wakkati rafi hakkillo fukkiingo, hano Niijeer to kawrite hirnyube ngoni, nawtortooobe kabinirde den fini fuu keba pooda bibbe leydi ngatta be nder majjum. Jonkay na haani bamten dabareeji janndeeji tuugotoodi dow ciryanaaki huunde gilla waraay hano « golle kollitooje bii-leydaaku faro kabinirde den naa naftoraaki enternet « internet » boodfum e yoga kabinirde den tawee janngoobe ben na ekkitoo ji'itol meesaajuuji bondi e fewreeji nden kambe duu be ngada pede jeyral to be mbinndanta himbe, be kaalda he mabbe » (UNESCO, 2017, pp. 54-55).

Jannde bii-leydaaku nde aduna na laawol lobbol kaanungol pincitee (Akkari & Maleq, 2020). Idum tawaa nder nufayeere 4 – takkirdum 4.7 ko dewtel Leyde fuu 2030 dow jannde :

Doo yahde 2030, wada na wadata heba janngoobe ben fuu keba annde e baawde kaandude faa bamta risku booyoowo faro jannde tawee jaabanbe nguurndam, hakkeji bii-aadama, rewindaade debbo-gorko, bamtaare finaa-tawaa mo hakkillo fukkiingo e rafi hirnyere, bii-leydaaku aduna, manol finaa-tawaaaji e mballaga mo o waddanta risku booyoowo buraa yideede.

Ko « UNESCO » wi'i : jannde bii-leydaaku aduna na anndal jannde to « *janngoobe ben njj'ata jeyral e jonkkondiral himbe e iri kawrite himbe muudum. Ibe ekkitoo be darjina, be njaagoo iri iriiji e ko seenndi di, be keba baawde, jagaaji heba be ngaddana² reendooji keewdi e to be mbeltintoo. Ammaa, jannde bii-leydaaku yahdataana he ballondirol dartiniingol e pahmral he himbe fuu nder Leydi muudum e Leyde yaasin na wonndi he gadal caahiingal ngal hirnyaa tuugiingal faro bamtaare* » (UNESCO, 2017, pp. 38-39).

Naatinol dati kaanudi di finaa-tawaaaji fuu kawti e wonande hakkilantaaku yuwidi ndi tageefo fuu kawti, jannde bii-leydaaku aduna na waawi beydi di nder janndeeji lekkol tawaadi don. Dati dii, baawudi wi'iteede tawee bi'itaaki kin na seedi, nder nawtoraaki majji, di innditiree inde goodom hano « *jannde finaa-tawaa nde hakkillo fukkiingo* » naa « *fota wuura nder ekkitaaki* », na semmbindina dartaaki sukaabe e sukaabe jokolbe na wada duu maandorde e yuwidi cegiloo na woodfiri. Jeytaare haala bibbe Leydi fuu e jeyte mabbe kaanude ngoni nufayeere bamtaare nden. Dum don say baylee janndeeji bamtee, fonna jannde waylotoonde he no laatorii ko Leyde, luggindina anndal kokkoobe anndal e jannginoobe, gollida he himbe bee : saaroobe e koreeji nder bayle finaa-tawaaaji reendooji.

Na wa'i ni en hano nii Afirka na tawraa nafaaji ko wadata dum jogitoo jannde bii-leydaaku aduna nder aarti aarti taariiki e finaa-tawaaaji mabbe. Tawraadum haala yaage, yidde, hakkillo fukkiingo e endam ko tawaa gilla karnu na durwidee tabita caka himbe, hano datol ngol Manden « *na hokka laabi winnitere dow no haani fota haalda he finaa-tawaaaji e reendooji goodom nder yaage e hakkillo fukkiingo, maandina annde kaanude de jannde bii-leydaaku aduna, kanyum woni yaage iri iri fuu e ballondirol* » (UNESCO, 2018, p.3). Gattol nume yaage nder nguurndam bii-aadama, hakke nguurndam, dati rewindaade di ngalaa nganyanganyaandi, hakkeji rewbe, jeytaare go'otumbaaku, kiiti, potal e ballondirol. Nder finaa-tawaa hunnduko haali loowdi datol ngol. Nume maggol ngoni reendo ngo walaa fuu joote nder iri iriiji, to hakke nguurndam bii-aadama yaabe, na wonndi he jannde, bii-leydaaku, neema keyudo e jeytaare haala.

Wakkati hawriinde aduna dow luggindinol annde innditiraadum « *Bamtol jannde bii-leydaaku aduna nder Afirka mo yannaange* » nde « UNESCO » wadi hitaande 2015, to Leyde sappo e joyi de Fedde risku Leyde de gorgal Afirka (CEDEAO) ngansitaa, ko wi'aa toon woni geddi ngalaa caka *nume bii-leydaaku e jannde bii-leydaaku aduna*. Leyde Fedde risku pottude he hawriinde den ulaama kollita himbe golloobe golle finaa-tawaaaji, kabinirde dow jannde bii-leydaaku, jannginoobe be jannde anndanaande e nde anndanaaka nden be luggindina annde ho'oreebe, hawjotoobe, aardinaabe janngirde, binndooobe dewte janngoobe are jannde bii-leydaaku aduna, de hakkillo fukkiingo e de hakkeji bibbe-aadamaabe. Hollaama duu siri ekkitaaki bamtee heba nawtoroo na woodfiri are kibaaruuji e baawde (TIC) hano tuugorde bamtaare jannde bii-leydaaku aduna. Nder narral caka Leyde Afirka e Leyde fuu kam duu ulaama heba himbe fuu ngollida gade lobbe e kujje kese nden ula reendooji fuu ummoo ndaroo ko wadete fuu wadee faa wooda (UNESCO, 2015).

Joonin kay, eden miija na laatorii, non numre bii-leydaaku Niijeer e Afirka haani golliree faro jannde yahdoore he darjaaji Afirka, to njanngin ko yahdataa he reendo Afirka haaldi, foti dow muudum. En Bamtaare hakkeji feerebe be duudaa bee na tilsi hade: nanndube naa be nanndaa tagu njeenondiroobe maanee piirtol ko'e himbe dow ngoraaku e ndewaaku na kaani

njahdinee hano no Niijeer laatorii nde efen njidi kisen gadɛ bonde den. Hano no Pelizzari (2020) wi'i: « lennol caka jannde lekkol e hakkeji biɓɓe-aadamaabe na haani tuugoo dow heesooji digginaadi di darnde reendo ».

4. Aadiiji jannginol geyyiidi he annde kese (dabareeji, kaake, are, nyeenyal...)

Ko daari nawtoraaki baawde annde kese tawaade fini fuu ngoni na beydoo, na woodi himbe anndinee buulol ngol are gollirde dee mbaawi titude caka nehdi mo enternet anndinta e mo reendooji Afirka. Darjaaji di baawde dee anndinta, tawraadi nanndi yuwidi nokkuuje goodom na mbaawi hokki semmbe buulol tawaangol caka ji'aadum ko jamanu e finaa-tawaaji he di lenyi di reendooji Afirka. Baawde kese den na mbaawa yinngude jeyre koreeji e fii caka sukaaɓe jokolɓe gadooɓe gadɛ nakkisooje reendo e nehdi finaa-tawaa. Ammaa na haandi duu bamten na yidiraa, hakkilantaaku sukaaɓe jokolɓe tawaabe wakkati fuu na nawtoroo are baawde kese de kibaaru e anndinoore dee (TIC) nder aduna fuu. Gollirde jannde na kaani ummoo ndaroo nder jannde baawde annde kese den ngam ide mbaawi huyfini sukaaɓe jokolɓe ben to woodi nder wakkatiiji bondi dii.

Naatinol baawde annde kese den na beyda kawte jannde heba darja nehdi finaa-tawaa warta nokkuure muudum, gollirgol kesol non, tawaangol fini fuu ngol woni nii ingol beydo. Booyi ko janngirde (lekkolooji) na laatii nokkuuje den tan ngoni to niddo waawi hebude annde don daa e kaandude faa to nguurndam gollal he joodnde niddo haadi. Yalla, njaawirka bamtaare baawde lammbinaade na sattinana gollirde janngirde faro kabirol annde cakitiide e tawee kanye tan kokkata annde.

Baawde annde kese den na nanndina hano gollirgal baawungal bamtude jannde faa nde yottowo to hen fuu, ingal aayta duu hano moyfinoowal sadoma jannde yaajinaande. Sadorma on tawaaka he adadu e kesakesaaku gollirde de janngirde den tawraa. No are gollirde dee nawtortee e nufayeere nde de ndoomira. E ji'ide, na haani anndal janngoobe ben luggindinee heba gollal mabbe he baawde karnu 21^{ab} (XXIe siecle), luggindinol anndal mabbe haanaa haada he luggindinol baawal e jannde dow nawtoraaki are kese tan. Na haana bamten laabi jannde kesi heba janngoobe mbuurtinkina gollal muudum'en.

Na haani dum anndina ko kabinirol baawde annde de kibaaru e anndinoore « TIC » na jukka sadormaaji laamaaki kawraadi nder wakkati go'o jeydaadi he fillaaji potal e gattol. Hollaama wakkati naawalla Koobid-19, himbe torraabe sanne ngoni be cuudi janngirdi muudum'en mabbaa, ngam tiirre nden maanee rafi kebirol jannde faro baawde annde de kibaaru e anndinoore sabu buulol tawaangol caka to de e ben ngoni na juuti (UNICEF, 2020). Rafi Enternet, yi 'ite kuuran, are de kolli ngollinta e torraaji di himbe mbuuri nder nokkuuje, dum fuu beydi rafi potal janndeeji. Nder wakkati oo, naawalla Koobid-19 wannginii, beydii beydi rafi potal tawaangol caka koreeji, caka janngoobe naa be janngirbe mawde, caka jannginoobe, caka gollirde de gomnati e joodiide dow muudum e caka kawte janndeeji. Ko darorgol risiku reendo himbe hollii ko rafi pote dee ngoni : tagu darorgol pergu, duubi naa joodnde janngube (galluure, laddeeri naa tummbite de kebaay fuu nafaa) janngoobe nder janngirde mawde, ammaa duu idum yahda he alaama mahdiji din (tawreede yi 'ite kuuran...) he bamtaare kawte jannginol (Igodoe & Lange, à paraitre).

5. Timmirka : lennol caka gade aduna jaabinooje e jannginol nder Afirka cakaari

Jannde Afirka mabbitanaama gade aduna jaabinooje nanngude wakkati maral warde caggal duubi keɓtol ho'ore muudum. Mabbitol ngool na wudde nde nafataa, ingol wada nduunga Afirka naata nder gade poodondirool de aduna. Ammaa hano nii alaama mabbitol ngool wadakenaa faa halka finaa-tawaaji Afirka.

Baako binndande de dati ndarnaa, de aduna fuu fahmani, tayre ndee maandinii ko faa joonin ngaska mawka na tawaa caka *aadiiji Leyde* du'anaade hakkeji suka nder Afirka he *ngoongaaji joodnde (nokkuure)*. Cuudi kiite aduna kadii gollinol sukaaɓe ammaa tukkude hannden sadorma

on na heddi kaden nder reenndooji Afirka saabe talkaaku, kaaddi to di tawaa. Rewtindaade debbo-gorko nde aduna bamti sottaay, he kundule nii dum woni, nde heppii hewtaade politik himbe nder reendooji dii fuu. Fay ko beydaari wafii nder buytol dewle de njonaay gattol bibbe rewbe bita, gadal lardinoowal, nyawnoowal bibbe rewbe ko wadata miliyooji ngaal na tawaa hannden oo nder finaa-tawaaji yoga himbe.

Anndinaama duu, faa dum siryanoo waaldeebe reendooji duudufi di Nijeer e di nokkuuje goodom nder Afirka, huccube warde ndellee say kawrital jannde he laabi annde bii-leydaaku bamtee faa wooda. Darja huunde nden na beydoo nde nii aadiiji adanoodi din kuubii heba sadorma himbe tummbitere nden takkoo. Faro demokarasi, baawde annde kese den na mballa sanne nder jeytaare reendooji ammaa yame darjanteeje na tawaa dow naatinol e jaabinol gade kode nder reendooji dii. Jannde lobbere na gollirdum tilasijum hoyna bayle nder nyibdi reendooji gollooji e di hakkillo fukkiing. Nder nufayeere ndee, na haani na haani jannginoobe kokkee loowdiji e baawde ko wallata be nder golle bamtaare baawde de darja heba bayle dee koya.

Tayre ndee, tawaande nder dewtere jannde, inde waawi daraade darnde aral gollirgal, gartirowal hakkillooji, tewtowal tan ko beydataa boodol jannde nder Nijer. Gollirgal ngal na tawete nder demle leydi nay de luggindinoobe anndal jannginoobe ben na mbaawi nawtoraade ngal ; gollidittebe nder tummbite, ben ngoni jannginoobe, kambe duu ibe mbaawa naftorii aral ngal. Ingal walla be anndina annde, be njahdina loowdi ndin he ngoongaaji reendooji. Ara luggidmirgal anndal jannginoobe goodube laawolattoo ngoongaaji heba be ngadda mballa maabe nder boodinol kawtal jannde dow tuugaaki kaandudum e annde nokkuuje maabe. No janngoobe, jannginoobe e saaroobe nanngani janngirde reendo ekkittitoongo (Bougma et al., 2021) na datol kaandungol dow laawol beydol boodinol jannde nder Afirka.

To dum tawaa

Abebe, T., & Bessell, S. (2011). Dominant discourses, debates and silences on child labour in Africa and Asia. *Third world quarterly*, 32(4), 765-786

Adepoju, A. (Ed.). (1993). *The Impact of Structural Adjustment on the Population of Africa: the implications for education, health, & employment*. London: James Currey.

Akkari, A., & Maleq, K. (2020). *Global citizenship education: Critical and international perspectives*. Cham: Springer.

Akkari, A. & Sagayar, M.M. (2021). L'éducation dans les situations d'urgence en Afrique de l'Ouest : Contexte, solutions expérimentées et alternatives possibles. *EDUFORM AFRIQUE MAGAZINE, Edition I*, Février 2021.

Aman, R. (2017). *Decolonising Intercultural Education: Colonial differences, the geopolitics of knowledge, and inter-epistemic dialogue*. New York: Routledge.

Benson, C. (2020). An innovative 'simultaneous' bilingual approach in Senegal: promoting interlinguistic transfer while contributing to policy change. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 1-18.

BIE-UNESCO. (2017). *Teaching and learning to read in a multilingual context: Ways forward for three sub-Saharan African countries (Burkina Faso, Niger, Senegal)*. Genève: BIE-UNESCO.

BIT. (2002). *Un avenir sans travail des enfants*. Genève. BIT.

Bougma, M., Dalbera, C., Gandolfi, S., Meyer-Bisch, P. & Ouedraogo, G. (Eds.). (2021). *Participer à une société qui apprend Manuel méthodologique pour observer les réalisations du droit à l'éducation en tant que droit culturel* Geneva: Globethics.net & Fondazione Vittorino Chizzoloni.

Hyden, G. (2017). The decentralization experience in Africa: beyond donor-driven approaches. *Africa Review*, 9(1), 98-114.

Igodoe, A. & Lange, M.-F. (à paraître). L'impact de la Covid-19 sur les inégalités scolaires dans l'espace francophone. *L'éducation en débats : analyse comparée*, 11(2), ...-.....

- Insiata, G. (2013). Les notions du vivre-ensemble dans les manuels scolaires de l'enseignement de base en Côte d'Ivoire et leurs perceptions par les acteurs. *McGill Journal of Education/Revue des sciences de l'éducation de McGill*, 48(1), 115-129.
- Kola, É. (2017). Idéologie des droits de l'enfant et réalité en Afrique subsaharienne, quels paradigmes mobilisateurs?. *Éthique en éducation et en formation: les Dossiers du GREE*, (3), 69-83.
- MallamGarba, M. (2004). Education bilingue au Niger: entre convivialité et conflits linguistiques. *Penser la Francophonie, Concepts, actions et outils linguistiques, Actes des Premières Journées scientifiques communes des Réseaux de chercheurs concernant la langue*, 455-471.
- MCAPLN. (2010). *Document cadre de mise en œuvre de la stratégie du "faire-faire" au Bénin*. Porto Novo : Ministère de la Culture, de l'Alphabétisation et de la Promotion des Langues Nationales.
- Moody, R. K. (2020). Women human rights defender's fight against female genital mutilation and child marriages in Africa. *Cities & Health*, 1-6.
- Pelizzari, E. (2020). (Ed.). *Education scolaire, droits humains, laïcité : quelle place pour la jeunesse en Afrique de l'Ouest ? Analyses socio-anthropologiques à partir du cas du Mali*. Paris : Harmattan.
- Sagayar, M. M. (2020). Citizenship Education in Niger: Challenges and Perspectives. In *Global Citizenship Education* (pp. 89-98). Springer, Cham
- Schneuwly, B., Dagbé, S. A., Leopoldoff, I., Cordeiro, G. S., Thévenaz-Christen, T., & Toulou, S. (2019). Teaching and Learning to Read and Write in a Multilingual Context: Burkina Faso, Niger, and Senegal. In *Improving Early Literacy Outcomes* (pp. 229-243). Brill Sense.
- Stromquist, N. P., Klees, S. J., & Lin, J. (Eds.). (2017). *Women teachers in Africa: Challenges and possibilities*. Taylor & Francis.
- Thomson, M., Kentikelenis, A., & Stubbs, T. (2017). Structural adjustment programmes adversely affect vulnerable populations: a systematic-narrative review of their effect on child and maternal health. *Public healthreviews*, 38(1), 13.
- UNESCO. (2015). *Promouvoir l'éducation à la citoyenneté mondiale en Afrique de l'Ouest. Atelier international de renforcement de capacités des pays de la CEDEAO*. 7 –9 Juillet 2015. Dakar : Bureau régional de l'UNESCO à Dakar.
- UNESCO. (2017). *La prévention de l'extrémisme violent par l'éducation : Guide à l'intention des décideurs politiques*. Paris : UNESCO.
- UNESCO. (2018). *Education pour la citoyenneté mondiale : pour une approche locale*. Paris. UNESCO.
- UNICEF. (2020). *COVID-19: Are children able to continue learning during school closures? A global analysis of the potential reach of remote learning policies using data from 100 countries*. New York. UNICEF,

Tayre

Laabi jannde tawaadi nder kura'ana

Bouba ADAMOU

Ndaɓɓa :

Tayre jannde ndee nufayeere mayre woni nde watta miiɗo dow jannde kura'ana heba nde wadee wuddu sellundu e ndu sifa ngam janngirde leydi hannde wonande Niiɗer. Faa dum wadɗoo jannde kura'ana heesaama doo nder fannuuji ceeduɗi e bayle kewtiide nde nder wakkati nder fannu oon daa. Miiɗo gon no tuugii dow kura'ana laatiido nawtorgal jannde, annde jannginol e demdiyankaaku. Ingo tuugi duu mballa andecji kura'ana ceeduɗi nder bambaare peeral janngoobe fadde wokkude ekkorde gadotoode de jannginooobe e ekkitoobe muudum en mbaawi nawtoraade nder jannginol-ekkitol njannginteekey janngirde. **Ho'oreeje kelme** : kura'ana, mballa annde jannde e annde jannginol, janngirde, Niiɗer.

Naatirka

Nder Niiɗer janngirde kura'ana no soomi kebal finaa tawaa jaajungal ngal gedde reendo fuu ceendiditta gilla karnuuji keewuɗi. Nawtoraade dum no laatii yahdina janngirde gadde finaa tawaa de himbe be dum haani nafude. Idum laatii duu wartirde suka leydi Niiɗer nder hakkeeki muudum dow baawal jannde faro burude tuugaade annde boydaade laatiide no bowaade makko. Kam walloyta hoyinude reena sukaabe ujunaaji he gadde bonde de rafi jannde e heppude jannde. Dow yarda oo en wadi ko tayre ndee no oori nufayeeje ceedude nay kanye ngoni: 1) wanngina baawde e dabareeki jannde nawtoraadi nder jannginol kura'ana nder Niiɗer; 2) ceendira dewte de jannginooobe kura'ana nawtoortoo; 3) heesoo dow no annde jannginol kura'ana gollirta e bayle jamanuuje naatooje kewta janngirde den nder duubi cakitiidi dii ; 4) wanngina laabi kegiidi di jogagol dabareeki jannginol kura'ana ko nafata janngirde faransiire.

Faa nufayeeje dee kewtee, arannde fuu jannde nden heesake dow laabi no jannginol kura'ana e etu ko de anndi nder ko yeewi Niiɗer. Kaden duu inde golla dow gadde janndeeki e annde jannginol de jannginol ngool. Timmoode majjum, tayre nden no enni wanngina dati jannde kura'ana nden nde holla ekkorde gadotoode de niddo waawi nawtoraade nder jannginol janndeeki janndeeki jannde.

1. Laabi jannginol kura'ana nder Niiɗer

So yaɓɓake janngirde madarasa de gomnati, ino woodi nder Nijjer hano janngirde kura'ana goodom duudude de baawuden fennude nder fannuuji mawdi didi : di fannu finaa tawaa e di fannu baditiidi jamanu. Arani din no booyiri karnuuji duududi di kebiraama duu no aranbe kokkirta tokkoobe waaldeere yahde waaldeere nder wakkatiiji gafe politik reendo e wakkati jahaale jannginooɓe e janngoobe di annde alsilaameeje nder weeyo Nijjer.

Fannu didaɓo on no soomi bayle kese de jannginol kura'ana adi gilla wakkati mardi nasara timmunoo kam waddi bayle reendooji lugge. Nder teddorgal bayle e ngal waylagol nguurndam jooni no wontiri, fannuuji jannginol kura'ana di ndennoo anndii ndegoodom no keɓa bayle mawde. Bayle den no ngoodi jelooɓe wakkati bittiido.

1.1 Luggereje taariki

Haala jannginol kura'ana nder Nijjer fudfaanaa gilla wakkatiiji booyudi bittaade nde en ndaarii ko jannde kura'ana ndee no yahda he no himbe natirta alsilaaku nder weeyo Nijjer (Hamani, 2007)². Maɓɓitol unibersiteeji inndantereeji hano mo Sankoré ton Tombouctou (Mali hannde), de nokkuuje jannginol alsilaamaaku duudude hano nde Agadez (hakkunde Nijjer) naa duu, ko booyaayi dum daa, nde Say (gorgal Nijjer), no garti duu maandeeji buurudi dow gonal janndeeji kura'ana nder Afirika ngorgaari. Fa'e ko wonaa taartkiiji didi « *târikh* ³ » laatiidi hande laamu to taarikiibe be wecco Afirika ngoo, derewol ngol Al-Maghîlî inndiraangol *Jaabande joweedi* *dow yamde de Askia*, idum holla fodde no yaakanaade winndannde e janndeeji kura'ana no laatii gilla ndennoo mboowaakoy sanne to gomnatiiji e himbe weeyo Nijjer gilla karnuuji re'ataa.

Jannginol kura'ana ngol Nijjer ngol rimii anndal filla dow annde (anndal filla dow annde) ngoogaare jeyaande he fannu oo. Anndal filla dow annde ndee no wanna tan faro laawol jeytagol e bannginol annde ittaade he kura'ana. Semmbe jannginol dewtere ndee no jogii ndelle kulle ceedude ... hano :

- Anniya gattol janngoowo jannde no waawa tawee saaroobe kam en adata dum (to famarɓe) naa janngoowo kam he ho'ore muudum (to yoga wintube e mawɓe);
- Wakkatiiji jannde din no koyti, idi buri adeede nder wakkatiiji arani naa cakitani di nyallooma (nanngude ymnde 5, e duu futuro yamnde joweetati (8)). Wakkatiiji

² Cette source confirme, au moyen d'autres références historiques, la précocité du contact de l'espace nigérien avec l'Islam en l'occurrence le séjour du compagnon du Prophète (PSL) Oqba Ibn Nafi' en personne dans le Kawaar nigérien dès l'an 666 (Après J.C.) soit 34 ans seulement après la mort du Prophète.

³ Tarikh es-soudân et Tarikhelfitach (voir corpus à la fin).

dursitandɛ mohen fuu feere muudum, ekkordɛ beyditaari naa moyƴinandɛ no ngadɛe hano no wakkatiiji dɪn keborii to janngoobe ben;

- Demngal jannginirteengal ngal kam woni to buri heewude fuu demngal janngoobe ben, se be famarbe naa mawbe ;
- Jannginol kura'ana no mabbítani himbe reendo ben fuu nden mohen fuu no waawa wadda mballa ;
- Adiri teddorgal ngal fadde baawde muudum ;
- Wakkatiiji ceenu ko fottondira he rafi golle, se adaama faro golle risku burude golleede, janngoobe no mbaawa ndawa tokka jannginoowo muudum en kura'ana dow yarda saaroobe mabbe faa heba hakkillooji mabbe koota tan he janndeeji dɪn;
- No jannginol e ekkitaaki kura'ana ngol wadirta hadata jannginoowo e janngoowo ngadɛ golle deya gaddooje risku ;
- Nder jannde nden, janngoobe ben ndoomondirta. Jannginoowo on no yahra jannde janngoowo fuu yeeso hewta annde jokkooje se janngoowo on waawii jannde arannde nden faa woodi; jogitaade ko janngaa nder ho'ore no haani to janngoobe fuu;
- Himbe hebube aanndal kura'ana ben no annditaa hano kambe ngoni duɗaabe jokketeebe nder reendo. Ino adaa ko kambe ndeeni saahu to be tawaa fuu, ngam darjaaji dɪ be njanngi nder kura'ana ;
- Annde kebaade den no nawtoree ko nafata janngoowo e reendo ngon fuu ; kam wadatabe be deyƴube e idum hokkabe reenaare aduna joodtiinde;
- Yaha no warta anndal, ndelle ngal anndube, ngal janngoobe e dewte no muuyaade jidodo fuu nder reendo.

Nder Niijer, no jannginirtee e jannginandɛ de janngirde malikit kam ngoni laawol jannginirgol burungol weccitaade, fay ko tawaa diya doo no mbuuridi he maggol.

Jannginol kura'ana ngol finaa tawaa ngol no anndiraa innde *Dudal* (nokkuure jannde) ngal gollude muudum nder wakkati mo ngonuden oo no yama yame duudude (Meunier, dir., 2009). Gilla duu, wakkati maral nasara, laamu no yi'annoo dum (gaanga duu non), manyeere non laatiide no sadi nde yahda he nufayeeje de maral ngal. Say tan, gam anndande sadormaaji dɪ moytutol janngirde kura'ana waawata saabade e salaare nde himbe ngatta bibbe mudum en nder « *janngirde nasara* », marudo on wadi gilla hitaande 1947 manyeere janngirde « *pahmral* » inndiraande Madarasa naa janngirde to faransiire laarabuure nder nufayeere hebude yarda to himbe. Gam nii, Madarasa on no janngina he faransiire e he laarabuure hawra he annde de faransiire tan tan hadde annde de anndaaki

jogaade nder demle didi. Janngirde kura'ana finaa tawaa tinnake no wuuri ngam dum dom no yahde seeda he riibaaji di maroowo hebata ji'ooowo duu ko idum woni bonnde nafaoye hoyinoore ji'itol e hakkilagal he ho'oreebe nukkuuje ben njannuge.

Laawol jannginirgol ngol Niijer ngol ingol wattiti kunta dow gadol Madarasaaji, iri janngirde tati lelniraade faro burude boynde: nde kura'ana, nde faransiire e nde faransiire hawri he laarabuure. Didi cakitiide dee, dow hebude dujayeere annude mawbe be politik, be ngartirii seese seese janngirde aartunde nden nder nokkuure famdinaare. Fa'e ko non janngirde kura'ana finaa tawaa no koddodii kuusu to himbe ngam sinngagol majje no mori nder finaa tawaa himbe tokkuba sanne darjaajii alsilaamaaku.

1.2 Janngirde kura'ana : hakkunde naamuuji e jamanuuji

Nder karnu lasobo janngirde kura'ana hawtondiraama no wade nder gade booyude de iri janndeeji inndiraadi janngirde kura'ana nden e fannu kesa inndiraado Madarasa. Fannu cakitano oo tan hebi naforii mballa gomnati ngam janngirde kura'ana tan tan hoorraama nder janngirde de ngalaa nder hawju gomnati kanye ngonude tohen fuu nder reendo.

Dum no wada daawre seko naata hakkunde ngoongaaji di reendo loowdiiji jannde. Dum wadi ko Coulibaly (2010) wi'i ko janngirde « jamanu » nde Niijer no fannu « seraajo », kam woni nde ittataa semmbe mayre non duu e jeyal mayre he ngoongaaji finaa tawaaaji di himbe be nde miiyata inde nafa.

Nder laawol ngol don daa, Sow (2020) no nimsita ko tawaa faa wakkati mo hannde, keewal nder abbiraabe janngoobe anndaa fuu ko janngirde jamanu jannginta sukaabe mabbe, sako faa be anniyo waddude mballa no foti fuu nder sifa loowdiiji jannde din. Dow ko o wi'i (ibid), eden ngoni nder luurral kibbungal hakkunde nokkuuje kaanude anndina, fuu hawra, semmbe andejannginaade den : nokkuure dawroore nden (reendo) e nokkuure dawranteende nden (janngirde). Nanii duu, daawre fuu seenndunde finaa tawaa jannde he mo janngoobe no faadinan yidde mabbe rewde he mayre. (Meunier, Dir., 2009). Dum dom walaa fuu nafa to suka gonudo no foodee hakkunde adunaaji didi di nanondirta ; mo reenndo tawaado kam kay re'i hokkii mo no o wadata nder adunaaru e mo janngirde nde yuwiray fuu faro togom holli mo dati di o anndaa maanaa majji, on anndaa nafa majji.

To jannginol kura'ana ngol, en nji'ii ko se niddo anndii bayle faa sanne naa seeda nde de Madarasa non naa de janngirde kura'ana finaa tawaa fadde mardi non (conf. Mahamane Mahaboubou, 2017). Ammanaa bayle den no buri yi'eede to fedde didabere nden. Kam wadi ko himbe no nji'a bayle duudude : nder kawrital janngirteekoy koy e golle makkoy, jaabande jannde, njanngeteekoy, no jannginooobe njobirtee, no janndeeji beydortoo e no jaabande janndeeji den taccitoraa, no jannde hoddiinde nden naatirta, eko... Semmbe bayle dee fuu no

yūwa he himbe reenooji. No woodi wakkati di yūwata he gomnati naa he porojeeji faa yi'ee no wadirta. Ammanaa jikke joganoode wakkati gade faa yi'ee den nder ko yaawi de yūwi ngam rafi laabi gadooji joodtagol majjum hano no Mahaboubou (ibid) wi'iri woodi.

Wakkati muudum, janngirde kura'ana ujunaaji de bayle jamanu hewtaay tinnii no kefa tube tube janngoobe. Mawnol majje no heebi ngam gade muuyube mbali. Alluwa tokkooha kaa no hokka fahma dow bayle ji'eteede nder mbahdi e gollal janngirde dee.

Alluwa 1 : hanooji bayle kebugde janngirde kura'ana dudooje nder Niijer

Poonde	Gade kiidude	Gade kese
To jannginooɓe ben yūwi	Janngunooɓe duduɗol	Janngunooɓe duduɗol naa de jamanu
Jannde tuugiinde dow	Are jannginirde anndaade tohen fuu : kura'ana, dewte waaju de winndube anndaabe, eko.	Taccitagol janngirde de no yahdinaa he no janngirde jamanu : pamaro, koleeji e liise, inibersite.
Janngirde	De ndennoo (de huɗo, gommbe, doyki teenaade, eko.)	Yibiraade are booyooje (tol, cima mo korkaaye, eko.)
Kokkol derewol kebal jannde	Duudaa (he haala)	Wakkti fuu
Weeyo sifa gone kebaade	Nder dudol tan	Nder juunngo gomnati e nder dudol
Wakkati jannde	No hoytinaa fotude no janngoobe ben kebortoo	Hoyaa turteede
Beydagol mawngu nder janndeeji	Go'otojum	Fedde (kawte)
Are tuugorde jannde	Arane, gardude non nden de njanngee non no tokkondiriri janngirdu yaha janngirdu e nufayeeje den.	Ceedinaade, cubeteede janngirdu yaha janngirdu e nufayeeje den
Jannde arani tuugiidi dow :	Jannde e jogitaade kura'ana he ho'ore	Jannde e jogitaade kura'ana he ho'ore, beyda annde goodom.
Demle jannginirde	Demle nokkuure tan	Demle nokkuure e laarabuure
Laarabuure nden kam janngintee	Tan to wodfinbe jannde (jippinol kura'ana)	To jannde nden foti fuu
Loowdiiji jannde	Diinankooɓe tan	Jillol : diinankooɓe e rafi diina
No wadoo warta nder hawju gomnati	No sadi	No sadi

Bayle naatude nder nguurndam janngirde kura'ana no tewre mboowkaajii iri iri doofiidi nder gade abbiraabe janngoobe, wadube janngirde naa de gomnati (Meunier, 1995). Bayle dee no nannga baylol cuudi janngirde yahde dabareeji jannginol. Ide meema duu cubaaki tuugorfi

jannde e koy di mbaawi hawtude kam he celondirol ngol gollal reendo nder risku jamanu. No bayle de jannginol kura'ana ngol den njamdiri fuu, ingol nanndi hano ingol jogii golle den de ngol woodunoo nder reendo finaa tawaa : golle jooddal, ko daari hakkillo e anndal, de nyibdi annditinirdi nidfo e himbe, eko... Bayle den no ngartiraa mbeelu weerto laawol jannde ngol Nijer.

Alluwa 2 : jannde nde weerto jannde mo Nijer ko yahdata he siriji jannde leydi e nokkuure janndeeji di kura'ana.

Iri janngirde	Yahda he siriji jannde di leydi	Iri janndeeji kura'ana jamiraadi nder siri jannde
De faransiire de gomnati	Oo	Walaa
De faransiire de jeyube	Oo	Seeda
Madarasa	Oo	burti
De jannde kura'ana to porooje naa gomnati moyfiri	Oo	yamdi
De jannde kura'ana de himbe moyfiri baawde muudum en	A'a	yamdi
De jannde kura'ana dudal	A'a	yamdi sanne

Alluwa kaa no holla ko jannginol kura'ana no ko anndaa non no woni nder iriiji janngirde din fuu so wonaa mo faransiire (jillay), kam woni nde gomnati buri wattande hakkillo sanne. Baan nder non en, janngirde faransiire jeyaade himbe no njanngina wakkati goodom janndeeji kura'ana faa be ngandana abbiraabe ko yami. Dimma janngirde kokkooje annde laarabuure-diina no woni tan no beydoo non fuu duu nder janngirde de joodnde ho'e muudum en ngam nii himbe no njidi iri jannde ndee sanne ibe holla ndelle ibe njardii janngirde jamanu waawoore hawra janngina sukaabe jannde nehdi e nde diina nder wakkati. Se non hebaaki, jeyraabe no ngatta sukkaabe muudum en nder janngirde kura'ana badiide de be nder banngeeje mabbe wakkatiiji di janngirde jamanu jogaaki be.

No wada nde sukaabe ndawata njaha janngirde kura'ana gilla fuddari fajiri ginan fadde mabbe be ngara « janngirde nasara ». No haani fahmee nder gadol nii en ko jannginol Nijer buraangol yideede ngol no holla wadobe iri janngirde dee be mburtoo nder seenndata hakkillooji janngoope pecce didi ko walaa fuu cakite : Leydi- naamu, jamanu- diina. Rafi nanondirde dee no ngada ndegoodom cubaakoy leydi koy keppa yahadude he ko himbe be dum

nafata ben njidi. Idum haydinii kam wadi gomnati filii buyta nder siri jannde fannu jannginol e beydol jannde (PSEF, 2014-2024) anniyiido kee : « *Wakkati arano mo siri jannde nden no walla yéewtol anndal wadee dow janngirde kura'ana keydintinaade nden filee anndee noy wadata ko dum yahjinee nder leydi* » p16. Le PSEF (ibidem) wakke jikke kee « *janngirde dee no mbaawa laatanaade sukaabe be kebaay naatude jannde nokkuure jannde ngam jeyraabe mabbe calakeno be naata jannde* ».

Tohen non fuu jannginol naa kura'ana no yardaa, idum golla golle iri.

2. Kura'ana hano nawtorgol anndal jannginol e anndal no jannginirtee

Taariki dow jannginol kura'ana no holla kee ngol anndii iri no ngol hebirtee d'idi nder wakkatii : Iri jannginol jogitaade he ho're no wi'a yeeso jannginooowo, e iri mo binndi to winndannde no winndaa naa ndi juunngo naa ndi masin (Godin, 2013). Faa jannginol kura'ana heba hewta nufayeeje muudum, jannginooobe no gollira dabareeji anndal jannginol e anndal no jannginirtee ceedudi.

2.1 Golle annde jannginol de dewtere

Kura'ana no haala dow fanuuji duudufi di nder muudum en du'ayeeje dewal alsilaamagal no ngoni sanne . Kam woni tigde jowi de alsilaamaaku, de tuugeteedi joweego'o. Iimaanaaku e tuugeteengol go'otol ngol bural nder dewal ko dewudo wadanta Alla. Nder laawol saatagol haala, eden mbaawa wi'ude enen e Qardawi (2006) ko alsilaamaaku no waawa wartireede dow poonde nay kanye ngoni goondinal (*Aqidah*), dewal (*Ibadat*), jooddal (*Muamalât*) e sardi (*Charia*). Poonde dee no gollira iri kawte d'idi kanye ngoni de dewudo rewirta Alla (goondinal e dewal kam en) e de o woodi hakkunde makko he himbe (ngal jooddal). Hadis mo dow jooddal lobbal (yewa Hadiisaaji cappande nay de Nawawy) no holla kee poondal didabal ngal woni kolloowal gonal e sifa aranal ngal.

Ngam ide ngoni pudfooji ngoogaaku nguu, laabi kura'ana duudufi ngarii janngina Tagaado noonagol yonki no alsilaamaaku wi'iri, wuddu gonal makko, no haaniri duuniya e laahara. E duu, kolla hano adunaaji jokkuba laabi Alla e moyere tokkunde ; nden nde adunaaji cubiidi calii rewude mo e boneeji ko hewtii be. Waajuuji e yamirooje ngoni hujja dow fannu fuu adaado. Jannginooobe annde kura'ana no kaaawra wakkati yahde wakkati loowdiji majji ngam jannginol e beydol annde wonube nder reendooji mabbe. Leydi Nijer duu non nii dum wontiri.

Nder nufayeere wo'otere nden daa, jannginooowo no haani hokka janngoobe no be mbuurirta, o wi'a be be ndaara to dum hebaa, be ndaaraa gade jamnu naa bittiide bindaade nder kura'ana. Gollirdi d'ii fuu ngoni dabareeji faa moy'na tagaado (Aldjazairy, 2011) wada no annabiijo kam woni *Sunna* wona nder gade, bannginooje e bi'ooje Annabiijo (PSL) de

alsilaamaaku. Oo wadi duubi cappandir didi e tati duubi jippagol kura'ana imo jangga no wuurdete kam woni darjaaji kollooji kam en duu nguurndam alsilaameebe e no joodortoo nder adunaaru. Dum waddi gadol e sellinol dati kiite, nehdiiji e joodde di nji'eten hannde to goondinbe di. Se niddo no yidi fahma sanne dow kulle nehdi de kura'ana hokki Annabiijo (PSL) fuu niddo jangga ndi tawa duu yeggitaay anndal jannde ngal ndi jannginiraa e mbahdi fannuuji pillaadi din.

Ko yeewi dabareeji « annde jannginol », kura'ana no haala no no loowdi muudum wannginiraa e no holla nufayeere ko wadi ko dum wadiri non en : « *(Mi gadii jippake) Kura'aaniire nde min pecci, faa njannnganaande himbe seese. Nden min njippini nde dokkaral.* »(17 : 106)⁴ ; « *"Dume wani ko min njippinaay kura'ana dow makka wakkati go'oto ?" Min njippinanirii mo nde non faa bernde maa goondina. Nden min njimi nde faa woodi. ...* » (25 : 32- 33).

No jippungo gon wadiri (hano no fiirtube Suura 96 mbindiri) be kaali wi'ide kawrol aranol hakkunde malayka Jibiriilu (kam woni doo en jannginoowo) e Annaabiijo (PSL) mo wakkati oo laatani wakkati teddufo. Kebol soorteeji jowi arani di Suura 96 wadii caggal wakkati sadorma. Se en kaalii no anndube piirtol kura'ana (no limto kelme ngo ley ngoo holliri) hebube kiinyi wakkati oo laatiido kam woni fuddari jippungo kura'ana, eden mbaawa yi'itude dati annde jannginol didi mawdi: 1) niddo fuu waawa heba anndal tawa tampaay, ittaay janndi, baawde ; 2) faa jannde wada semmbe, say hebee jannginoowo kamko woni tinndinoowo jaabe den.

Hano no haaliraa nder soorte mo 106 mo suura 17, kura'ana jipporake taye feere feere faa ko wallata Annabiijo (PSL) waawa no buri woodirde fuu kabaru mo malayka janngini mo. Nden o hadaa haraare heba o dursa de o hebi, jeydo kabaru on adii aadi woodina sifa jannde wonaande no wadee nden (kura'ana, 75 : 16-18).

Janndeeji didi ngoni doo duu di fannu anndal jannginol ndaaraa ko jannginoowo dawranta (naa di jannginol) : janngina tokka no jaabande den ndesiraa, nden ada laabi faa reena kebol annde ngol. Se, ngam saabe goodom, janngoowo adii jikku mbaawungu halkude sifa jannde, no haani fahmee wuddu majjum nden dum moyyinee, sadorma on sawree gilla wuddu muudum. Se laawtol non ngam kulol to niddo accide he ko janngete dūm, say o hokkee hoolaare dow laabi adaadi dowtooji jaabande makko yahara he wune. Watteede nder hoolaare no woodi sanne nder jannginol- beydol jannde.

Dewtere kura'ana wi'i yeggitaay fuu hano haalettee (6 :38). Ngam himbe keba nehdi, nde baamtii be kiisoo dow fuu, se duu adaama dow diddidoy hano nii ko mawni faa walaa

⁴ Le premier chiffre correspond au chapitre (Sourate) coranique, le second au verset.

kaaddi (**kosmos**) e ko famdi faa walaa kaaddi, ji'eteengel e ngel yi'ataake, jaajitiingel e pamditiingel, booyoowel e jaawungel, eko. Imo gansitoobe duu he hiisa dow ko woni he mabbe kambe he ko'e mabbe, dow taguuji mabbe kambe he ko'e mabbe. Ngam iri miijo didaabo ngoo, kura'ana no hokka janngoobe are hano wuddu hawtaandu ndu aduna fadde no yaha dow pahmtinol rafi hawtude finaa tawaaji e balli ko woni to meeden. Dewtere kura'ana wi'ii ko ceedandee deen ngonaa seede jikku bural naa subagol ammaa nii bannginoohoy rafi nanndudehoy nji'iniikoy mballoohoy pahmitol banndiidum.

Seedude noonnde, wuddu leydi naa lenyol, di lincitoobe bombe mbaawi wakkati yaha wakkati ngada aduna tampa, mbawaa nohen fuu laatanoo gade meeden ndaddudi. Ngam anndannde dum en sanne ko yuwi « he anndal jannginol kura'ana » wadi ko annabiijo (PSL) waawi janngina, gilla wakkatiiji alsilaamaaku arani, jooddal kawrungal bulli reendooji fuu e di lenyi. Ndelle, mbi'en nder yahdube Souhayb buri be yahdude he makko mo leydi kamko woni nasara, Bilal maccudo mo misira naanee duu baleejo mo walaa juro, Salmân bii laamu parsa, e yahdube makko beya ujunaaji ujunaaji laarabuube e be ngonaa laarabuube.

Nehdi ndi kura'ana no buri ko anndanoo no holla sifaaji himbe di mohen fuu hani jogoo. Hano, fillawol 23 (soorte 2-11) no janngina ngoondinbe sifaaji bunaadi joweego'o faa hewta kebal duuniya e laahara : hennigitaade nder juunde (Salât), haditoo he jaayre, hokka jakka, haditoo, yottina aadiiji, tiida he juunde. Fillawol ngol 25 (soorte 63-74) wartii dow yoga sifaaji maggol faa beydi goddi.

Kowel 1 : hano no janngoowo waawiri yi'ira dum, kulle kaalaade nder wecco ngoo no seeda tan nder duudal jannginoobe kura'ana. Eden mbaawa duu yaa hebi gilla dondaa dati duududi e janndeeji annde jannginol nafooji reendo. Kam woni ko kura'ana bannginananta ho'ore muudum miccintina, hano, wallifotoobe siryaaji janndeeji nafakka bannginol mbahdi tagu e golleeji di siryaaji jannde. Siryaaji jannde dii no kaani duuda bura no haaniri, tawa idi mbaawa di laabina yoga nder miijooji faawada janngoowo annda maanaa watteede muudum, ko o doomira, ko o hebata e duu kabaaruuji goodom. Dow ji'ude nde doo en, iriiji di jannginol gollooji sanne ngoni kollooji kabaru muudum en no laabiri nden kokka janngoobe kuubungal dow adunaaru.

Kura'ana no wartiri ho'ore muudum hano tinndinirde tagaado (Suura 2, soorte 201). Ndelle, soorteeji non keme keme ngoni no kaala dow darjaaji nafooji seho tagaado. Nguurndam no nden kay anndiniree hano darnde garol faa rewa Alla to adu fuu hakke nder duuniya. Ammaa dum en wadataakonaa tan se himbe no kebi anndal. Kam wadi ko joomiraaɓe annde no gansitee kaalana himbe muudum en dow ko woodi e ko woodaa. Ngam darja anndal e annduɗo no kaale nder nokkuuje duuduɗe sabu annduɗe e be anndaa poondataake (Kura'ana, 39 : 9). Ngam saabe go'oto on, kiiteeji annabaaji mbi'ii ko pillaki anndal no tilasiwol tawaangol dow alsilaame debbo e gorko fuu. Annabiijo wi'ii duu ko pilaaki anndal no haani wadee nanngude ngarki duuniya yahde maayde, Kam woni kaadɗi nguurndam yanki.

2.2 . Golle anndal jannginol de kura'ana

Golle anndal jannginol de kura'ana no ngoni nder nokkuuje duuduɗe. Dewtere ndee no nawtoree tuugorde wakkati jannginol kayre e ho'ore mayre dey duu nder jannginol annde alsilaamaaku goodom de nde laatantoo wuddu, fudɗoode e yamɗinude. Ngam majjum wadi ko inde bi'ol « janngirde kura'ana » e wi'ude « janngirde alsilaamaaku » no poondii to de jowondirita faa ngarta maanawol go'otol. Ngam nii, niddo waawa inndi janngol alsilaamaaku ko wonaa kura'ana e, janninol fuu ngol kura'ana no warti janngina alsilaamaaku kuubungu,

Hano dow fannu kiite, kura'ana no anndaa hano wuddu arandeeru ndu laabi diina alsilaamagal (Ramadan,1999). Dow nii en , inde woni tuugorde anndal jannginol to jannginol hakke e nyibol hujjaaji dow yametee koy fuu. Hiitotoobe no etta soorteeji e laabi laatiidi seedeeji dowjabol naa saloo wuunde. Nder gadol kura'ana, gadal ngaal no golla ba ako dum wonaa jeddondirol. Inde woni duu weeyo ekkorde faro ko yeewi hakkillo hano tewtol, jogitagol, hiisa, wajagol, eko. Nder to nde gollata tuugorde anndal jannginol, kura'ana no warti duu nder gollal hakkunde janngoowo- jannginoowo weeyo kebol gonande jiminiide de annde goodom ngoni no mballa.

2.3. Mballa ka annde kura'ana deya

Haala « jangga kura 'ana » no soomi maanaaji duuduɗi nanngude ekkitaade jannde dewtere ndee faa yaha fodde to buri toowude nder ndee naa ndeya de annde kura'ana. Ko wonaa jannde, No woni ndelle baanagol baawal tawiidi (*tajwid*) ko wallatande faa wooda dow ko yeewi yaagagol dati lobbol ngoljannde nden. No tawaa caggal mujjum, *tafsiir* no wallitoroo jannde noy jippagol kaalawol fuu nder kura'ana. Dum wallata janngoobe pahma winndande nde nden be kissa yoga boofi gadaadi « ngalaa hen » yuwirde faro jippagol ngol. Ngol endan no heddo no senji he annditol nokkuure jippagol ngol (Madiina naa Makka). Nder dum dom

wara beydoo jannde jokkule hakkunde soorteeji ceedufi dow fannu on daa fuu se soortewol no wayla datol tawaangol nder soorte oya : anndal yarda. Baargol ngal naa ngal too ngal annde dee, janngoobe kura'ana alaadaabe no ekkitee laarabuure. Ammaa nder nyallade hannde, jannde demngal ngaal, no fudfa gilla hitaande arannde nder janngirde goodom.

Hannde adirande jeyaade he loowdi e maannaa, janngoowo heban woowtineede yi'ita nder dewtere kura'ana wallitoraade pecce mayre anndaade faro peccitagol ngol taye 114 naa ngol hijubeeje 60. Iri peccitande goodom no mballa janngoobe feerube jannga kura'ana nder balde joweefidi naa tati (Godin, 2013).

Dow fannu nafakka, ino hebee wakkati burde wakkati dewte kese kollooje dabareeji riskuuji (di wakkati) nder ekkitagol jannde. Kam woni ko tuugorde ceedude de yoga luudum en adaa hano dewtere anndaande nder jannginol laarabuure dow darnde demngal buurungal ton Liise. He duum wara beydoo laabi kesi di nokkuuje hano dewtere nde « annda jannde kura'ana nder janngereje 12 » nde Salifou (2010). nder no dum wardi fuu, wakkati ekkitaade kin yahde jannde binndi laarabuure no hucciti jonnginol taye kura'ana kaaleteede den.

3. Janndeeji kura'ana no hano nawtorgal demdiyankaaku

Se adaama leydi Niijer dimma janngoobe kura'ana ben ngonaa laarabuube. Fudfari fuu be pahmanaa baa he demngal ngal nder muudum kura'ana winndaa. Dumdom no woni laru mawngu nder hakkillo janndeeji kura'ana di loowdi muudum woni nufayeere ho'oreere nde jannde. Heba sadorma demdiyankaaku oo jolee, jannginoobe no nawtoroo demde nokkuuje.

Kowal2 : *jannginol annde kura'ana ceedude nder weeyo naamu Niijer no nawtoro anndal diinaaji stricto sensu ngal ho'ore mawngal ammaa duu gonande demdiyankooje de janninoowo. Demde nokkuuje faro wallitoraade piirtol-pahmtinol, ngoni demngal jannginol ekkitol ngool. Demngal ngaal no soomi gede dobbere kanye ngoni kelme e ji'itande. Kanye dee ide njoodi nokku jokkondirol hakkunde majje wallitoraade pahmtinol naa filla gadaado faa banngina kabaru kura'ana. Kewtol nufayeeje de kabrinol ngol jannginoo janngoowo filaade kura'ana noo kawra no uliree dabareeji pillaadi e ceedinaadi. Golle de Bucaille (1976) e de Mohamed (2010) kollii ndelle fodde noy nidfo waawa yeggitidde duudal kabaruuji kura'anaaji kalooji dow annde kese ji'itaade nder fanuuji fuu. Dum wadi winndannde kura'aanaare risku cifaangu rewde he annde iri iri.*

3.1 Nannga demngal janngoowo yaha haala kura'ana

Jannginol kura'ana ngol finaa tawaa no wadee nder demle janngoobe. Gadirol non ngol no yi'ee faa nder nokkuuje jannde anndaade no toowi sanne. Wakkatiiji kokkol janndeeji ngol wartii ndelle wakkatiiji nawtorteedi faa janndeeji biludi : jannga ginan golliol demngal muudum halal e jannga caggal majjum no hebirta annde kura'ana iri iri. Be njannga nder demngal/naamu mabbe halal gilla arannde, baa se tawaa winndannde kura'ana nden no « yahra be » wakkati yahde wakkati nder anndal go'ogaaji goodom di ndegoodom bodfondirdi dow fannu taariki naa anndal leydi. Ngam janndeeji din no tokki dewral jaabe dewte anndaade. Eden ngoni nder « anndal jannginol tuugiigal dow dewte ». Igal golliree wakkati dow wakkati booyol jannginol fuu, kaaddi fuu no wakkati on e jaabande ngontiri.. Nawtoragol demde janngoobe arandeeje e anndal jannginol dewte ngoni kulle didi mabbitirde fannu hawtal oo e kebol anndal.

Jannginol annde fudfariije dow alluhoy ledde kam woowi aarta jannde dewte dee. Jannde hoddiinde nden, janngoowo kaajaado (e duu tawa no woodi janndeeji anndaadi keyudi) no waawa fuddi janngol naahu e mbaadi demngal laarabuure (nah et sorf). To yaabande filla dow kura'ana (tafsr), dewtere Ibn Kathir e ndee inndiraande Djalal didi kanye ngoni jaabe arane, baa ko wonaa mawngu majje. Tafasiiriji no tokkan ji'eteedi hano no buri luggindinde annde, nder majji tafsiir mo Suyuti, mo Qurtubiy, eko...

Nder no koy ngoni fuu, ngonal jannginol wakkati fuu no wadee to janngoobe fuu nder wakkatiiji jannde kebiidi naa di jannde kura'ana. Janngoowo yi'itan dow ko yaawi to aartube be yeeso naa to jannginoowo mabbe wakkati cifaado faa jannde dewtere ndee naa ndeya heboo. Mohen fuu no tokkiri faa janngi non no ceedi he no oya ngam walaa to dum seedi wonaa hakkunde janngirde kura'ana den, wonaa hakkunde annde janngaade ceedude : mohén fuu no, kam e mballa jannginoo muudum, mballa walifagol anndal ngal.

Timmirka

Jannginol kura'ana no anndi iri jeytal ngadungal dum hewti gade riskuuje e iri iriije no Nijer. Naamuuji annde jannginol jami jeyadi he weeyo ngoo, jannginooobe bee ngartii baylol ngol jamanu waddi. Ammaa bayle den no kaadi tan he mbaadi e siriyagol jannginol ngol. Siryaaji jannde din no yahirta yeeso no ndaari jaabande kiidde.

No laabiri reendo no yidi dum faa sanne e laabi kebal biludi di ngol soomi, janngirde kura'ana waawaanaa tan wonude risku kaanungu nawtoree faa wada e bamta laawol jannde kebinoo wol annde bii-wurooje ngam nafa niddo he ho'ore muudum. Ko haddii tan woni paminol no gade dee ngadirtoo de laawol kesol kebaangol ngol. Dumdom no ko wadotoo non

nder jannginol bi'eteengol faro gontire ngol Niijer adi laato iri anndal jannginol gilla duubi nii. Bayle jannginol garooje de jannde nder leydi Niijer no kaani ndelle kokka ngongaaji to naamuuji fnaa tawaa di leydi nder dewte janngirde se janngirde ndee no haajaa wuna nder sifa e nder semmbe.

Corpus indicatif cité dans le chapitre

[Abderrahmane, Es Saâdi](#). (Vers 1650)(Trad. Octave Houdas,1900). *Tarikh es-Soudan.*, Paris, E. Leroux

[Mahmud](#), Kati (trad. Octave Houdas et Maurice Delafosse, 1913). *Tarikh el-fettach*, Paris, E. Leroux

Al-Maghîlî, Muhammad. (1985). *Sharia in songhay : the replies of Almaghili to the questions of Askia Alhajj Muhammad*. Oxford university press.

Ibn Kathîr, Ismail Ibn Umar (Trad. Muhammad Mahdi Al-Sharif, 2006). *Tafsîr ibn Kathîr. L'Exégèse du Grand Saint Coran*. Daral-Kutub 'Ilmiyah, Beyrouth, Liban.

Djalâlud-dîne, AlMahalliy&Djalâlud-dîne, AsSuyûtiy. (1505). *Tafsir al-Jalâleyn*.

Al-Qurtubiy, Muhammad bin Ahmad (1353-1369). *Tafsir Alqurtubiy*. disponible sur <https://www.australianislamiclibrary.org/tafsir-qurtubi.html>

Références bibliographiques

Aldjazairy, A. (2011). *La voie du musulman*. Maison d'Ennour

Al-Qardawi, Y. (2006). *La foi et la vie*. Traduction de Dabback, C. Arrissala.

Atoui, H. (1978). *L'Arabe langue vivante*. EDICEF/NEA

Bucaille, M. (1976). *La bible, le coran et la science. Les Écritures saintes examinées à la lumière des connaissances modernes*. Seghers.

Coulibaly, M. (2010). *La formation des enseignants au Niger. Formation et profession*, Avril 2010. 1(17),41-43

Draz, M.A. (1999). *Les hommes à la découverte de Dieu*. AlBouraq. Beyrouth. Liban.

Godin, A. (2013). *Les sciences du Coran*. Alqalam

Hamani, Dj. (2007). *L'Islam au Soudan central. Histoire de l'Islam au Niger du VIIe au XIXe siècle*. L'Harmatan

Hamidullah, M. (1410H). *Le Saint Coran et la traduction en langue française du sens de ses versets*. Complexe du Roi Fahd. Médine

Mahamane Mahaboubou M. S. (2017). « Recompositions et dynamiques de l'enseignement arabo-islamique au Niger : le cas de Zinder ». *Cahiers de la recherche sur l'éducation et les savoirs* [En ligne], Hors-série n° 5 | 2017, p. 75-99. Consulté le 16 janvier 2022. URL : <http://journals.openedition.org/cres/3120>

Mohamed, Y. K. (2010). *Gloire à Dieu ou les mille vérités scientifiques du Coran*. Le bureau de prêche de Rabwah. Riyad. Arabie Saoudite.

Meunier, O. (1995). Enseignements de base, politiques d'éducation et stratégies éducatives en milieu haoussa : le cas de la ville de Maradi (Niger). In : Lange Marie-France (ed.), Martin Jean-Yves (ed.). *Les stratégies éducatives en Afrique subsaharienne. Cahiers des Sciences Humaines*, 31 (3), 617-634.

Meunier, O. (dir.,2009). *Variations et diversités éducatives au Niger*. L'Harmatan

Ramadan, T. (1999). *Être musulman européen*. Tawhid

République du Niger, Institut national de la statistique. (2012). *Recensement général de la population et de l'habitat*. INS. Niamey

République du Niger. (2014). Programme sectoriel de l'éducation et de la formation 2014-2024.

Salifou, L. (2010). *Savoir lire le Coran en 12 séances*. (2è ed. 2020). Alfurqane. Niamey

Sow, A. Z. (2020). Rapprocher le milieu institué du milieu instituant : Une mission attendue des comités de gestion décentralisée des établissements scolaires, CGDES. *Sociotexte*. Août 2020. (7) 196-211

Jokkaadum : hanooje ekkorde goodom gadeteede (à adapter selon les besoins).

Ekkorde1 : tuugorde jannde de ekkitoobe jannginoobe be janngirde potorde

Nanngude limto annde limtaango nder tayre ndee ngo kebbiniroyton he dewte annde kaanude, ngadee limto dewte annde 10 de jannginoobe mbaawi nawtoraade heba be ngada janndeeji dow taariiki reendo politik e risku mo Leydi Nijjeer.

Ekkorde 2 : hiisa e hiisa to janngoobe nder janngirdu hitaande tatabere yahde nayabere

Fudfari fuu, duubi 40 Annabiijo Mohamed (PSL) tawraa ko maleyka Gabiryel « Gabriel » juurii mo. Caggal muudum duubi 23 o wadi ko o maayi. Duubi foti o wadi nder aduna ?

Ekkorde 3 : bii-leydaaku e nehdi dow potal nder janngirde tokkooje

Caggal jannde aadi to Hudeybiyyah cinnyinaado caka Annabiijo mo Alsilaamaaku e lenyi di ndewaa Alla wakkati maako, mburtinee janndeeji d'idi di nehdi dow dabareeji ngatirol potal tawaadum nder fillawol ngool.

Ekkorde 4 : filla anndal anndinowal annde goodom nder janngirde tokkooje

Gollal na jarribol dewal ? Nootee yamol ngool, aaytoowol ba filla, nder maandinol yamirooje moodon goongaaje de ittu-on nder Kur'aana e Hadisiiji annaboobe.

Tayre

Finaa-tawaaji Afirka e no saaroobe ngattiranta janngirde juude : Iri lennande dee ?

Mohamed Moctar Abdourahamane

Ndabba

Tayre ndee na filloo dow jeyre caka janngirde e saaroobe nder alaama finaa-tawaaji Afirka. Wadii wakkati ko janngirde e saaroobe na adaa adunaaji didi, hannden narral na tawaa caka saaroobe ben e janngirde nden, ibe ngollida ngam jannde sukaaabe mabbe na suuli be. Nder finaa-tawaaji Afirka tiidali e semmbe koreeji din koynataa endam dam he janngirde nden. Ko daari pahmtinol ngol, tayre ndee na tuugii dow kibaaruuji kawraadi wakkati pincitaaki kawtal binndi yuwidi he annde e kawtal binndi di gollirde mawde baargol ngoongaaji finaa-tawaaji di Niijeer. Caggal ko caka saaroobe e janngirde hollaa na woni nder sadormaaji kaandudi di kawte jannde, tayre nden na teeninii dow gadal jaabinowal jaga saaroobe faro janngirde. Dum wallii sifaaji gi'iniidi ngadanaa janngoobe dow no saaroobe ngattiranta janngirde juude nder gade jannde heba janngoobe ben njoodoo nder janngirde, be njangga faa to be kebi barke jannde mabbe.

Ho'oreeje kelme : janngirde, saaro, gattanol niddo naa huunde juude, finaa-tawaa.

Naatirka

Jeyre caka saaroobe e janngirde na suulni gadoobe golle jannde. Taariiki hollii, faro nehdi e jannde, keeri ngalaa caka janngirde e koreeji. Duubi dui fuu, jannde meeden wadanaa nder janngirde nde « *anndal jaabinoowal* » warde janngirde yahdoore he reendo. Booyi ko no de adaa buurdude didi de kawtaa, hannden saaroobe ben e janngirde nden pudfii kawtal ballondirol naa kuubinol ko haki ngam rafi jannde sukaaabe mabbe na suuli be sanne. Baa nde jeyre ko caka janngirde nden e saaroobe ben na tiidi, pahminaaki, hannden laabi kesi ndarnaama baargol janngirde nden. Anniyaaji jannde adaama heba di mballa kuubinol ngol caka janngirde nden e reendo ngon (Maubant & Leclec, 2008). Nde saaroobe ben tan accidaa he sukaaabe mabbe naa jannginoobe ben keedii senngo, tawee ngalaa na ngollida he golliditseebe kawtal jannde ben, kebtol jannde ngol na lanyan. Ammaa nde himbe kawtal jannde ben fuu ummake ndarake, ngollidii, saa'aaji barke din na mawnan sanne.

Duudal golle pincitaaki dow nehdi di koreeji kollii ko saarooƙe tawraabe baawde sedda e sanne noototoo nufayeeje jannginoobe (Asdih,2012). Haala jannginoobe yawtii feloore saarooƙe dow muurtol maƙƙe. Duudal jannginoobe anndinii ko saarooƙe be « mbanngataa » ben ngoni muurtoobe, furube wattude jawdi nder jannde laato jaabinoobe. Dow « muurtol jannde », wakiliiji di ngalanaa baa go'otel kaalata (Thin, 1999 ; Périer, 2005), « saarooƙe doggoobe » huunde fuu ko titaa (Verba, 2006), «mbaawataa mballi sukaaƙe muudum'en» (Lorcerie & Carvalho, 2002). Nokkuje goodom, gi'ide jannginoobe na kawri he sadormaaji jannde e talkaaku koreeji. Janngoobe, jannginoobe kokki kabirol ngol heba be moy'ina jeyre den caka maƙƙe he saarooƙe ben. (Maubant & Leclerc, 2008 ; Asdih, 2012).

He gi'ide reendooji nder Afirka, himbe nii ngoni njidaa lekkol. Ammaa, hannden niddo na yi'a himbe na tewta nafaa lekkol mo mbaasunoo ngam majjum wadi ko duudal saarooƙe kuccintini sukaaƙe muudum'en faro janngirde jamanu. Jaka, wakkati fuu, nder Afirka, fuu nder Niijeer buri, jaga saarooƙe faro janngirde na gadal jaabinoowal dow sukaaƙe maƙƙe njoodoo, njannga, keba barke jannde muudum'en. Se nii sukaaƙe ben njoodoo, njannga faa keba barke on na weli be, be ummoto, be ndaroo, be ngatta juude maƙƙe nder hawju janngirde on. Huccitannde ndee na wada niddo wi'a ko saarooƙe ben kabbbii anniya njanngina sukaaƙe muudum'en nder weltaare.

Tayfe ndee winndaama dow tuugaaki kibaaruuji kawraadi wakkati pincitaaki kawtal binndi yuwidi he annde e kawtal binndi di gollirde mawde. Nufayeere inniraadoore mayre woni nde holla ko woni gattol juude maƙƙe nder gade jannde faro gattol juude nder gade den tawee ibe tuugaaki dow darjaaji finaa-tawaa di reendo. Faro ko feerejum :

- hokka jannginoowo laabi gadooji ko saarooƙe ben ngatta juude nder golle tawee ibe tuugaaki dow darjaaji finaa-tawaa di reendo ;
- wada jannginoowo nawtoroo finaa-tawaa di reendo heba saarooƙe ngattana janngirde nden juude faa wooda ;
- aykoo faa yi'ita dabareeji kaandufi ballooji jannginoobe ngafa saarooƙe ben ngattana janngirde nden juude nder golle janndeeji/ekkitaaki golle.

1. Jannginol tawaangal nder finaa-tawaaji Afirka

1.1 Maandinoore

Jannde finaa-tawaa gollidittaana he risku wuurdude Afirka fuu⁵. Faro haala tan jannde ndee wadete, taskaaki e nyemminol na dowti nde, nyeenyal e fijirde, munkaru e bamol. Anniya mayre woni nde darjina narral, ballondirol, darnde fedde arandeere.

⁵ Finaa-tawaaji Afirka na mbanngira he « jeyral himbe, ballondirol, neddaaku, tokkondiral reendo, haala e ko hawri reendo he wakkati». Hano no finaa-tawaaji aduna, finaa-tawaa Afirka na woodi alaamaaji halalaaji muudum. Kanyi ngoni jeyral himbe, ballondirol, neddaaku, tokkondiral reendo, haala e ko hawri reendo he wakkati.

Nufaadum jannde nder finaa-tawaa Afirka na hucciti faro njogitaaki potital caka niddo he reendo. Buurtinkinol laawol kesol ngol furi suulnude himbe, ammaa ko faddotoo ngol tan woni na filee (Sawadogo, Dugué, Rodriguez & Ouaba, 1994).

1.2 Jannginol tawaangal e gollal saaroobe nder Niijeer

Jannde finaa-tawaa nder reendooji Niijeer na nehdi tan. Yaagoo saaroobe, walaa be walaa be he mawbe fuu ngoni dati nehdi jannginteedi nder reendo ngon fuu. Nder Niijeer, hano « suka hawsanke fuu tawataa fedde mawbe na joodi, feera nde wittoo tawee ittaay pade muudum, dum na maandorde yaage. Suka debbo naa debbo dewlaado fuu na diyoto non ko goriidum naa wobbe njaram naa neema, dum duu na maandorde yaage. » (Daouda, 1991, p. 121). Himbe reendo njanngina mo jagaaji, o yaagoo di (Moumouni, 1968). Se jannde nden waasaama, hanaa saaroobe niddo ben tan nanata naawdum, idum mettina berde himbe reendo ngon fuu. To hawsankooobe jagaaji finaa-tawaa na mbi'ee « la "Tabi'a" (nehdi). Nehdi ndii na laatoo lobbiri "Tabi'a korey" naa ndi woodaa *Muguya tabi'a*) hano to niddo rewni hakkillo muudum» (Daouda, 1991, p. 121).

Nde hen fuu gollal saaroobe ngal woni aranal ngam kambe ngoni dadfuduiji jannde sukaabe. Jaka inna woni teeborgal suka aranal ngam kanko hlnii suka on gilla o kecco faa to o mawni, ko suka haajaa fuu kam inna on wadata. Nanndi nehdiinol suka debbo na seedi he ndi suka gorko, inna, suka debbo furi battaade ndellee alaamaaji on jaabotoo mo faro darorgol debbo. Nder finaa-tawaa gadfal abba woni ekkitol suka gorko gollal e joodnde nder reendo. Abba on woni nanndi (demoowo, maroowo, cookitittoofo). Nder finaa-tawaaji Niijeer, faro nyemminol, suka ekkitittoo gollal abbiidum.

2. Jannginol nder janngirde (lekkol) Niijeer

2.1 Laabi jannde di politik darni

Caggal kebtol ko'e muudum'en, Leyde Afirka tewtii kawte janndeeji bi'etee di kawte janndeeji aarti-marode. Itte joweego'o de kawte jannde marode ngoni dow Afirka hannden (anngolofon, farankofon, espanyol, portigalofon, jermaanofon e aarabofon).

Janngirde Niijeer ronaana maral Faransi, non de Afirka farankofon dum wadi taariiki mayre na tawraa maandorde maral ngal. Kaden, faa tukki he hannden kawtal jannde Niijeer na hucciti faro aardinande pede Leyde aduna tawaade kanye ngoni na kokka jawdi jannde nden. Meunier

Yotaaki to darjaaji finaa-tawaaji Afirka mbi'etee duudii. Waaldeere hannden nde yurmataako takkii yaage senngo ; nehdi yidde gonndo ngoni jagaaji lobbi di finaa-tawaa aadi hano ko haani.

(2008) haali, ko kawtal jannde Niijeer yi'ii jaabinooje dëe, se en kooyii « cawotiral kawte jannde».

2.2 Dabareeji darnaadi di saarooobe kaani mballira janngirde

Nder sirya kawtal jannde Niijeer, gattol juude ngol koreeji e saarooobe kaani ngada janngirde, ngol wadirtaana faro nyemminol laabi di politik darni faro jannde. Gadäl janngirde na huunde bamtoore jannginol pudfaangol wuro, nden kay, golle janngirde ngoni pahmtinol saarooobe ben ko kaani ngada nder jannginol sukaaabe maβbe. Ndellee, tilasiiji tawaadi dow Abbiraabe (saarooobe) sukaaabe ngoni :

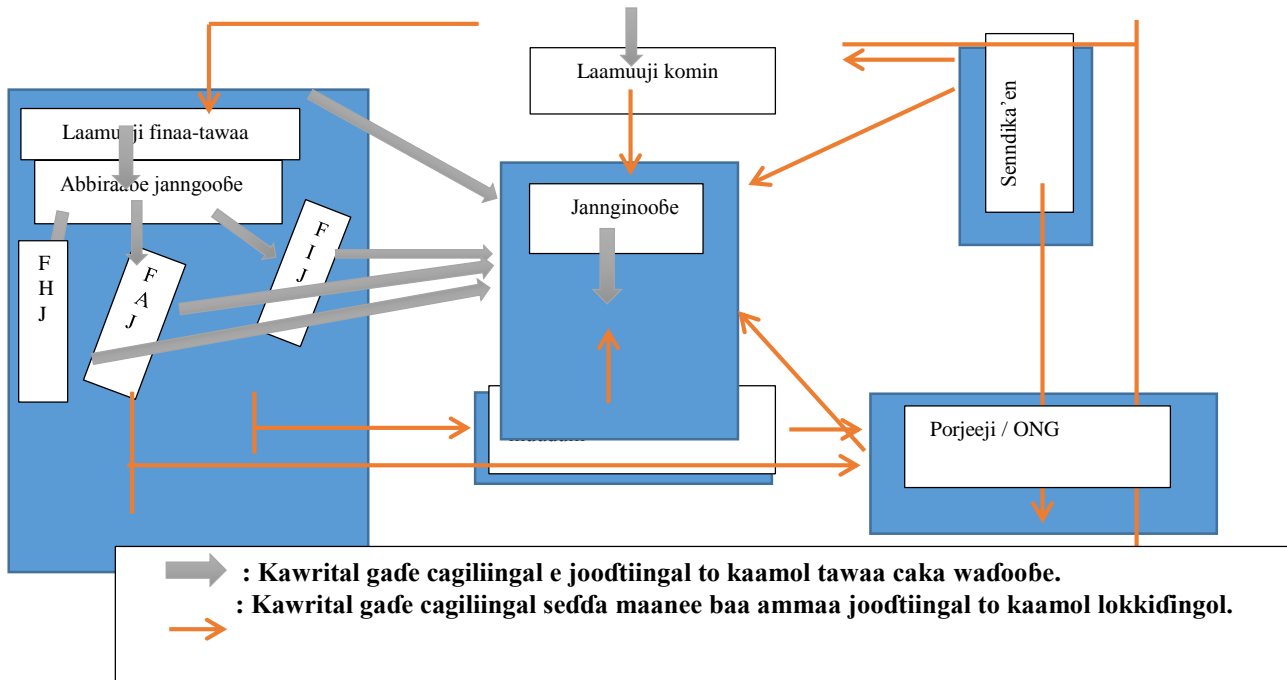
- mbinnda sukaaabe janngirde ;
- hakkilanoo njahki maβbe janngirde ;
- anndita janngirde he gollal mayre ;
- anndita na janngirde gollirta ;
- filoo kibaaruuji dow jannde sukaaabe ;
- hokka aardinaabe jannde nume dow ko daarata janngirde (nufaadum, loowdi, jannde, etu, keydfintinal janndeeji) ;
- watta jawdi ;
- wallira janngirde gade lobbe.

Ko Fedde Abbiraabe Janngoobe (APE) sinngaa, hitaande 1989, nanii nufaadum mayre :

- hawra saarooobe janngoobe ben heba βe mballa janngirde nden nder golle muudum ;
- sinnga jeyral caka jannginooobe, janngoobe he laamu, wada tawee ingal fahmri fini fuu nder weltaare ;
- walla laabi nguurdam e golle janngirde beydoo woodde ;
- habira saarooobe janngoobe dow jannginol, jannde e luggindinol anndal ;

Caggal Fedde Abbiraabe Janngoobe (FAJ/APE), Fedde Inniraabe Janngoobe (FIJ/AME) sinngaa nder lewru noobambur hitaande 2005. Nder jaajinol golle den, nanngude janngirde yahde komin wadi ko Fedde Hawju Janngirde (FHJ/COGES) nden beydaa. Inde hokkaa semmbe sanne. Ko heppori wuro fuu dow komin on woni.

Saarooobe ben na mbaawa pahmri, ada laawol golliditteengol baka pede den ngalaa heba βe tinnoo iβe mballa janngirde nden ; nde haβo naati caka mayre e himbe naa taartere wuurdude. Eden mbaawa ngadiri pahmtinirgol, golliditteebe ben he dabareeji gattanol janngirde Niijeer juude, hano nii:

Pahmtinirgol ngool na walla wadoobe hawju janngirde ben penndee nokkuuje didi nder gade maɓbe. Jaka, gartirol hakkillo yoga maɓbe na hoyi ngam nder alaama darnaado ɓe tawaa (Gomnati e Sennika'en). Bee na himbe kawrite gade cagiliide sedfa maanee baa ammaa joodiide. Kaamol janngirde maɓbe na lokkidi. Peɗe goodom na mbaawa penndee nder de kaamol muudum lokkidi (gollirde gonude he ko'e muudum, porjeeji e « ONG »). Hadde wadoobe aranbe ɓee, wobbe na don, ben ngoni koreeji di (saarooɓe) he ɓe kawrite gade joodtiide, semmbeteje, cagiliide e tiidude na wonndi he janngirde. Pahmtinirgol ngol fiirtii baawde kaandude de saarooɓe (cukkuriiji naa jogiibe sukaabe) janngoowo nder jannde maako. Nden kay, nder pahmtinirgol ngol, kure kollooje kaamol saarooɓe dow janngirde, to dow janninoobe, to dow janngoobe naa dow ɓe fuu dido heba dum walla aranbe ben kuubina na woodfiri tilas muudum, jokkiibe ben duu keɓa barke jannde muudum'en. Nde janngirde nden hebii sadormaaji, janninoobe ben kaali, kaalanaay, saarooɓe ben ngoni aardinaabe, tewtoobe nyifa yi'ite gacceeji ngen. Ko ɓuri yahwude, no sifa sadorma on foti wadata ko aardinaabe ben kuccita faro peɗe golliditteesde den (FAJ, FIJ, FHJ) e laamuji finaa-tawaa (*maigari*) e ɓe alsilaamaaku (imam).

3. Darde reendooji ɓaargol janngirde

Nder Niijeer adadu sukaabe janngoobe na sedfa, baa ko laamuji leydi ngadi baawde muudum'en, duudal koreeji na edii (calii) jannde faa yattoo hannden ngam ɓe ngalaa anniya sukaabe maɓbe njangga. To saarooɓe ben, keewal maɓbe nder janngirde nasaara (tuubaako)

nii himbe ngoni. Walaa fuu ko nde nafirta be faro jannde, be njidaa iri jannginol ngool⁶. Ammaa janngirde dudal buri hokkeede semmbe nder reendooji Niijeer, idum laatii ko fahminta himbe eedaare (salaare) janngirde nasaara (Barreteau & Tiné, 1999).

... Sadorma janngirde meeden woni ko janngirde waddaande non. Nde hanaa janngirde Niijeer... Se nii siriiji jannde din njahdata he ngoonga, finaa-tawaa leydi on, taariiki mayri, nufayeeje nafowooje leydi, leydi e goontiral wakkati, barke mayre hebataake. Hano suka leydi Eerop, tawaado nder janngirde fotornde mijake sikan ko wadata. Eden ngi'a sukaabe famarbe na ngada kujje kaayfiniidi ngam kawtal jannde mabbe ngal walli be, be kewti nufayeeje den faa be ciryani jahngo. Doo, kantidol jannde inibersite wadata ko niddo heba gollal. Inibersite na haani janngina himbe kujje njahdooje he ngoongaaji e nufaadam leydi.

Pr Djibo Hamani, Historien, AIR INFO, 26 septembre 2018.

Nder no finaa-tawaaaji ngoontiri joonin, rafi jahdinol ngoongaaji din he majji ngoni ho'ore salaare saaroobe faro janngirde. Janngirde Niijeer ronunde janngirde maral nde nasaara, hakkitii suka he koreeji, himbe e diina muudum. (Moumouni, 1968). Caggal majjum, to mabbe, rafi kebol barke jannde (baasal) na tawaa nder salaare janngirde nden :

« Be mbaawaa baa fuy janngirde woni na tafa. Tonooji boli. Ammaa mi jabii ko en fuu ngadi gacce on. Ngoonga non, Gomnati na tawraa feloore mawnde, ammaa enen saaroobe nde meeden mawni sanne ! », (Persidan Fedde Hawju janngirde nder Agades).

« Caggal jannde duubi tati, bernde na metti nde mido tawaa yeeso anndal suka am debbo. O walaa fuu alaama ekkittitoofo Elle n'a rien d'une apprenante. O waawaa jannde e binndi. Mi anndaa fuu ko ngadan-mi », dum woni ko inna baade bi'eteedo Faatimata goondini. Dow digginol haala kan, nani ko Elhadj Ama, abba janngoowo wallisii : « Janngirde sottii to tawanoo. En ngoni nii

⁶ Yalla hannden, nder yoga tummbite Afirka, duudal saaroobe pahmii dume wadi ko suka no haani janngenee. Yoga mabbe na njanngina ngam adanaa jannginol « *hanaa tan hano kaandudum, ammaa duu dagna darja reendo e risku* » (Gérard, 2001, p. 66). Ko hennon fuu, sukaabe jannginaama, yeeso seyo mo ngaddanta saaroobe mabbe, na laatoo ginan ngaroojum ko daarata Leydi ndin fuu.

eden mbiigitoo caggal, walaa fuu anndudò no ngadeten faa ndartinen palal janngirde jidungal faa diyfà ».

Ummitagol nafaa janngirde taykaama nder reendo Afirka, laatake sikan yeewtere hulyiniinde nde kawtal sifaaji tawhiidi muudum wadaa nder gollal Cheick Hamidou Kane (L'aventure ambiguë) : gonndal nafakkaaji jannde finaa-tawaa, jannde dudal, jannde nasaara nder wakkati go'oto he aadi maako mo adani ngaroojum kaanudum miijee nden nyibee. Ngam janngirde ndee torrii saaroobe jannube heewbe, nde yottintaa ndegoodom aadiiji muudum. Ammaa nde laatake laawol go'otol, welii-en, mettii-en say nii tokken ngol.

Ko daari gi'ide reendooji, jannginoobe mbannginii taykandè dee :

- jannginoobe ben na kaala dow murtol saaroobe naa rafi gattol jawdi (saaroobe ben ngartaa hawriindeeji naa nootataako noddangal janngirde) ;
- jannginoobe ben na ndoomiri saaroobe jaga jahdoowo he jaga jannde kolloowo yidde saaroobe heba jannde nden wooda ;
- wuro, saaroobe na kaani laato balloobe janngoobe, be luutta jannginoobe ben nder gollal muudum, tawee be burdinaay ko'e mabbe he majjum, ekkitol sukaaabe mabbe ngol na welu be nii non ;
- jannginoobe ben na njaanca saaroobe ngam rafi taskaaki golle janngoobe ben, ko hollata kambe kay, be ngadii gollal mabbe nder jannde nden.
- **4. Gollal saaroobe nder kawtal gade ekkitaaki sukaaabe**

Alaama ngoongaajo mo koreeji wannginaama nder haalaaji iri dñi : koreeji njaajudi, ceerle dow rafi pahmral, rafi keeri jeyre, rafi reenaare inniraabe, sukaaabe « iɓe njoofaa kambe tan yahde ». Yoga jagaaji na tewta faa ngartira suka koreeji himbe naa jananaaji (Thin, cité par Asdih, 2012 ; Turney et Kao, 2009).

Nder Afirka, pede koreeji den na cukki, idè tawraa semmbe. Aldegheri (2010) hollii ko koreeji na ndewa iri bayle duudude de mbaylaaki wurdude reendo e risku muudum saabiidum ko jaabinta dow jeyre jeydaabe nder dimmbol golle jeydaabe wadoobe ben.

Nder no dum laatorii nder Afirka yannaange, bahdiiiji lenyi na maandina ngoongaaji jeyral jaajinaangal, anndal jeyral haadaa (daraaki) he danyube suka on tan (Cissé, Fall, Adjamagbo et Attané, 2017). Ko walla beydaari bahdiiiji lenyi hano nehdiinol ngol saaro go'oto wadanta suka naa sukaaabe, nawliraagu ngu joodndeeji duudufi, ceerle, danyol sukaaabe ko wanaa nder dewle, kalfinol sukaaabe (Marcoux & Antoine, 2014). No dum laatorii, nder jeyral, golle den na tiidi fuu faro jannde sukaaabe buri.

Ko daari jeyre caka janngirde nden e saaroobe ben, kaananaa tan he kaburaaji nanngude janngirde nden yahde to saaroobe ben. Jannginoobe e ho'oreebe gollirdè ben na miija ko kibaaruuji dii tan na keyōri saaroobe ben, saaroobe ben duu na miija kibaaruuji tan ngoni hakkeoji di be mbaawi hebude nder janngirde nden. Tagu iri jokkondirol ngol woni saaroobe ben aardinee dey wuurdude jannde janngoowo (dōwtol jannde, laabal) kay sedda be anndani nder golle janngirdu naa no janndeeji di ngoni na ngafira. Nden kay, saaroobe ben anndaa ko ngoodi laawol pahmanee loowdi jannde ndin e iri laabi jannginirdi gonaadi na ngolliree. Duudal mabbe baa miijaabe njanngii ben na miiji ko jannginoobe e ho'oreebe gollirdè ben tan kaani anndana siriji jannde din e gafe jannde den. Sifa ho'oreejo (persidan) tummbitere mo Fedde Abbiraabe Janngoobe nde Nijeer faa yottowo inibersite (FAJ), « Enen saaroobe janngoobe, aardangal meeden woni mballen Gomnati dowta jannde sukaabe ben faa wooda. Eden ngonngina saaroobe janngoobe ben caggal lewru naa lebbi didi, tewtowa kibaaru jannde sukaabe mabbe to ho'oreebe janngirde nden ». (entretien cité dans le journal AIR INFO du 26 septembre 2018).

Jeyre caka koreoji e janngirde na catti sanne, ide mbayloo, tokkude no gafe njahirta hano to anndal saaroobe haadi, nokkuure joodnde (laddeejum/hubeere). Nder Nijeer, huunde fuu dow janngirde koreoji din tiigii heba sukaabe mabbe laatoo. Nidfo na yi'a rafi jottinol aadi saaroobe faro jannginol sukaabe mabbe. « Jannginoowo on ndoomu-en wada fuu nokku meeden. Ko o waawi wafude nii o wadata. Enen saaroobe kaani ngada ko heddi wuro! » (Haala saaro janngoowo). Rafi jottinol aadi oo hanaa dalol jannde suka on fufuu ngam nder duudal mabbe, saaroobe ben ngoni ho'ore nehdi e jannde sukaabe muudum'en.

Faro jannginol, nder gafe goodom, ittol jawdi tan woni gollal saaroobe ben be kuubina haajuuji sukaabe mabbe.

Kawtal jannde ngal ho'ore muudum yoga saaroobe ben ndeki gacce rafi jannde lobbere nder janndeeji/ekkitaaki. Sifa saaro janngoowo, « Kawtal jannde meeden bobake. Hannden, say laabi jannde lobbi, dartiniidi nder jannginol faa dum wayloo heba himbe keba barke kawtal ngal ».

Miijo yoga saaroobe, janngoobe ben be tuumi nder sadormaaji janndeeji mabbe. He gi'ide saaro janngoobe mo kabaru don daa lamndii, « Be njanngataa wuro wakkati Gomnati woni na wada baawde heba janngoobe keba barke jannde muudum'en ». Nder sifa saaroobe ben, ndellee gollal dōwtol mabbe haadanaa he tewtol no wadata ko janngooben njaha janngirde nde hen fuu. Dum doo na sifa saaro nder ko haali, « Ko daarata saaroobe janngoobe, haanaana be kakkilanoo njahki sukaabe janngirde heba ben njannga ».

5. Pine de dabareoji saaro'en, be Nijeer

Jannde pincitaaki nde Niijeer hollii ko duudal janngoobe lamndaabe kebaana tan ulol saaroobe muudum'en he kundule (Daouda, Abdourahmane & Chékaraou, 2015). Jannde pincitaaki goodom rewaana dow golle moyyinol jannde nder janngirde potorde. Nder Jannde pincitaaki ndee gollal saaroobe wannginaa ngam kambe ngoni ittoobe jawdi golle moyyinol jannde, idum wada rafi potal caka janngoobe ben (Abdourahmane, 2015, p. 213). Ngam baawde saaroobe janngoobe ben na ceedi, be potata na haandiri nder golle moyyinol jannde ngol. Saaroobe lamndaabe ben duu cudditii ko soominoo, hakkeji sukaabe binndaabe heba jannde muudum'en moyyinee na burdi.

6. Noye naatinirten saaroobe ben nder golle janngirde ?

6.1 Annda jagaaji saaro 'en yeeso jannginol sukaabe

Hakkillooji saaroobe ben na tawaa caka nehdi wuro e yaage darjaaji janngirde. Hanaa wakkati fuu be tawraa baawde ko dwtata jannde sukaabe mabbe, maa be anndaa no be ngadata, maa be ngalaa baawde majjum (Fotinos, 2014a).

Niddo no waawa taskii iri jagaaji jeyre saaro' en yeeso jannginol :

- be dum wi'ataa baa go'otel, miijoobe ko jannde sukaabe muudum'en dow janngirde nii woni, kambe kay ngalaa hen ;
- koreeji anniyanteeji ammaa ngalaa baawde, tinndinooje sukaabe muudum yamirooje jannginooobe, be anndaa weeyo jannde ;
- saaroobe be anndaa no ngadata, wi'oobe ngalaa dowtoobe naa gade heba be nawtoroo de nder yamirooje jannginooobe ;
- saaroobe « wonndube he jannde », be pinal jaajungal, yahdinoobe yamirooje den nder gade ammaa na cuboo nder yamirooje den.

Rafi baawde mo saaroobe ben maatata na saaboo « gattol juude nder golle jeydal ngal, say nde jannginooobe ngansitii be, caggal muudum fahmu duu gollal jeydal» (Feyfant & Rey, 2006). Saaroobe na kaajaa pahma jeyre caka janngirde e gollal jannde suka mabbe. Kanyum woni durwida he jagaaji fuu duu di be njidaa janngirde haani durwidee, fahmtina be ko woni na wada nder janngirde, hokka be haala.

6.2 Suboo iri naatinol saaroobe ngol nder golle janngirde

Anniya gollidoowo he saaroobe ben na naatina nde hen fuu laatiibe na ngollida he dati, keeri, golle de janngirde deki be. Nde saaroobe ben keppii, idum semmbindina gidaade e dalol golliddeede (Périer, 2012).

Naatinol saarooƙe na waawi adi iri bahdiiƙi keewdi. Maandorde nde Epstein (2010) hollii ngam majjum na seede naatinol janngirde dow no saaro'en ngontiri faro joodnde e risku maƙƙe. Naatinol ngool na waawa waɗiree hano iri mbahdi :

- ɗowtol sukaabe ben wuro ;
- hawjo nanndi saaro'en ko hollata ibe njidi jannde e darjaaji bii-leydaaku ;
- nootoo noddangal janngoobe ben heba ƙe pahma ɗati ɗin e baawal janngoobe ;
- gattol juude nder golle janngirde ;
- Iri ballagaaji fuu, joodtiide naa jottinol aadi ;
- gattol juude nder golle kawtal baawde hawju na wonndi he hawju janngirde nden.

6.3 Naatina saaro'en

Nder haala jannginoobe, hannden, gattol juude nder golle tilsii, ingol laawol kesol ngol ɗalataako. Ngam janngirde e koreeji na kebbitiran non, nden kay na tilsii ƙe ngollida. Janngirde woni nokkuure jannde sukaabe inndanteende, reendooji ɗin fuu na cekii barke jannde sukaabe maƙƙe (Durning, 2006). Joonin, himbe mbittake ko kollata darja joodinol gollidal caka saarooƙe e jannginoobe. Ko woni tan, himbe tewta laabi gaɗol gollidal ngal. Jaandeeji keewdi dow jeyral saarooƙe-janngirde kollii no woodi ko ngal saabotoo dow barke jannde (Feyfant, 2011). Donc, les Ndellee saarooƙe na waɗoobe darjanteebe nder no jannde nden yahirta.

Janngirde nden na haani filoo naatinol golle saarooƙe fuu. Nden kay, ballondirol ngol e gollidal he saaro'en na tawaa nder baawde ɗe jannginoobe kaani kawjoo. Jannginoobe ben na mbaawa ngollidi he janngoobe nder janngirdu, ƙe ngollida kaden he koreeji ɗin heba ƙe maƙƙita laawol golliditteengol caka janngirde he wuro. No haani ɗum daroo dow darnde ballo-jannde. Datol ballo-jannde na naatina darnde lenyol, anndita saarooƙe ben laatiibe kamben ngoni aranbe, jannginoobe suka on : walla-nehdina hanaa walla-janngina, hanaa duu nehdina naa janngina koreeji non, ammaa no walla-waɗa he maƙƙe (Asdih, 2017 ; Rayna & Rubio, 2010 ; Humbeeck et al. , 2006). Ballol-jannde na tewta « waɗa nawtordi tawee, wuurtina, ula saarooƙe ben heba ummoo ƙe ndaroo, ƙe kolla ko ibe mbaawi aardani ko'e maƙƙe janndeeji sukaabe maƙƙe » (Giuliani & Payet, 2014).

Ammaa, he gi'ide, walaa ko waawi haɗude gaɗol jeyral ngaal. Himbe ƙee na mbaawa njaabina woodde jeyral ngaal nder tabital naa ko laataaki, sifa gi'ide e kaandudum laatii ɗum golle mo hen fuu. Jaka, jannginoowo e saaro ƙe gi'ide muudum'en nanndi na ngoodi saa'a narra nden ngada jeyre lobbe, semmbenteeje. Ko wanaa non, kulal kiite oya na fergere teddunde. Duudal saarooƙe na kula to jannginoobe ben mbi'a hano kambɗe kay pahmaay ko ƙe mbi'i naa ƙe keppii golle maƙƙe (Ouédraogo, 2016), to jannginoobe ben duu non, ibe kula to saarooƙe ben njeɗyo haalewol ngol se ƙe adii faro gaɗe jannginoobe ben nder janngirdu.

Nder ngollidol he saarooƙe ƙen heƙa ƙe ngada jeyre lobbe, semmbenteeje ko wada de tabbita caka mabbe, walaa fay manyeere wo'otere wafeteende faa himbe koolinoo wune oo (Ouedraogo, 2016). Nder majjum, sadormaaji din na kaani paddee tawee himbe accaay dum boni naa yottowo to himbe mbaawataa ndarni bononda on. Duu, silmina no woodfiri, gansitoo saarooƙe ƙen ngara nder janngirdu naa janngirde dow saabe goodudum maanaa (fijirde, neemaaki, mbeefa...) na dabareeji beydooji woodde jeyre den na wonndi he reentaare saarooƙe nder janngirde (Hoover-Dempsey & Sandler, 1997). Dow beydaari, na woodi hoynana saarooƙe tuntaaki janngirde nden nder kaaldol he jannginooƙe naa ho'oreeƙe jannde ƙen, huunde ndee na nyilkina saarooƙe faa ƙe ummoo, ƙe ndaroo, ƙe ngattana janngirde nden juude. Say jaga finaa-tawaa bantee (laato cilminoowo) heba segilindina gollidol jeyral.

6.4 Gadal laabungal ngal to saarooƙe ngatti juude muudum'en nder hawju golle janngirde

Hasan Buubakar no janngoowo joom anndal tawaado nder janngirdu hitaande joweego'abere (CM 2). Imo tawraa baawde fuu ballooje mo o heba barke jannde maako. Imo laatii janngoowo datiniido, jahoowo janngirde nder wakkati, kakkilantoodo jannde. Wakkati etuuji jannde, imo heba keƙte lobbe sanne. Ammaa gilla wakkati goodom, alaama Hasan fudfi kumpa. O maandinii jaga keso nder janngirde nden : nde fuu, se o muurtaay, o wartaa law. Duu, nde no janngeene, o joodataako heese, hakkillo maako rewaa he jannginol ngol. Bernde maako yuwii fufuu he jandeeji din. Keƙte maako naati na njippoo sanne yahde.

Ammaa, noye sadorma oo moy'iniirtee ? Laawol jannginirgol ngol haani nawtoore ? Wadoobe golle janngirde beye kaalantee ? Wadoobe golle janngirde beye kaden ?

Ko jannginooƙe Hasan Buubakar yi'i golle maako kalkii, o fillanii dikter fuu no woni na wada. Ho'oreejo on duu gansitii abba Hasan janngirde.

- **Buubakar (abba on)** : « As-salaam alaykum, meese dikter !
- **Dikter** : (o bamtii sedfa) wa alaykum as-salaam. Ah ! Meese Buubakar non naa. (o holli mo joodorgal) Joodee Joodee.

Caggal jowtooje, dikter on haalani Buubakar maanaa gansitaaki kin.

- **Dikter** : « Filla biya Hasan. O waylake faa jannginooƙe maako na humpaa mo sanne. Yeeso jannginooƙe maako, pilii-mi faa mi fahma sadorma on ammaa kas ! Peut-être Tawte on kay, odon mbaawa mballi min, moy'inen sadorma on.
- **Buubakar (abba on)** : Mi yettii, meese dikter. Dum haaydinake kam ko nanu-mi iri kabaru oo. Wonko na don ! Mijjo jannde maako na woni kam sanne, ndennee mi waawataa wittini jaga oo. Ammaa, accee min, min kaalda alaasara oo ».

Alaasara, caggal juulde, abba on noddii Hasan filla kaaldol ngol, inna on na joodfii.

- **Abba** : « Dume jaccanima janngirde? Dewte jannde ? Are jannde naa ceede cuultol ? Sadorma goodu-daa he jannginoowo maada ?
- **Biddo** : A'aa, nder janngirde mi walaa fuu sadorma.
- **Abba** : Na tawaa, ngam maada, mi noddaama janngirde. Mi hollaama kayye maada ekkordé e dewtere muurtol janngoobe fini fuu. Say keɓte bondé e muurtol duudungol ! Jannginoowo maada fillake jaga maada. Gacce oye woni don, Hasan ? Dume hewtii ma ?
- **Biddo** : (booyi imo deyyi nden o filii faa o laamina ho'ore maako) Abba janngirdu hitaande joweege'abere (CM 2) na tiidi sedfa.
- **Abba** : Hanaa doo sadorma on woni. Baa nde non woni, dey rafi njahki janngirde law, muurtol ngol he rafi joodaaki heese nder janngirdu nee ? A walaano iri jaga oo ! Adã waawi janngi ; a joom anndal ; are maada fuu na kuubi ko wadata njangaa. Tu sais lire; tu es intelligent et tu as tout le matériel pour bien étudier. Adã tawraa baawde fuu kewtinooje maa barke janngirde. Dume woni na dunyè faa kalkaa ngaroojum maada ? Sikan, a yeggitii aadi mo adan-daa kam, njannгаа, laato-daa ministir ?

Ngam Hasan siinaa hokkude ngoongaaji laabudi, abba on foodi hakkillo maako, hadi mo iri burtaaki fuu ki nafataa. O wadani mo yamirooje mawdo, o wi'i mo to yeeyito o muurta, yaha janngirde nder wakkati. O wi'i mo kaden, o yeewtoo janndeeji maako nyannde fuu. O wi'i inna on wattana Hasan hakkillo nde o tawaaka don.

Jahngoore muudum, Buubakar soyfi to dikter on faa o haala no be kaddi. Hakiika, Hasan adi aadi accol gade den, ammaa, abba on siinii say nii fahma ko saabii jaga mo suka on naatunoo. Wadii wakkati, pincitaaki dow pincitaaki, Buubakar nanoy ko suka burtinaado jannde, yuwido dabbiiuru woni na watta dum nder ko'e sukaabe ngam o hebii barke dilludu. Denno, dottiijo on haalani dikter nden o yottini ka Ho'oreejo wuro on (Jowro, Maygari). Dow ko yahwi Buubakar wi'i dikter hawra ho'oreebe bee pedé deé : FAJ, FIJ, FHJ he jowro heba nodda ma, be ngatta hakkunde, be cappanoo mo. O siini faa o yedda ammaa ko Maygari e dikter kulyini mo, o wi'i kanko nii non nden o yami o accanee hakke.

Caggal hawriinde nden, Buubakar fahmtini suka muudum ko dabboydo on wi'i fuu na fewre ngam o limtii inde heewbe be ngartiraay fay huunde e maayube toon. O holli nafakkaaji janngirde faro hanooje (hebuube barke jannde). Gilla nden, Hasan nanngi banndu muudum, o warti to o wonnoo.

Nanngude pinal Hasan ngaal, eden njogitoo ko sadorma on moyfinaama dow yahwi saabe kakkilaaki jannginoowo maako kabirdo dikter law. Jaga dikter on duu na haani manee (mo

wo'otere, cilminoowo, moosoowo...) nawtoriido manyerewol ko gansitii saarooƙe suka on. Gartirool hakkillo he janngirde nden e miijo barke jannde suka maako ngadi Buubakar naati, o watti gollanoobe janngirde nden nder tewtol laawol moyƴinirgol gaɗal bonngal ngal, ciinungal halkude jannde Hasan, baawunoongal pootii yoga sukaabe wuro ngon.

Timmirka

Nder duudal reendooji di Afirka, hano Niijeer, lekkol daaraakanaa hano to "ƙe ngollataa ngadete e daloobe finaa-tawaaji". Alhaali oo na jaabina saarooƙe nder mettorgal bernde faa be caloo wallude jannginol sukaabe maɓbe. Hadde gaɗal bonngal ngal, na tawaa kawtal rafi potal jannde boyudum nder kawtal jannde.

Faro dowtol jannde ngol, eden mbi'a ko finaa-tawaaji din ngalaa na ula saarooƙe ben heba be ngattana hakkillo jannginol sukaabe maɓbe. Numre teddunde nden woni, saarooƙe ben ndarni laabi ko wadata sukaabe maɓbe njangga wuro. Eerop kay saarooƙe ben ko'e muudum'en mballata sukaabe ben ngada ekkorde den.

Adunaaru na anndani gollal inniraadowal saarooƙe ben nder kawtal gaɗe ekkitaaki sukaabe maɓbe ngal. Jaka faa joonin gollal ngaal laabaa, ingal tawaa hano nii ko anndinaa nder gaɗe wadoobe be dum daarata. Jonkay, se nder haalaaji, nyannde fuu, na tabintinee ko saarooƙe ben na njeyi wallude sukaabe muudum'en nder jannginol maɓbe, dum don tawaaka nder dati darnaadi.

To dum tawaa

Abdourahamane M.M. (2015). « Remédiation formelle à l'Ecole Mission garçons de Niamey au Niger : renforcement de capacités ou d'inégalités sociales des élèves ? », *Nazari*, revue africaine de philosophie et de sciences sociales, Numéro 001, novembre.

Aldegheri, M. (2010). *Représentation sociale de la parentalité chez les travailleurs sociaux chargés de la protection de l'enfance : impact sur les mesures de prévention*. Mémoire de recherche. Deis, Toulouse.

Asdih, C. (2012). « Collaborer avec les parents pour accompagner la scolarité ? Représentations des enseignants et pratiques professionnelles ». *Enfances, familles, générations*, n° 16, p. 34-52

Asdih, C. (2017). Coéducation, compétences parentales et professionnelles. *Administration & Éducation*, 153, 31-36.

Barreteau, D., et Tiné, Y. (1999). « Les écoles de Téra au Niger : Choix des parents et politique scolaire ». *Les Cahiers cII-e.*, N°1, 86-99.

Cissé, R., Fall, A., Adjmagbo, A., et Attané, A. (2017). *La parentalité en Afrique de l'Ouest et du Centre. Vidal Laurent (coord.). Renforcement de la recherche en sciences sociales en appui des priorités régionales du bureau Régional Afrique de l'Ouest et du centre de l'Unicef: analyses thématiques, Dakar (SEN).* Dakar: IRD Unicef, 2017, pp. 37-59. hal-01791432.

Daouda, A. (1991). *Education et Développement au Niger : Pour une contribution à l'amélioration des rendements scolaires et à la réinsertion des jeunes déscolarisés au processus du développement rural a Maradi.* Thèse de doctorat en sociologie de l'éducation, Université nationale de Côte d'Ivoire.

Daouda A., Abdourahamane, M.M. et Chékaraou, N. (2015). « Stratégies parentales et orientations scolaires au Niger: analyse sociologique des déterminants du choix de la formation en Agent de Santé de Base à l'Ecole Nationale de Santé Publique (ENSP) de Niamey au Niger », in *Annales de l'Université Abdou Moumouni*, Tome XIV-B, pp. 12-23, 2ème semestre.

Durning, P. (2006). *Éducation familiale. Acteurs, processus, enjeux.* Paris: L'Harmattan.

Epstein, J. (2010). « School/Family/Community Partnerships: Caring for the Children We Share ». *Phi Delta Kappan*, vol. 92(n° 3), 81–96.

Feyfant, A. (2011). « Les effets de l'éducation familiale sur la réussite scolaire ». *Dossier d'actualité Veille & Analyses IFÉ*, n° 63, juin. Lyon : ENS de Lyon.

Feyfant, A. et Rey, O. (2006). « Les parents et l'école ». *Lettre d'information de la VST*, n° 22, Lyon : Institut national de recherche pédagogique.

Fotinos, G. (2014). *Face à face entre confiance et méfiance : lycée-collège et parents d'élève : une enquête quantitative auprès des directeurs d'école maternelle et élémentaire.* Noisiel : Casden.

Giuliani, F., et Payet, J-P. (2014). « Introduction. Les logiques scolaires de la proximité aux familles ». *Éducation et sociétés*, n° 34, p. 5-21.

Hoover-Dempsey, K., V. & Sandler, H.,M. (1997). Why do parents become involved in their children's education? *Review of Educational Research*, 67, (1), 3-42.

Humbeck, B., Lahaye, W., Balsamo, A. & Pourtois, J., P. (2006). Les relations école-famille, de la confrontation à la coéducation. *Revue des sciences de l'éducation*, 32(3), 649-664.

Lorcerie, F. et Carvalo, D. (2002). Les relations entre familles populaires et école. *Les cahiers millénaires 3, Communauté urbaine. Direction de la prospective et du dialogue public.* Lyon : Éducation et mode de vie, 3 (24), pp.5-24. hal-01526634

- Marcoux, R. & Antoine, P. (2014).** *Le Mariage En Afrique : Pluralité Des Formes Et Des modèles Matrimoniaux. 1st ed, vol. 1.* Québec : Presses De l'Université Du Québec.
- Maubant, P. & Leclec, C. (2008).** « Le partenariat famille-école : à la recherche de l'improbable partenariat famille-école, origines d'un malentendu ». In *Pithon Gérard, Asdih Carole & Larrivé Serge (dir.). Construire une communauté éducative, un partenariat famille-école-association.* Bruxelles : De Boeck, 24-36.
- Meunier, J. A. (2008).** Un nouveau genre et une nouvelle espèce de Cerrambycidae Plectogasterini du Cameroun (Coleoptera). *Bulletin de la société entomologique de France.*
- Moumouni, A. (1968).** *Education en Afrique.* Paris : Maspéro.
- Ouédraogo, F. (2016).** *Étude des liens corrélacionnels entre la collaboration école-famille, l'implication parentale, les styles éducatifs des parents et la réussite scolaire des élèves du primaire au Burkina Faso.* Thèse de doctorat en Psychopédagogie et andragogie, Université de Montréal : Montréal.
- Périer, P. (2005).** *Ecole et familles populaires : sociologie d'un différend/ postface de Jean-Manuel Queiroz.* Rennes : Presses universitaires de Rennes « Le sens social », 221 p.
- Périer, P. (2012).** « De quelques principes de justice dans les rapports entre les parents et l'école ». *Éducation et didactique, vol. 6(n° 1),* 85-95.
- Périer, P. (2012).** Familles des classes populaires : décrochage parental. *L'école des parents,* vol. 6(599), pp. 26-28.
- Rayna, S. & Rubio, M., N. (2010).** Coéduquer, participer, faire alliance. In *S. Rayna, M.-N. Rubio & H. Scheu (éds), Parents-professionnels: la coéducation en questions.* Toulouse : Érès, 15-25.
- Sawadogo, I., Dugué, P., Rodriguez, L. et Ouaba, B. (1994).** *Techniques d'amélioration de la production agricole en zone soudano-sahélienne : manuel à l'usage des techniciens du développement rural, élaboré au Yatenga, Burkina Faso.* Montpellier : CIRAD6SAR, 209 p.
- Thin, D. (1999).** Quartiers populaires – L'école et les familles. *Revue française de pédagogie,* 128, pp. 160-163.
- Turney, K. & Kao, G. (2009).** « Barriers to school involvement: Are immigrant parents disadvantaged? ». *The Journal of Educational Research, vol. 102(n° 4),* 257-271.
- Verba, D. (2006).** *Échec scolaire : Travailler avec les familles.* Paris : Dunod.

Tayre

Gađe jannginol finaa-tawaaji de Afirka hano anndaadum ekkitaaki jannde nder janngirde jamanu

Goza Nana Aicha

Ndaɓɓa

Suka Niijeer mo wuurdude laddeejum fuu nder jannde finaa-tawaa ummii fadde muudum naatude nder nde jamanu. Fay ko, yoga finaa-tawaaji naatii na halka heese heese, gađe jannde tawaangal na tawaa. Caggal yéewtinaaki gađe jannde finaa-tawaaji e ɗi jamanu, jannde maandaa ndee na tewta seenndira jeyre kaandude caka anndaadum mo jannde finaa-tawaa e ekkitaaki jannde nder janngirde jamanu. Heeso ɗerewol jannde nehdi ngol fecco waddube mawngo dow yaage, ngo wallii ceenndirol caka dabareeji, taalewol na nawtorgol jannde kaandungol ngol nidfo waawi nawtoraade nder jannde wo'otere nden. Nden kay, nufayeeje ɗe jannde ndee tewtata na yahda cap he baawde kaasiide ɗe taalewol woni na fiirta : kettinaaki, taskaaki, jaljalti, miijoo huunde, wada nde, na walla ɓamtaare nidfaaku... Gollal jannginoowo woni luggindinol annde ɗe suka on hebunoo to saarooɓe muudum faro taaleeji ɗi fijideeji e nehndinooji laatiidi kanyi ngoni jagaaji lobbi ɗi koreeji ɗin ndarjini.

Ho'oreeje kelme : gađe janndeeji, anndaadum, taalewol, ekkitaati ki jamanu, Niijeer

Naatirka :

Dow gađe anndaadum, nehndinooje jannde finaa-tawaa nde Afirka tuugii. Maandaa siri mayre mohen fuu tawee heɓii jagaaji lobbi kaandude nawtoore nder laabi reendooji, politikiiji he riskuuji Moumouni (1998, 24) goondinii « inde tugga alhaaliiji nidfaaku suka he kayeejo, inde tewta ɓamtaare baawde ɓanndu, luggindinol anndal jikku, keɓol curande lobbe, jottinol annde baawde pinal e taskaaki he ɗati anndal kaandude nder gollal juunngo e ngal anndal. Jannde hawtaande non, nafoore himbe e nokkuuje fuu ». Ekkitol suka baawde nguurndam na tuugii dow fijirdeji faro taaleeji, maandorde, jibi, banndi, dogguduuji, gađe piirtol ɓanndu e bami. Kanyum woni jannde nyemminol, nde fijirde.

Kaaddi ko wi'etee risku yuwidi finaa-tawaa e anndal fuu suka on heɓii dum ko wadata o fudfa jannde nder janngirde jamanu nde siri jannde muudum seedi sanne he nde finaa-tawaa.

Nufayeere jannde ndee woni cifitaaki gađe janndeeji finaa-tawaaji. Hano no wadortoo, nde hollata no janngirde jamanu waawi nawtoraade anndaadum dum suka on heɓa nde joyfina darjaaji, hokka maandaa ekkitol ngol, hardina kawtal jannginol-ekkitaaiki.

I. Nume feereje ɗe koreeji e gađe jannginol

Doo woni to nume finaa-tawaa e de janngirde jamanu. Nume didi de kawtaa ammaa na kebbitondira, wuurna bamtaare suka na woodfiri.

1.1.Numre finaa-tawaa nde koreeji e gade jannginol

Kabirinooji, cinngge kuuran jeynotoode ci'e Afirka mawde ciinude laatoo haako, licce teenaade na njukka kaaddi ko reenata ko goondinaa daartotoodo yeeso jukke jamanuuje, kanye ngoni nume finaa-tawaa de koreeji nder Niijeer. Suka Niijeer janngufo, ittaado jannde naa mo janggaay, fini fuu imo hawra (fotta) he habho'ore oo caka jamanuujum e finaa-tawaa.

1.1.1 Naarugal nder piilkol koreeji

Fahin nder Niijeer, himbe laddeejum buri duudal, dow teemedere fuu, ibe ngada himbe cappande joweetato e nayo (84%) UNICEF (2018). Baa ko gade jamanuuje den na tawraa semmbe, himbe ben mboppaay ko tawi, ibe cii'oo reenude finaa-tawaaji mabbe nder semmbeeji aadiiji din fuu.

Koreeji na fedde hakkundeere nder sirya reendo, moobtunde alaama muudum kawtaado fuu nder wuurdude laddeejum buri. Ko buri yahwde, lenyol tawakenaa nder une tummbitere innditiraande « baade naa galle ». Cuudi hudooji e mahdiji duudufi ummotoo baargol joodnde nayeejo joom darja. Baade ndee hawrataana janngina ko daari lenyol ngol tan. Nde yoga misaluuji, kayyeebe dewlube na mbeltina nder nokkuuje mabbe potorde den, dum hollata kebtol ho'ore muudum faro nawtordum, naayeejo on jogoo laamu curande.

Nder sirya oo, hakkunde suka on tawetee. Wadfoobe dewte hano Moumouni A (1964) Salifou A (1977) ciftake koydol suka on nder dadfudi koreeje e nder weeyo himbe ngon.

Himbe adi risku sadormaaji danyol dow ko'e muudum. Heba sukaaabe ndanyee, laabi keewdi nawtortee. Rewbe ben na ngatta jawdi muudum'en fuu nder tewtol donoowo. Worbe ben duu ndewla, beyda deekiraabe miijude heban yuwidi wuurtinoori lenyol ngol faa booya.

Ngarki suka nder aduna na filtanaa annde e sirri. Maantoore mayre woni kawtal dati fijooji finaa-tawaa na suka on hebira faa to o ittaa endam maanee faa to nguurndam maako haadi. Suuraare nden woni o reenee faro ittanbe mo hitere, jogoriido mo demngla bonngal, e kaaddi be anniyaaji bondi. Debbo laatoytoodo inna na haani filoo baawde heba reena alaama banndu muudum faa booya, dum woni ko heesooji jamanu di njamu bannu debbo deedufo kadi.

Garol maako duuniya na wanngina beltinande. Gilla don daa lenyol fuu jabbititoo suka on to mohen fuu jannginta mo, nehndina mo. Kambe ngoni banndiyo debbo afo, jooddo mo duubi 3 yahde 4 (ben kilnotoo mo naa ekkita mo joodnde), maamiraabe rewbe e goggiraabe naa kaayeejo fuu kilniibe cawrol banndu (kuluujaaji finaa-tawaa lootaaki) e neema, pinndinol faro lejjirda naa « zamus ». Innde saaro fuu na woodi manooje de njeyi darjinooje suka on.

Nder nume go'ote cawonndirde, inniyo mo wallaa pinal na tuugoo dow mballaga mo etu muudum anndaaka to haadi heba suka maako takkoo mo, o laatoo nidfo kaandudum nder bamtaare maako. Suka na wuuri he inniidum na woodfiri ko daari musinol, mbabbaaki on dow baawo maanee kuufol on dow fukkorde wo'otere.

Faro baawde anndinooyo bii-aadama fahma nume himbe endam caka bidfo e inna dam na kaandudam no sifa Rive (1969) ko Sandi (1993 p.36) wi'i, jaabinol jeyre joote, tayo-tayo, juro arane de kecco he taariindi maako, nder anndinoore yoga kelme, jeyral aranal joodtiingal sanne, semmbentewal na tigga dadfudiiji di cottataa, celludi faro bamtaare nidfaaku ».

1.1.2. Naatol nder adanaaru kaayeebe

Lenyol Niijeer ngol laddeejum tewtanaa janngina bii-leydi naatoowo himbe, tawaado hebi faro laabi finaa-tawaa e risku. Baawal kaanungal nawtoore woni nyemminol. Dabare on, mbi'itaaki wakkati fuu e duudal inde kujje nder haala na wada suka anndita, jogitoo darjaaji curande, taguuji, annde e goondinande lenyol muudum.

Nder nguurndam, faro ekkitaaki, baawde kaandude nder naatol maako adunaaru, bamtotoo. Jaggaaji kaandudi din ulee, bondi din njukkee.

Nden fuu duu jannginol e nehdi na kawri, haala e gadal njahdata, dum wadi ko Moumouni (1964) goondini « sembe nehdi on saabe jeyral he wurdude nden, nden kay faro gade reendooji (gadol) e jeyre reendooji (nguurndam lenyol, bannginol gade iri fuu nder kawrital) no nehdi suka e kaayeejo wadirteno. »

Nanngude wakkati oo joyyinol gollal suka debbo on e suka gorko nder aduna na cifitee nder nufayeeje he laawol darnanaangol nehdi ndin.

1.1.3. Suka debbo nder wurdude muudum :

Nufayeere ho'oreere jannginol (nehdi) suka debbo woni siryanoo mo nokku ngu debbo haandi nder reendo kanyum wi'etee gollal inna e dewlaado. Ndellee tummbitere rewre o ummotoo. Jannginol ngool, addiini ngol yidi, ngol saanata duudal hakkeji ballooji bamtaare debbo. Sembe mayre fuu rewtaanaa dow tilasiiji dewlaaado tokkudo sariya dewlgaal he inna caahiido. Nanngude wakkati oo tummbitere rewbe nden e nde inna on ngadan jannginol ngool. Gilla fudfari, ngam yi'ude alaama ekkitaaki on faro nyemminol, suka debbo on na ekkitee golle baade. Gollal maako ekkittotoo, o fudfan ekkitaaki yahde gollal ngal o waawani. Dow manyeere pinal, o heba wooddeji fuu di debbo defoowo tawretee.

Faa o heba wooddeji curande, dum na gollal finaa-tawaaji. Ide kawri he alaama peewndam : jaga lobbo, munyal, yardagol, accanol, maritaaki ekn...

Jannginol dow njeenu wadataake sanne ngam no mboda. Na dum wontiri fuu, rewbe e maabuube rewbe njeji filla on ko tawee dum laatataaki mboda golle. Yoga taye, nder waajuuji filla muudum haaletee. Dow ko darnaa, walaa kabirinooji jannginol dow njeenu. Ngam majjum wadi ko joodnde siri jannde njeenu na woodi sadforma nder janngirde, yoga moodibbe na ayba nde.

Ndellee, nidfaaku debbo na wayloto se o hewtii duubi goodom naa nde « naywii » darja lobbo maandinoowo caahu, o teddinte sanne. Nden kay duubi na anndinoore nder yoga reendooji, rewbe nayebe na kooya laabuube saabe daraaki hayla maabe. Burube goodal pine adunaaru, kambe ngoni yamiroobe faro dewle, ibe kilnoo taaniraabe maabe.

Suka debbo na joodii nder tummbitere rewbe to ummannde maako hakkilanaa sanne, dewleteedo gilla yonaay mo hanaa suka gorko on.

1.1.4. Suka gorko nder wuurdude muudum :

Arannde fuu, nder tummbitere inna o ummotoo to heba kanko he rewbe ben curande de debbo e gorko kawti, kanye ngoni nehaaku, yardagol yaage, ballondirol, nanngondirol, ngoongaaku. Dum fuu nder danyol jaabol hakkeji nandude nder hensaare. Hano Joote, juso, tayo-tayo kuccitinaama, nden kay on ekkitee ko worbe mbullataa, worbe na cuusi ekn. Sikan golle nder baade pamare cattude anndinaama.

Gilla law, o tewta fedde waaldeebe, yuwidiiji to heba annde, anndal baawal, anndal joodnde nder wuurdude faro gade fijirdeji. Kaden, faro duubi joweego'o (6), nde o hebii baawde tagu kaandude, o tewtan tummbitere worbe, to hebata jannde ko « daarata worbe tan ». Cuusal, munyal, dawla, jottinol aadi, ngoongaaku na njannginte faro golle fini fuu (loohongal, liyyagol, marol, ndemri e fijirdeji).Nde o fuddii no gollida he wuurdude, suka on jogititto manooje fudngooji, heesoo njaayri.- Imo wuudi he himbe faa na yaarii nder yoga tummbite, to tawaa imo hawti he waaldeere maako suudu, to be cuultata, be kokkondira annde pinal iri fuu. Faro gade fijirdeji ekkitaaki kin wadirta (gadfol kujje nanngude nawtorfi kulle kebitittoode, gade piirtol banndu...)

Siryagol gollal ngol reendo ngon wadatan suka on wadirtaana faro neetinol gade tagu piirtol banndu e curande nder gade piirtol banndu maanaaje. Suka on na haani munya dow hollude ngorkaaku e rafi kulal gade janngirde ndee.

1.2.Numre lenyol nder janngirde jamanu e gade jannginol :

Fay se anndal finaa-tawaa na wuuri kaden nder wuurdude laddeejum e nder yoga banngeeje hubeere inndanteeje, anndal lenyol kesal na tawaa nder hubeere he gade nehdiiji feereeje.

Njooddaaki he yoga reendooji hano faro janngirde wannginii gi'idè lenyol goodom. Keita (1988) ko Sandi wi'i (1993 P. 58) hollii « lekkol (janngirde) tewtataana seennda suka he lenyol, gadè dè lenyol ngol haani wadana suka fuu lekkol halitoo dè, darjinol finaa-tawaa e risku ngam janngirde hokkataana anndal ngal lenyi mbaawata wafi fay huunde dow maggal... Faro loowdi ndin, se ngoonga fuu lekkol na beydan nii anndal non, mbi'en nii janngirde nden woni nii na wada non, na buyta darja finaa-tawaa he pedè tawtaajaaje. »

Janngirde nden yamira, nden kay, nanndiiji to anndal lenyol yahdataa he ngal Niijer. Janngirde jamanu yamira nanndi mo nidfo go'oto, dala jannginol himbe fuu nde reendo finaa-tawaa woni na gollira.

Baa ko baawde ngadaa faa keydintinal janndeeki yahdinee he goongaaji leydi, wafii duubi, nawtorfi jannde din na kabira anndal nume tawaade njahdataa he dè lenyi ngoni na ngadata.

Dewte jannde hano, Koreeji Booda « la Famille Boda », dewtere jannde boyunde na nawtoree nder kawtal jannde Niijeer, hakiika nde hollii lenyol Afirka non, ammaa tawraangol meesee Booda, abbiyo, madan Booda, inniyo, sukaaabe difo, Miina e Reene he bisaaji mabbe : boosaaru innditiraandu Miira e geggeeru wi'eteendu Miiki. Sukaabe Niijeer foto nyemmini fini fuu nguurdam lenyol ngool, bodfungol sanne.

Buri senngo finaa-tawaa mo janngirde jamanu, jaajinol si'ire e laabi kabinirdi na kabira darjaaji, no haaniri e goondinande ceedude he dè lenyol tawaangal naa bittiidum. Wakkati na beydoo yahde, lenyi di kawtaa yuwidi, kawtudi joodnde luuttii lenyi jaajinaadi. Golle baade ngartiraama dow lenyol go'otol. Marol sukaaabe tawanoongol maamiraabe naa himbe lenyol jaajinol ngadannoo halfinaama hannden sukaaabe rewbe be ngalaa pinal, adaabe golle nder baadeeji. No be innditiraa nii be ngoni « neeminoobe » hokka tan kecco biibero e laabal banndu maako. Narral tawanoongol caka sukaaabe ben na yidi faa majja. Faro lenyol tawaangol hadde suka on tan wadata ko o annditee ngam ko anndanoo ndeno nder wuro fuu hoyaa hannden. Alaama himbe mo nehdi to kaayeejo fuu na miiiji na tilsi he muudum yamira na gacoo suka reendo muudum fuu, imo tawaa yeeso sukaaabe jokolbe muurtube, nootortoobe nidfo « a hanaa abba am » misaali se nii kaayeejo na yidi faddoo habo. Semmbe lenyol jaajinaangol fuddii na buytoo ingol adaa duu hano lenyol yuwngol faa to woddi ngol weerbe. Yaage, ballondirol, nanngondirol, nehaaku, darjaaji kaanufi hano nii nder anndal lenyol jaajinaangol ngol semmbe muudum boytii, daarooji lenyol ngol mawnaa kangol woni koreeji baade din. Janngirde wallataa darjaaji.

Ki-Zerbo sikan nder hitaande 1960 foodii hakkillooji himbe to o yami siriji e loowdiji din ndaaree faa wooda. Faa to nguurdam maako haadi nder ayboore janngirde takkitinde ho'ore muudum e himbe ndee, o woni, janngirde hamyiinde, wiirniinde ndee tawaande doo sedfa hano leebol dow mboyri, buure bonnde nder reedu. He bi'ooje maako, dum woni numre nde o holli dow janngirde wodfunde sanne finaa-tawaaji himbe. Demngal janngirteengal ngal wallataa suka on dartinoo nder reendo muudum finaa-tawaa. Yahwta dammbungal janngirde, naata nder mayre na jahwtol keerol, anndal, waawa gadal e waawa gonal. Heba beattoo sanne finaa-tawaa janngirde nden, yoga lenyi, faransinkoore tan woni demngal ngal be kaalata nder baadeeji

mabbe, dume wadi ko faa sukaabe ben mawna, anndaa, mbaawataa demngal muudum. Suka on laatake ndellee perudo nder leydi muudum.

1.3. Kalfinol hano gafe janninol

Gadal finaa-tawaa ngaal na heewunoo sanne faa hannden idɛ tawaa nder yoga lenyi Nijjeer, kujje gadeteede den na mbaylee sanne. Sabiiliiji finaa-tawaa taskaadi din na duudi : nyawu booyungu ne niddo, maayde, ceergal, ceedol sakiraabe, mballaga lenyol, nehdiinol, digginol jeyre (de jeydal naa aadondirngol).

Nehdiinol ngol na hokka hoolaare faro kokkol gedu himbe tawaaabe nder lenyol ngol. Ko daarata himbe fuu, maamiiraabe ngoni aranbe keboobe saabe pinal naa duubi mabbe. Kile keewdu kambe kilnotoo sukaabe fuu duu afo'en furi. Njogaaki e buurnol sukaabe ben fuu dow mabbe ngoni. Kile keewde himbe na mbi'a ko sukaabe bee na yoyi sanne, ibe tawraa kelmeendi dartiniindi sanne, ndi anndal mijoo huunde, wada faa wooda. Nden kay, ibe tawraa pine kaandude he cuncunkaaji nayebe to be ngoni ibe mawna yahde. Afo'en duu idum daara be faro kilnaaki kodaabe (minyiraabe) mabbe. Nden kay, buulol duubi caka mabbe na tawee ingol mawni sanne faa 20 yahde 25. Endam caka sukaabe hawtube inna na heddi ginan.

Finaa-tawaa na walla duu kalfinol sukaabe to sakiraabe be kebaay saa'a danyol naa maayreteebe gilla ikoy kecco'en he be nyawuui itti yonkiji muudum'en. Kokkol gedu himbe tawaaabe nder lenyol ngol na wadee nder nawliraagu. Heba to baade nden joodtoroo rafi suka he nder weltaare marol suka, ibe kalfinee go'oto, yuwdo he lenyol battiingol naa jaajungol ngol. Iri marol ngool na walla be kebaay beyngu cawra buure muudum'en. Wawtu, lenyi dii na tawree « kawtal sukaabe saaro'en » burungal teddeende dow baadeji gaddandi be mballaga. Ngam jeyre himbe na ngoodi semmbe, suka on sikkataa neddaaku muudum. Wakkati goodom, lenyi tawraadi baawde njabbotoo sukaabe jeydaabe mabbe heba be nehdiina ben faa wooda. Atiimiibe duu na kalfinee jeydaabe naa niddo anndiraado neddaaku.

Himbe pahma duu banngol nanndi kalfinol ngam suuno jawdi. Buytaaki risku, wuddu talkaaku yahwtinii kalfinol sukaabe ngol keerol. Sukaabe bee na kalfinee himbe feccoobe keeri leyde, be ngadowa ben golloobe nder baadeji naa ekkittitooobe. Jogiibe sukaabe bee ngoni hawjotoobe jawdi gaccaabe dow fewre tawaaabe yoga muudum'en na ngada duubi nji'aay lenyol muudum e rafi nguurndam nder dimaaku. Iri kalfinol ngoo na adaa hano gollinol nder muuyaade ko Leyde aduna kadi ammaa keeri di budde mballii dum.

To himbe, faa joonin, saaro'en na kalfina sukaabe rewbe nder hubeere heba be mballa inniraabe sukaabe be golle baadeji muudum duudi sanne naa rewbe golloobe nder gollirde. Ko furi reenaare woni baadankeejo go'oto tawee nder hoggo na furi golloobe nder maggo tan, yuwoybe

leyde keerrude. Dow potital faro moy/ere, lenyol ngol hebee ko hokkaa na wa'i fuu baa nder yettoore endam non. Janndeeji di Afirka yannaange fuu nde Pilon (2005) buri kollii ko iri kalfinol na wodfina sanne sukaaabe rewbe janngirde, idum fahmtina duu rafi jannginol maabe. Kalfinol dow jannde duu na gadal nawtorteengal sanne ngal waaldeere meeden janngoore nder koleejiji anndi. Nden kay, hano no Pilon (2005) wi'iri « nde hanaa gadal kalfinol naa peru, duudal sukaaabe Afirka be Leyde Sahara njanngintaakeno saabe rafi cuudi janngirdi fuu duu be ladde buri, haajaabe njahra jannde muudum'en yeeso, say nji'ee nder hubeere. » La Mabbol neeminirde janngoobe, njakkere neeminirde de janngirde nder senngooje duroobe, to buri haaju jannde, nder senngooje den (beydaari himbe na tato yahde nayo dow teemedere fuu « 3,9 % »), njakkere cuudi janngirdi hokkii kalfinol suka ngol semmbe. Jogotoodo na laatoo jeydaado naa mo nidfo anndi. Nanngondirol e ballondirol, alaama himbe kawta njanngina burunoo hokkeede semmbe, joodnde suka on walaano fuu sadorma. Suka on na fahmani nyamaande surande he mballaga nde o yobooya jahngo jogiido mo on. Baa ko o fecco baadankeejo, imo janngeene hano no sukaaabe baade nden njannginirtee dati nehdi e no be fuu njogoraa non kanko duu.

Ndellee gade nanngondirol finaa-tawaa, tawaade faa hannden na ngolla, hano nii de njottake keerol semmbe majje. Nden kay, talkaaku himbe ngun, duubi sukaaabe din (aartikaayeejo e kaayeejo), beydagol yamol ngol na laatoto sibiili nakkisere nanngondirol ngool booyungol na jokki endam caka himbe. Lenyi tawraadi jawdi na diggina baawde muudum, mballataa himbe sanne, mboppii endam, nanngondirol re'ii ; be njogaaki ndi ben duu ngalaa baawde ko njannginta sukaaabe no foti fuu. Sukaabe feccoobe wakkati tiidudo mo Maantooze Miin kay, na ngoodi ndegoodom sadorma tokkol dati kesi e gadol no haaniri nder lenyi to be njoodotoo don. Habooji pudfa, sukaaabe ben mbattita jogotoobe sanne nder farritere, wobbe duu mboppira non jannde. Tawaangal ngal halkii faa wanaa heese, caggal pincitaaki ki Sandi (1993) wadi, hollii ko yoga janngoobe nder koleejiji na luwoto suudu non, nyaamnaa ho'ore muudum ngam rafi jogotoodo. Duu hano no njoodori-daa to saaroobe maada, jogotoodo naa to wobbe, hooliniibe ben ngoondinii « doo miin nyaamnata ho'ore am ». Sukaabe bee accidaama he ko'e muudum, dum saabii nakkisere nanngondirol, endam lenyi. Duudal sukaaabe duu mbaawata njottini janndeji muudum nder koleejiji din, rewbe kay dow fiyannde wo'otere be mburtinee ngam ibe kula tokkojum kalfinol ngol faro rafi curande finaa-tawaaji nder hubeere.

II. Gade jannginol

2.1. Jannginol tawaangal

Jannginol finaa-tawaa fiibiinde he goontiral risku e reendo ngontiri, be janngini ben laatoo konunke'en jogititooobe baawde keba ndeena reendo, laddeebe, nyeenyooobe baawooobe ngadi iri kujje fuu he ko daari neema keyanoowo himbe. Haala e gadal potan njahda non ; ndellee

jannginol e nehndinol na pibondiri dow ngoongaaku e yidde. Moumouni (1964) hollii « *Pibaaki ngoondinaaki hokki nehndinol ngool semmbe ko ngol wadi, nden kay, faro gade reendooji (barke kuugal) he jeyre reendooji (nguurndam lenyol, bannginol kawrital iri iri) jannginol suka e kaayeejo wadirtenoo* ».

Alaama feerejo mo jannginol finaa-tawaa no ko kawrital, dow heendeere fuu alaama on woni. Imo wadiree faro fijirde.

Kaayeejo fuu mo heendeere on na woodi laawol, no tilsi nehndina suka fuu mo wuurdude maako. Yamirooje e gaccaaki ngoni ko o wadanta suka fuu, wakkati laatiido fuu e nokkuure nde hen non fuu. Kaayeejo mo yaagataako dati din, joodnde muudum walaa nder tummbitere caahiibe he nder aardinaabe wuro, suka fuu mo gollirtaa dati dii, marol muudum wadaay.

Moumouni (1964) yi'ii : « *Nder duubi kawrite, suka on na yi'an kaayeejo laatiido fuu naa afo na noddan, lila mo, o dukee, watee he laawol naa yamiree, hakkillo maako fukkinee, naatane naa barjee moyfere* ». Ngoonga on woni, kawrite dee na ngada suka on diidel caka inniiko he taariindi, nden gilla o waawi haala dartiika, kam woni faro duubi tati. Golle dee na ekkorde njogitaaki ngam na tilsi he suka on o haalitoo no o wi'iraa to jeydo nulangal ngal. O ekkitoo ndellee imo yaagoo aardangal niddo fedde fuu ; nanngude wakkati oo, o gollirta janndeeji di o hebi dow nehaaku.

Jannginol himbe ngol Afirka fuu na tuugii dow fillaaji finaa-tawaa naa taaleeji, maandinorde, jibi, jimi he banndi na tewta jannginol niddo. Salifou (1977), bi'ol Sandi (1993p. 34), winndi :

Fillaaji meeden laatiidi na jerfi e maandinorde na pilloo dow kawrital gade himbe nder wakkati tinndinoojum e manoojum gade semmbenteeje de kununke'en (...). Ka fillaaji meeden, di risku non, di poonndataake taskaaki, jannde annde e curande he jaljaltiiji (...). Surande yeewtereeji dii nanndinaakena hano kiite mo heddaay baa go'otel durwidoowo he nguugaaku, suuno, mantoore ammaa manoojum yoyre, yurmeende, ngoongaaku, annditanol, dokkal e cuusal.

Caggal gade himbe nder nehndinol, kaayeebe na kaani laato nanndi lobbo mo sukaabe nyemminta. Kayeejo fuu yaabi narral darnaangal ngal noddee, felee.

Hano ko darnaaka, ekkitaaki kin wadirtaana faro kabirinooji fijirdeeji, nder dum yahowii yeeso wakkati fuu, faro banki kaandudo mo tinndinooje jibi, taaleeji, maandinorde e banndi.

2 .2. Ekkitaaki ki jamanu

Jannginol suka Afirka na wada nder tummbite lenyol e reendo dow tuugaaki dati jannde goondinaadi. Janngirde jamanu warii baarake gollirde tawaangal ndee. Numre janngirde jamanu duu woni bura laataade wuddu annde, niddo jannginoowo. Se bamtaare darjaaji curande lenyol na reendo aardini, noye lekkol nee adiri alaama oo nder keydintinal janndeeji muudum ?

Nder Niijeer, ministeer kawjiido janngirde potorde, kinnotoode duu bii-leydaaku e nehdi adii gadal ngaal nder binndande muudum. Sikan Siriji Jannde algadara Aranndeere (1987) na aardinnoo jannde bii-leydaaku e nehdi. Jannde nehdi rewaana « dow anndal e gadol gade de reendo den darni, tewta kebol gade bowaade lobbe, wada janngoobe pahma he gadol kaandungol ngol darjaaji ngo'otumbaaku e di reendoolji. » Inde walla janngoobe keba waawa gonal. Nufayeeje tewteteede faro jannde nehdi, sifa tilasiiji bannginaadi :

- kebol gade bowaade lobbe nder janngirde hitaande aranndeere (CI) e hitaande didabere (CP)
- digginol gade bowaade lobbe e anndal darjaaji ngo'otumbaaku e di reendoolji nder janngirdu hitaande nayabere (CE) ;
- poodol hakkillooji janngoobe faro fahma a gadol gadol kaandungol ngol darjaaji ngo'otumbaaku e di reendoolji nder janngirde hitaande jowee'abere e hitaande joweego'abere (CM).

Siri nehdi na teeninii dow anndal boodum, naawu, nari, nafaa, ballondirol, nanngondirol, bittinanol, higiraagu e endam dagu darjaaji jogititeteede gadooje suka on naata nder himbe. Ngam rafi ngoondinol darja jannde ndee, janndeeki keewdi Chetima (1989) ; Souleymane (2015) ; Issa (2018) kollii jannginol jannde bii-leydaaku e nehdi walaa na wada, inde yeebaa. Wadoobe dewte bee anndinii go'o fuu, himbe anndaa na woodiri loowdiji jannde nden, didabel, dadareeki nawtorteedi din. Nanngude wakkati oo, noye jannginoo wadata ko tummba nder jannginol muudum iri baawde nawtorteede nder lenyol finaa-tawaa heba o hewta nufayeeje tewteteede nder jannginol suka ?

Nden kay, jannginol jaga e kebol darjaaji curande na dow koreeki (lenyol). Lenyol wattata darjaaji kaanudi din nder ho'ore suka on. Saarooobe kakkilanoo gadol majji, nehaaku, ngoongaaku, ndimaaku. Ko tawaaka nder tummbitere lenyol, reendo, fijirdeeki din, dididijum ngoni lekkol ngoongaajo jannginoo jaga : baawal gonndal, jottinol aadi, cuusal, ballondirol, munyal, anndal e dawla.

Jannde anndal na walla kebol nokku subaangu heba diggina demngal (loomtondirol kelme de maanaa go'oto, fillaaji, taaleeki, maandinorde, ekkorde miijo mo yi'inaaki hano : banndi, jibi, yeewto (geddi) dow iri sadormaaji). Yoga fijirdeeki na ekkorde hiisa nii non. Heba hewta nufande kawtal jannde muudum, gollal ngal wadirtaana faro sirya tawraado baawde keewde ballooje suka on heba annde e waawa gadal, diggina nedfaaku makko. Baawde jannde inniraadooje, nawtorteede ngoni : taaleeki, jibi, maandinorde, banndi kulal, yeewtereeki, kawtal dati fijooji ekkitorde di finaa-tawaa, ekn

Tewte : nehdi e bii-leydaaku janndeeki didi kaandudi nder bamtaare darjaaji na njeebaa, ngalaa na njanninee na woodiri, dum woni sifa wadoobe dewte limtaabe dow, hano maandinaade nder yaabannde janngereeki ndee. Mido njamira janngoobe nawtoroo baawde jannde hano taalewol, jibi, banndi e maandinorde taye jannde.

Nder fecco waddube mawngo, duubi jowee (5) yahde joweego'o (6) tayfre jannde arandeere titaande nder nehdi woni nehaaku, nder janngereji nay (4): jam waali (a finii jam), jam nyalli (a nyallii jam), mi yettii, nji'iden e jam. Janngereji din fuu ngadiraama hano mahdi ndii :

Derewol jannde ngol janninoowo (debbo) hitaande 2020 /2021.

Tayfre jannde : nehaaku

Neebol janngere na mintaaaji 10

Nufayeere inniraadoore : suka na haani laatoo jaagotoodo (banta gade lobbe)

Nufayeere feereere timmorde : suka na haani wi'a jam waali ko wanaa nder sadorma

Nufayeeje feereje hakkundeeje : suka na haani :

Hettinoo na woodfiri janninoowo (debbo)

Yi'ita helmere Jam waali

Wi'itoo helmere nden

Nootoo yame potorde

Banta gada lobbo

Pinndinol : debbo janninoowo yama sukaabe ben : subaka nde on ngarii janngirde, dume mbi'oton Tanti (janninoowo on) ? Nootoo : Jam waali, suka gadoowo non en nyannde, noye woni jaga maako ? Yi'ita helmere helmere nehaaku.

Mahdi gollal ngal na tawraa yame-nootande :

Miccitol pinndinol ngol. Nde on naatii nder janngirdu dume rewbe janninoobe ben mbi'ata on ? On mbaalii jam dey alaasara nee ? On nyallii jam. Ngam dume ko no o jowta ? Nder janngirde tan niddo jowtata himbe ? A'aa, wuro, dow laawol. Ngam dume ko njowten himbe ? Alaama nehaaku non, ndellee himbe jaagotoobe alaamaaji dui na himbe nehiiibe, midon nji'idi min laatoo hano mabbe.

Meesaaji ho'oreeje : na haani nyannde fuu mi wi'a himbe jam waali.

Mbi'itaaki nder kawrital, go'otum.

Caggal joweediire dow jam waali, janninol jam nyalli, njiiden jam e mi yettii wadete. Tayfre jannde fuddaana 09/10/2021 faa yottoo 02 /12/2021 tawee janninoowo on na hooyito jannde wo'otere nden nder janngereji duudufi.

Baa nde jannde nden saanaaka, niddo na waawi yami ho'ore muudum dow gadal jaabinoawal suka on nder ekkitaaki kii. Jannde ndee, no nde holliraa nii, nde waawan joodinde darja tewteedo on ? Ngam suka on sikan na waawi jowtooje fini fuu den gilla nder baade. Nanngude wakkati oo, golle digginooje jannde tan janninoowo on wadata. Nden kay, kawtal risku finaatawaa na tawraa are nawtorde sanne di janninoobe mbaawi nawtorii heba be ngada janninol

maɓɓe fuu duu taaleeji ɓuri anndinooji nder wakkati go'oto baawde keewde : kettinaaki, taskaaki, jaljalti, hakkillo far miiɗoo ekn.

En ada hanoojo mo « Binta atiimu » taalewol anndaangol sanne nder Niijeer na tawraa kelme tokoraaje de nidɗo waawi nawtoraade, wada janndeeji nehdi duudufi.

« Heɓa o nehɗina biyiiko debbo, abba Binta na dewliti caggal maayde deekiiko arano ». Ammaa nawliyo on na kaarii, o borooɗo. Rafo, golleeji bondi nder baade ngoni ko Binta.

Nyallaande goodom, imo layɓa tummbude, nawliyo on tukki he maako na fiya naako o tuyɗi.

- Bondo suka debbo ! Yaha layɓoy tummbude am nder « weendu Aljanna ! »

Cukalel deyel yardii dow na anndi ko « weendu Aljanna » na woddi sanne, sanne ...laawol ngol perge e kumsaaje. O tampii caggal ko o fecci nder gese e dance, o surɓii takkol teenaaki nden gi'ide mbanngani mo : nayeejo mo kaddule daneje holli mo yamirooje dee :

- « Suka debbo, yurmeende maada nanngii kam, muuyaade pi'i de maa njottake kam pi. Munyu. Beydu he mboodirka maada. Ta fadda leytkinaare maada nehaaku.

- Nawtora dum dow laawol maada gaccantewol, a wartan ada weltini nder jahngal maada ».

O jabi haalaaji nayeejo, o hisi gacceeji fuu tawaadi nder laawol ngol. Jonin kay ko yottii « weendu Aljanna », o barjaa tummbule nay de o wi'aa o fusa to haani, dow laawol maako nde no o hoota.

Nde wakkati on fuu, nehaaku maako (jowtooje finii fuu e jettooje) na wonndi he caahu (yaage gonngi) mballi mo keɓol riskuuji laabufi.

O wartidi he risku maako fuu wuro, laamiibe, biɓɓe laamiibe na ngara to abbiiko dow filla dewlɗal. O subii laamiido leydi maako, dewla o.

Mone wari nawliyo bondo on.

Nder fillawol goodom, mone beydi naatude nawliyo on, o fiyi biyiiko debbo, o tilsini on yaha to weendu Aljanna, ammaa sabiili yukkinaare e rafi nehaaku maako, boneeji e kujje daayude faa na hulyinii o wartiri wuro.

Taalewol ngool na wadana taye jannde ndelle jannginoobe na mbaawa nawtoraade ngol nder hitaande naa kitaale duudufde. Nder timmirka, taaleeji na tuugordi (nawtordi) jannde koolniidi nder jannginol jannde annde e ko daari nehdi. Ko hanaa jaga jaljalti mo taaleeji, wala hen, Hormis le caractere distractif des contes (humour), waajibi himbe anndita faro majji, wadata ko connyinen gonal e nume anndal suka on. Taaleeji na anndina :

- Darjaaji curande ginan, to di mbannginaa, fanyere, ballondirol, cuusal, annditanol he naa jagaaji bondi (mboronndi, nguugaaku, nguuyka, ngortokaaku (rafi annditol wadaneede moyɗere), anniya bondo ekn.) na jagaaji banyaadi, kaanufi kaɓdee ;

- Kaden, darjaaji finaa-tawaa e di jannde annde, to yuwidiiji himbe bee, annde dee maanee huunde ndee na hadaa pahmtinaama.

Sembe taaleeji, banndi e jibi na tawaa nder dabare anndinol ko daari fijirde. Ngaditaaki jaga majji na laatoo woodde e kawrital gollirol darjaaji di taaleeji tewta bamta. Jaka taaleeji din na njaabina jaga on, wayla yoga maandorde de neddaaku, di bamta anndal, moyfina hakkillo miccitorngo, mballa duu ekkitaaki demngal ngal. Idi laatanoo janngirde jamanu tuugordi janndeeji semmbenteeji.

Timmirka :

Joyfinol gade finaa-tawaa lenyol nder Niijeer hano no Afirka fuu na woni dow narral. Nufande den na tewta bamtaare dewondirol himbe, duu darjaaji anndinaadi din fuu heba nufande dee kewtee. Ko hanaa darjaaji addiini, darjaaji curande anndinaama faro dabareeji ko daari fijirde goodudum maanaa to janngoowo. Ekkitaaki kii wadirtaana faro nyemminol e sabiili. Iki hawri haala e gadal dum hoynata njogitaaki kin. Baawde janndeeji den na koyi, idfe gardi, idfe mbaawi laatanii ekkitaaki jamanu anndaadum. Heeso derewol jannde ngol nehdi na walla en ngi'i-en noye nawtoraaki taalewol inddanteengol nder Niijeer waawi laatanii taye jannde e algadaraaji jannginol den tuugorde janndeeji. Nden kay, ko wanaa duu alaamaaji maggol, dow darde tati (3) taalewol darii, alaama fijirde (alaama jaljalti), alaama nehdi (janndeeji surande) e alaama jannde (anndinol darjaaji).

To dum tawaa :

- Amani, A. (2003). *Causes de la Négligence de l'Enseignement de la morale*, (mémoire de fin D'année d'inspection), ENS Niamey, 43 pages.
- Moumouni, A. (1964). *L'éducation en Afrique*. Paris Maspero édit., 1964, 399 p. (II, C, 1).
- Chétima, M. (1989). *Instruction civique et morale au cours moyen*. (Mémoire de fin d'études pour l'obtention du diplôme d'inspecteur primaire) Faculté de Pédagogie Niamey. 52 pages
- Erny, P. (1988). *Famille, enfant et développement en Afrique*. Paris, UNESCO, Weva, pages. 22-38.
- Farad, M. (2015). « *Éducation à la citoyenneté et aux droits de l'homme* », Manuel pour les Jeunes au Maroc, page 43.
- INDRAP, (1990). *Programmes de l'enseignement du premier degré : instructions*. Niger. Ministère de l'éducation nationale. Maison d'Édition et de Diffusion du Sahel, pages 111
- Issa, M. (2018). *Analyse de l'enseignement de l'éducation civique et morale au Cours Moyen 2ème année dans l'inspection de l'enseignement primaire de Maradi 1*. (Mémoire de fin d'études pour l'obtention du diplôme d'inspecteur primaire). ENS, Niamey. Pages 56
- MEN/A/PLN, (2002). *Recommandations N° 12 et N° 13 du rapport de l'atelier tenu à Niamey sur l'éducation civique et l'éducation à la citoyenneté*.

- Sandi N. A. (1993). *Analyse théorique de quelques déterminants du décrochage scolaire dans l'enseignement secondaire au Niger*. Thèse de Doctorat Université de Mons Hainaut.
- Souleymane, F. (2016). *Impact de la négligence de l'enseignement de la morale sur les élèves de l'école primaire : cas de l'IEP de Kollo* (Mémoire de fin d'études pour l'obtention du diplôme d'inspecteur primaire). ENS, Niamey
- Pilon, M. (2005). *Confiance et scolarisation en Afrique de l'ouest : éclairages à partir des sources des données démographiques*. https://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/divers13-11/010050067.pdf
- UNICEF (2018). Aperçu du pays Niger <https://reliefweb.int/report/niger/aper-u-du-pays-niger-july-2018>
- Roger J. (2010). *Comment enseigner l'éducation civique et morale à l'école*, Bruxelles, De Boeck.

Tayre

Jannginol-ekkitaaki haala jerfol Afirka-yannaange : nanngude janngirde finaa-tawaa yahde nde jamanu

Abdou Moumouni Issoufou

Ndabba :

Nder Afirka, jerfol na gedel haala kawtal mawngal ngal taguuji naa kujje ko hawti maandorde. Ingol woni duu huunde jannginol nder janngirde finaa-tawaa nde maabuube. Fillawol maako na haandi baawde de janngoowo on hebata wakkati jannginol juutudo nder juude jannginoobe mawbe be fillaaji finaa-tawaa. Dow tuugaaki laawol jannde, bataakiyol ngool na lamndoo jaka kawtal gade jannginol-ekkitaati na haala jerfol Afirka-yannaange nder janngirde finaa-tawaa, yalla ika laatoowol jannde nder janngirde jamanu. Nder gadol pincitaaki kin dow yahdu nduu, laawol tokketeengol ngol na holla dabareeji jokkondirooji he kabiroobe na tuuga nokkuure nden he himbe jannde ben heba fahmee ko wonndaa, na holla dabareeji di kawtal haalaaji di cottataa golliditteedi dow yeewtereeji, kooyinol haalaaji, nden kay ingol haala filla moyyinol e heeso kawtal haalaaji di. Arannde fuu, ko timmirka bataakiyol kan holli, woni suka jannginee gollal maabuujoo nder gollirde nde dati dow ko haani wadee, no dum gollirta, dati, jaabande, laabi e etuuji ekkitaaki dartiidi (gonndaadi), jahdooji he jaga nidoo on e gollleeji maako. Arannde fuu, nde wannginii laabi ballooji nde nawtoree nder janngirde jamanu.

Ho'oreeje kelme : jannginol-ekkitaaki, haala jerfol, Afirka mo yannaange (gorgal), janngirde finaa-tawaa, janngirde jamanu.

Naatirka e nufayeeje tayre nden

Tayre ndee daarataana jannginol-ekkitaaki nidoo caahiido kabiroowo annde Afirka faro haala. Kanyum woni jerfol juutungol kabinirteengol he hunnduko, noppi nana fadde maggol darneede nder binndi di golle kawtal haalaaji di cottataa, di piirtol he anndinol ko pincititoobe heewbe be Leyde nasaara, Amirki, Aajiyatik, Afirka ekn ngadi. Nder Afirka yannaange alisi lenyol feereejo wadata gollal ngal, ben ngoni maabuube. Nder si'ire ndee, laatoowol kabiroowo annde faro haala, baawudoo haala jerfol say nde maabuujoo on yahi janngirde kabirool annde, to jannginoobe mawbe kabiroobe annde. Hanaa gadol e haala tan ngoni ko be ekkitittee ammaa duu jannginol iri haala kaa buri. Jannginol ekkitittoo ngol na woodi alaama yuwdi, nder gollirde anndanaande dum wadata. Jannde yuwdi nden, inde walla jannginoobe ben bamta gonaaki haala kin to ekkitittoo. Kawtal gade jannginol jerfol nde janngirde finaa-tawaa nde maabuube wonaande na fillee filla muudum nder tayre ndee na tuugii dow pine jannde de galleeji himbe tato jannginooji haala. (Camara, 1992). Galleeji pincitaadi dii na tawaa Leydi Niijeer e Maali. Nder nawtoraaki kawtal haalaaji di cottataa, nawtorgol min ngolliri, bannginngol dabareeji cubaaki kabiroobe din, anndinngol nokkuure nden he lamndeteebe ben, kollungol dabareeji kawtal haalaaji kibaruuji din, moyyinol ngol he heeso haalaaji di cottataa (doo, jannde nden foodataa na wadira). Nder siri sadorma didabo on pahmtinol hollii iri jerfol juutungol ngol na waawi nawtoreede nder nokkuure jannginol-ekkitaaki anndanaande, nden don woni janngirde jamanu, faro yoga darde janndeeji.

Jannde siinu, ginan, fiirta maanaa haala jerfol, wanngina maandorde ceendiraade, holla nokkuure e gollleeji haala kan nder reendooji finaa-tawaa Afirka yannaange. Ika heesoo kaden kawtal gade jannginol makka nder janngirde finaa-tawaa nde maabuube, fadde yamirde yoga laabi jannde jannginol mayre kaandungol nder janngirde tuubaakoori.

Nufayeeje de tayre ndee ngoni :

1. fahmtina haala jerfol juutungol ;

2. annda nokkuure e golle haala kaa nder reendooji finaa-tawaaji di Afirka- yannaange ;
3. yi'ita kawtal gade jannginol ngol haala jerfol Afirka- yannaange nder janngirde finaa-tawaa nde maabuube ;
4. yamira laabi jannde di jannginol-ekkitaaki haala jerfol Afirka- yannaange nawtortoo.

1. Pahmtinol haala jerfol juutungol

Nder Afirka mo gorgal (yannaange), haala jerfol juutungol na gadal reendo, fahin duu gollal ngal nyeenyube faro haala (Dérive, 2012) jannginaabe heba ngada gollal fillotoobe jerfi. Ingal « haala finaa-tawaa faro hunnduko » (Bornand, 2005, p.14). Gadala haala non, ngal maabuujo nawtortoo to himbe potti nder weltaare (hawriinde, dewgal, labru...), o toowina daande, o tottintina gade haayndeeje de konunke'en, lenyol, maandinorde he de taariikiiji laatiibe kambe ngoni kaba karoobe. Won be, haala daarata yidube annde nume de maabuube ben anndini. Nder toowinol daande, haalira semmbe huunde jerfol, finaa-tawanke na nawtoroo kawtal baawde, dabareeji haala, manyereji jannde annde heba o mana haalaaji din. Bi'aangol, fillawol jerfi juutudi maabuujo na ndaara kulle kabirooje (connyinol tergal banndu, nyemminoje, jaleede, laabi kabirooji, cuutinaaki) he sawto (mbaylaaki sawto, fuddoode fillawol ngol, toowinol et leesinol haalaaji din).

Nufayeere inniraadoore finaa-tawaa faro daabol haala jerfol, nden kay arande fuu hebira haala jerfol kan faro kibaaru nden fahmtina himbe gade timmude de kaba karoobe ben. Didabel majjum heba joodina dum nder ko'e mabbe nden wadira di « maandorgal niddo » (Saibou Adamou & Issoufou, 2020). Jerfol juutungol laatiingol na gadal daarawal haala jerfol na seedi faro maandorde ceenniraade.

2. Maandorde muuyaade goodom de haala jerfol ngol Afirka-yannaange

Jerfol juutungol ngol Afirka-yannaange, nder nawtoraaki maggol, ingol seeda he iri haalaaji diya di niddo fuu waawi haalude nde hen fuu e to hen fuu. Nder bi'aangol maggol, ingol holla alaamaaji nokkuure to ngol wadi. Duudal jerfi, nder njaayriiji moyyinaadi ngadetee, nder wakkati feereje : yeewtirde, himbe mbaala na njoodii, na njeewta, dammbungal baade laamiido wakkati meelol laamiido keso maanee fijooji daarooji reendo fuu. Nder yoga misaaluuji, kaalol jerfol na yami sirri nder nokkuure fijirde nden. Ingal :

Wada dow njaayri ndi keeri reeniraango kujje paddotoode kulle bonde jaabinooje wuurdude gadoowo on, kaanudo kam doo reena ho'ore muudum hano oo faro kaddungal maako yeewtere e nawtoraaki yoga dati jagaaji kaanudi kaalee, ngadee-faddoo kujje de semmbe haala kan finndini tawaadum kanyum woni yeewtere nden. (Seydou, 2008, p.152)

Semmbeje mawdi na kaajaa heba di kakkilanoo gadol gade den na woodiri. Nufayeere nden woni nde reena kaaloowo on e himbe ben ammaa duu nde walla yeewtere nden wada na woodiri. Ammaa hannden, himbe ngadataana yeewtereje din dow mahdi jamanu ngam rafi yeewtereje gadetenooji faa jannjina jerfol ngol. Kanyi ngoni kabirinooji di jamanu, di himbe fuu kawti e joodiidi dow inde muudum laatiidi na ngoodi semmbe kabirol iri ngool.

Alaama ceenndiroowo jerfol nder Afirka-yannaange woni wakkati kaalol. Ko seenndi dum woni yoga haalaaji inndanteeji, di mbanngataa wakkati fuu ammaa say nder wakkatiiji feereje, kaanudi di finaa-tawaa hano fijooji dewal goondinol kujje goodom di ekkitaabe ngadata. Wakkati fijooji dii, maabuube inndanteebe ben na ceennda tagu jerfol na woodiri. Wakkati mo ngadata ko be ngada haala jerfol kan na juuti (Biebuyck, 2004). Ndellee, wakkati on booyira

eeruujji maanee baalde. Ko (Seydou, 2008) wi'i, yuwdi haala ka jerfol Sunjaata (Soundjata) wadataakena tan wakkati fijooji ekkitaaki moyyinol neenebal ngal kama-blon nder Kangaba nder Maali duubi joweedidi warde duubi joweedidi. Nder alaama mo filla haala jerfol juutungol tan na tawaa duu ngol himbe haandube ngol tan. Kile keewde, hettintoobe na cubete non faro gonaaki e mawngu. Hano, nder sifa kaden (Seydou, *Ibid*) jerfol darjanteewol ngol manndeng, maabuube finaa-tawaa cenjiibe he lenyi laamuuji din tan bi'anteengol. Senngoore goodom, jerfi di jaga daraniido nafaaji himbe tan, yeeso wadoobe dum pijirtee faa be miccittintinee gade mabbe de be ngadunoo heba jaga on booya.

Iri haalaaji faro sawto din fuu jimeteedi, jimi addiini naa pilleteedi, jerfol a woodi jikku ngo'otu, kanngu woni yahdina haala he munkaru. Kulle didi den ngonndi, na kawra laatoo tergal heba hokka dewral e buurtinkinol fillawol maabuujoo on. « Kawjiido yaabannde », (Fobah Eblin, 2006, p.447) na darjina sawtooji, lisande na naata nder gadol e cayri haala kan. To Kesteloot e Dieng (2009, pp.30-31) « rafi yannbande [munkaru] na halka toowinol daande innda sawtooji, buurtinkinol maggol na sottoo maabuujoo on ». Haala jerfol na woodi darja sanne nder buurdude finaa-tawaa naa to yuwdi maggol.

3. Haala jerfol : nokkuure e golle maggol nder reendooji finaa-tawaaji di Afirka-yannaange

Nder reendooji finaa-tawaa di Afirka-yannaange, joodnde nokkuure haala jerfol na teddi sanne nder nawtorɗi jannde din he iri himbe tawaabe nder majji. Nder penndol haalaaji faro sawto, jerfol na tawaa nder mawdi din. Ingol laatani jannde annde faro sawto nde Afirka huunde haasiinde ko wanaa potordɗi din. Darja maggol na yahda he etirteedum golle jerfol den nder finaa-tawaa himbe.

Arannde fuu, gollal jerfol na ko daari fijirde. Pillaaki maggol na wakkati weltaare e bannginol nume himbe. Idum walla himbe bee mbanngina seyoore muudum. Kettinaaki haala jerfol juutungol na jalna niddo don tawaado golle gese na tampini e hano niddo mo jamanu oo gonndudo he sadormaaji fini fuu. Nder nootaango nder himbe na njidi, niddo « hettinoo e filloo taariikiiji » (Chevrier 2005, p.25), imo wada golle nyawtol naawɗum terde banndu. Senngoore goodom, no darnde jerfol foti, inde maatina golle jannde annde dow himbe, golle den laatoo, saabe haala naa yeewtere nder ko rewondiraa e fillayel. Haala pillotooka kaa e munkaru dowtoowo on na tewta reentaare himbe, jukka to mabbe gadal ko wanaa nder muuyaade daabooje maanaaji mabbe fuu (hakkillo, hakkilantaaku, hiilngo...). Jerfol yahdataana « jidol winndannde nden » sifa Barthes (1973), yidde wadoore himbe ben cehoo sanne. Ammaa nder yoga sabiiliiji, niddo na waawi haali filla « weltaare » himbe wakkati gadal fillawol jerfol juutungol.

Nokku goodom, haala jerfol na wada gollal jannde annde dow reendooji e nume tawee won mo tuugi joom taariiki tawraado darjaaji nder wakkati muudum. Nder manoore wooddeejji maako, o laatoo wuddu annde nder reendo ngon to banndiraabe maako ngarta na keba he majje. Haala jerfol juutungol na nyilkina himbe faro gadal politik, hawra be nufayeere wo'otere hadde laamu ngu nufayeere muudum durwanta himbe fuu. Ndellee, wada narral, jardondirol, jidondirol, himbe ngada fedde reendo nde himbe muudum kawtaa yuwdi. Haala jerfol kan na soyya be nder suuraaji mabbe, darde ko wadi witti nder aduna, goondinol maandorde majje finaa-tawaa nder to himbe ngoni na ummoo, ino anndondira. Haala tiggudo,

ika rewna faro gadol « nanndiiji kesi di himbe » (Vettorato, 2017, s.p). Iri jerfol na yamira nanndi maandorgal ko daarata hawju, tinndinirde (dowtoore) himbe to gollal maggol tawaa faro politik, nume e reendo (Camara, 1996).

Se haala jerfol watta niddo nder seyo e himbe, ingol janngina duu. Jaka, ingol laato gollal jannde e jannginol gi'iniidum faro kabirol darjaaji curande he sardu gade. Jerfol na jannginol cuusal duu yeeso durwiditheedum, niddo habda he naawdum e rafi ngoonga. Iri jerfol ngol na janngina ndeenka leydi e neddaaku. Jerfol Afirka-yannaange golle keewde wadata nanngude pinndinol yahde jannginol faro ulol himbe reendo he politik hadde niddo caahiido. To ngoongaaji dii fuu tawaa na darjanteeji, idi pahmtina jannginol maggol nder janngirde finaa-tawaa.

4. Kawtal gade jannginol haala jerfol Afirka-yannaange nder janngirde finaa-tawaa nde maabuube

Nder Afirka heennde gorgal, digginol haala jerfol suka jokolle maabuujo wadirtaana faro nokkuuje kiitorde didi : wuurdude koreeji, nokkuure lobbere fuddari jannde e fannu gollirde, fannu jannde ko daarata golle. Wuurdude koreeji woni tummbitere haandunde digginol anndal suka hano sifa Ogandaga (2007, p.6) « lenyol woni fannu reendo arano goodudo darjaaji yardagol, di yaage nehdi e afo'en... darjaaji kaanudi nder reendo finaa-tawaa ». Tummbitere arandeere non to suka jokolle maabuujo wadata kuule arane de ekkitaaki maako haala nder dowtol saaroobe maako.

Caggal muudum, ekkitaaki ngoongaajo wadowa nder fannu goodom bannginaado he lekkol (janngirde jamanu). « Jannde ko daarata gollal go'oto fuu [nder fannu jerfol] na walla jannginol annde ngol suka on haandi faro gi'ide saaroobe muudum, baawde e jagaaji jahdooji he kawtal dati reendo e gollal» (Diouf, Mbaye & Nachtman, 2001, p.8). Gollirde jannde (lekkol) « maabaaku » janngirde finaa-tawaa de maabuube dum daarata (de pincitaaki mabbiti : Saaga, Liiboore nder Leydi Niijeer he Kiiriina nder Leydi Maali). Nder baadeeji dii, jannginol haala jerfol wadirtaana sifa kawtal gade neebowal bannginoowal « suulnaare jannde nden» (Camara, 1996, p.768) he kaanudum, jaabande e dati.

Nder janngirde maabuube, ekkitaaki nyeenyal jerfol na tawraa yoga adadu kaanudum. Nde niddo na yidi jannginee, janngoowo na haani tawee tilaay yuwdi maabuube (Enkerli, 2004). No dimo ittiri ceede e jawdi goodom fuu, suka muudum hebataa iri jannginol ngool. Senngoore goodom, fadde ekkitaaki arani kin fuddeede ko sifa kabiroobe meeden wi'i, suka jokolle maabuujo na haani tawree duubi joweedi (7) yahde joweetati (8), wakkati kegitiniido baawal ekkitaaki jamal, njogitaaki kabaru on. Nafaa goodom woni hollaama nder duubi dii, sadormaaji reendooji mulmitaay sukaabe ben duu sako faa di kada be ekkitaade. « karti meemuwar mabbe heewaay », ko kabiroowo wi'i.

Fadde suka maabuujo on yahde janngirde finaa-tawaa, say nde o wadaanaa sirriji-dewal. Gadala ngal na hano lootogal tooru to kecco yarnetee naa lootee ndiyam ittaadam nder baadeeji rimbe he be risku (Hall, 1990). Fijo ngoo na maanda beydol saa'aaji suka ekkittitoodo gollal maabaaku on ammaa duu tawee nder reendo ngon, imo tokki heennde rimbe ben. Caggal muudum, tokka yaabande sirya dewal suka jokolle on. Nden kay, sirriji duududi kawretee faro kujje de cuncunka hano talkuru huulnaandu digginooru baawde annde suka jokolle on. Joonin kay, hano ko jannde nden haandi, no tilsa kanko tan o ummina « baawal gade [ko daari demngal] de daddudi (arane) » (Dolz & Schnewly 1998, p.16).

Jannginol fannu jerfol nder janngirde maabuube na jannginol aranol. Laatiingal gollal bii-aadama e jannginoowal, dum na sifa kabiroobe meeden, Ingol tuugii dow dadɗuduiji hano :

- hettinoo ;
- tawree munyal kettinaaki ;
- goondina.

Ko laatii jannginol ngol fuu na faro haala, tawaadum nder dati kaanudi maggol na anndal kettinaaki nder ko jannginoowo on wi'ata fuu. Ginan, na woodi yaabande aarti-kettinaaki to hakkilooji janngoobe ben ciryetee heba be naata na woodiri nder jannde anndal nden, sikan be njoodina gade kaanude de be ngadoyta. Yaabande kettinaaki na cubinaaki dow huunde jannginteende nden fadde nde caggal-ekkitaaki.

Jannginol haala jerfol na tawraa yoga adadu jaabande. Nder hitaande 2011, Garba wadii pincitaaki to Djéliba Badjé⁷ to wi'i jaabande inndanteeje tati (3) ngoodi :

Ginan gilla duubi joweedi, janngoowo on fuddata Noddol inde (Ceeyan) naa Noddol maamiraabe (Kaayi ceeyan), kam woni manooje inde maamiraabe lenyol ngol rimbe naa yuwdi maggol. Kaden, tokka ekkitaaki Deede, kam woni Pillaaki taariiki naa fillawol konu'en ; yaabande tatabere nden woni ekkitaaki Hoddu (Moolo) heba munkaru on dowta haala kan. (pp.17-18)

Yaabande arandeere na ekkitaaki yuwidiiji laatiidi kanyi ngoni bahdiji haalaaji manirteedi lenyi inndanteeji nder reendo naa di jawdi. Caggal majjum, janngoowo on gansitee, wara hettinoo fillaaji jerfi konuke'en. Yaabande sakitittoonde nden na ekkitaaki munkaru. Ammaa, yaabande ndee wanaa tilasiire.

Caggal kaanudum dum e jaabande den, en ndaara joonin no anndal jerfol nyibortoo nder gollirde jannde maabuube. Ngam majjum wadi ko dati jannde ndarnaa tawaadum arandewol ngol woni *Dudal* naa baade janngirde. Tawaande darnde janngirdu, nokkuure ndee na wurdude suka on, tawraande nawtordi nder to golle ekkitol den ngadata. Heba nde golla, yoga adadu nawtordi kaanudi na don na golliree hano teenaade buleteede, gomme gawri. Kawrol are dee dow ekkitittoobe maabangaaku ngol woni. Faro iilde yi'ite nden ekkitaaki kin wadata nder dowtol maabuujo jannginoowo on. Nder ekkitaaki mabbe, iri baawde jannde keewde jannginoowo on nawtortoo tawaadum arande fuu, o tottintina fillawol jerfol ngol fuu naa feccere maggol (yoga baawde jaabande den). Nder yaabande ndee, kanko woni gadoowo arano gadal jannde ngal, janngoobe ben na njoodii tan na kettinii. He majjum wara teŋoo dabare bi'itaaki golleteedo, faro janngereji moyyinol di jannginoowo on wadata nder kooyitaaki ko jannanoo.

Dabare burudo nawtoreede nder jannginol haala jerfol woni kawrondirol méthode la plus abondamment utilisée dans l'enseignement du discours épique est le couplet « kaalol e tottintinol » (Toulou, 2008, p.293). Bi'ititoongol haalaaji non go'otol, go'otol ngol jannginoowo nawtortoo wi'itoo di. Nden janngoowo on duu wi'itoo no woodiri hano jannginoowo muudum. Dabare oo na kawtal gade caka jannginoowo he janngoobe nder jannginol/ekkitaaki. Doo, janngoowo on laatoto golloowo sanne faa o yahwta kettintoodo ko o laatinoo nder yaabande tottintinol. Baawde tati de maabuujo jannginoowo on nawtorii laatiide tottintinol, kaalol e bi'itaaki na mbaawa nawtoreede nder loomtondirol naa nde wo'otere ammaa go'otel, go'otel heba nufayeeje ekkitaaki den kewtee.

⁷ Djéliba Badjé woni maabuujo mawdo mo Niijeer nder maabuube anndanbe yuwidiiji. Duubi jowee (5), o aardorii biro mo fedde maabuube on.

Faa janngoobe naata golle, maabuujo janninoowo on na gollira duu cappande golle keewde tawaadum na gollirde. Arannde fuu, o haalana ekkittitoobe ben anndal janngteengal ngal nden anndal ekkittiteengal. Janninoowo wi'i nder laabal, hano, ko gollal ngal fuddirtaana tottintinol fillaaji yuwidijiti. Datol gollirde tawaangol janninoowo woni o wannginana janngoowo ko ekkittitoo dum. Nden o haalana o dabare janninol ngol he alaama tilasijjo mo janngirdu ndun haandi.

Hano sappannde gollal, maabuujo janninoowo on, na nawtoroo duu kokkol ngool « kawtal gade jannde ngal janninoowo tuugotoo dow muudum heba nawtoroo baawde laabude ulooje janngoobe ben laatanoo ko'e muudum'en ho'oreebe ekkitaaki mabbe nder wakkati ley aardangal maako » (Sensevy, Mercier & Schubauer-Leoni, 2000, s.p). To janngirde maabuube pinncitaade, egginol baawal jannde ngol wadirtaana algadaraaji didi. Ginan, fuddari janngere heyre faa yeewtoo to anndal janngoowo on. Iri laatanoo ho'ore muudum'en ho'oreejo na iri yeewtol annde jannginaade. Nden, janninoowo wadira kokkol baawde ulooje ngol fillawol taariiki dow tayre yamiraande hano janngoobe cubaabe pilloo dow yoga fijooji reendooji. Janngoobe ben ngada aardangal jannde ngal ley hakkilantaaku janninoowo mabbe.

Sappannde gollal sakittitoonde nde maabuujo janninoowo na yeewtol ekkitaaki gadaaki ki alaama yeewtol anndaadum. Yeewtol na waawa tuggi taariiki on fuu naa pece maako janngaade. Innditiraangol aarti ekkitol, maanaa iri yeewtol ngool woni beydol wallude ekkitaaki kin. Iri yeewtol didabol ngol woni yeewtotoongol jannde ekkittitoode nden fuu. Kanyum woni yeewtol kawtal gade jannde gadeteengol timmorde ekkitol jannde ngol. Saabe majjum, janninoowo wada fijo mawngo naa pamaro to kandidaa on hollata wune muudum dow pillaaki jerfol. Nde o hebii « agijame faltorde » maako, o heba galal maako ngal pillotoodo jerfol juutungol.

Hannden, nder Afirka mo gorgal, janngirde de haala jerfol to maabuube ekkittitoo haalaaji e munkaruuji fuu caamii ngam ekkitol jannde ngol accama. Ngam nii janngirde dee majjii, en mbaawataa halfini gade haala jerfol janngirde jamanu ?

5. Haala jerfol ngol Afirka-yannaange : laabi, loowdijji e dabareeji, coorti janninol-ekkiitaaki maggol nder Liisee

Nokku oo na wadda filla jerfol juutungol ngol Afirka-yannaanga hano iri haala baawuka janngineede nder janngirde jamanu. Anniya oo no fahminii ngam imo waawa laatii koytinirdum jannde faransinkoore kaandudum. Ammaa dewnol majjum faro ton na yami pahmtinol laawdijji, laabi e dabareeji. Nidfo na anndi, golle haala jerfol na duudi (filla golle dee haalaama caggal toon) ngam muudum'en, haala kan na janninoo nder Liisee e koleeji. Faro binndande, poonnditol jannde ngol wadirta, laatiide ho'ore janninol faransinkoore nder Niijeer. Gollal jannde haala kaa na fahmtini faro jaabe baylotoode dee :

- ginan, fillawol jerfol fuu na holla tagu, goontiral naa baawde bii-aadama dow janninol e jannde ;
- caggal, faro ko daari taariiki, haala jerfol na walla waaldeebe hannden anndita bittiidum, taariiki maamiraabe mabbe ;
- denno, jerfol na wanngina finaa-tawaa Afirka faro darjaaji maandorde e reendooji;
- sakitorde, inde iri haala tawraande annde demle e iri boowaadi baawudum beydude woodde baawde demle he haalaaji sukaabe jokolbe janngoobe.

Gollol senngooje jannde dee fuu to haala jerfol duudi sanne na walla janngirde jamanu darna gonal « janngirde Faransi nder Afirka » faa nde laatoo « janngirde Faransi nde Afirka » (Saibou Adamou & Hamidou, 2008, p.58). Anniya janngina jerfol nder Niijeer, hano, wadirtaana dow dadfudi nufaadam dum siri jannde faransinkoore nde Liisee :

- Bamta baawde kabirol e haala faro sawto he binndi ;
- Walla kebol dabareeji baawde e dabareeji ballooji pahmal, kiite, gadol huunde kam he ho'ore muudum ;
- Jeytoo tawaangal nder yarda he reendo wakkati meeden e pahmanol aduna. (Siri janndeeji faransinkoore nder koleeji Liisee, Second Cycle, 2016, p.101)

Nufaadam aranum woni hoorra semmbe jannde dow bamtaare « baawde kabirol e haala faro sawto he binndi ». Nokku oo, nawtordi jerfol hano gadal ko daarata haala jerfol na mbaawa gollireede faa di koytina, di mballa bamtaa baawal kabirol to janngooben ben. Nder nokkuure jannde nden, laawol jannde kaanungol golliree woni ngol binndande (Adam, 1999). Nde pahmtinol ngool hokkaama semmbe, iri jerfol ngol na waawa jannginee nder Liisee hano janngereje binndande (filla, maandingol e kaandudum ekn). Jannde nde hen fuu na laatoo janngere jannde wo'otere nde pahmtinol tawraangol janngereje keewdi. Nder maandinol jannde kawtal alaamaaji, miden njamira janngere filla he nufayeeje dee :

Nufayeere inniraadoore : caggal jannde ndee, janngoowo na haani wada winndande nde filla jerfol faro sawto he binndi.

Nufayeeje feereje : caggal janngereje dii, janngoowo na haani :

- wurtina cayri winndande jerfol nde alaama filla ;
- wurtina himbe aranbe e tokkuba nder winndande filla jerfol ;
- seenndira maandinooje wakkati e nokkuure nder filla jerfol ;
- wada maandinol kawrital gade himbe ngol filla jerfol.

Dow janngereje duududi, laabudi, pahmtinol janngere filla tuugii. Nder janngere arandeere, gollal jannde ngal na waawi laatoo ji'itol cayri winndande filla jerfol he loowdiji muudum : jannde konngi, jokkinirde kelme kaanude e kawte ko de mbannginta nder nufayeere gadol jahdindinol lobbol caka iri pecce den. Nder janngere didabere nden, gollal ngal wadataakenaa dow himbe be filla jerfol ben. Dow gollol loowdiji hano sifa sirya winndande jerfol nden, himbe ben, jannde kawrital gade himbe he golle mabbe, jannde nden tuugotoo.

Nder janngere tatabere, ko janngete wani nokkuure njaayri e wakkati filla jerfol he muulol gede janndeeji dii : alaamaaji e golle wakkati he njaayri, filloo taariiki nder nawtoraaki jokkinirde maandinooje njaayri e wakkati. Ko wadete nder janngere nayabere nden wani ji'itol filla fillawol jerfol tuugiingol dow iri gi'ide pillotoodo on (gi'ide, koorrol hakkillo nokkuure wo'otere). Nder hantorde, janngere jowee'abere tiigataakonaa dow gadol winndande filla mo sawto jerfol.

Caggal janngereje di filla, siwto ngon darnataake, ingo yahree yeeso he coortol kaanungol ngol jannginol haala jerfol nder Liisee. Ingol jokkii laawol dartiniingol ngol nufaadam tatabo mo siri faransiire, mo jeytagol « finaa-tawaa nder yardagol he reendo mo wakkati meeden e pahmanol aduna ». Denno, kanyum wani, janngina finaa-tawaa tiggaado dow darjaaji caakaadi faro haala jerfol dow darnde « janngina wani wada darjaaji mbuura » (Ourghanlian, 2006, s.p). Nden kay, iri jerfol ngol Afirka-yannaange laatiingol kabirowol finaa-tawaa e maandorde himbe na soomi nanndi sarduuji e darjaaji di jerfi konunke'en. Jannginol

majji nder Liisee na waawa tuugii dow laawol finaa-tawaa. Nder anniya gadol jannde nden, nufayeeje den na tewta sukaabe janngoobe be Afirka kewta :

- ji'itol darjaaji di himbe e finaa-tawaaji di geece jerfi bittiide uli ;
- jeytoo darjaaji joodinaadi nder ko'e heba waahnoo jaga keso.

Gadol ngol coortol ngool duuwti woni ndellee holla gade kabirol darjaaji nardudi dow jagaaji Liisee'en. Loowdiiji jannginteedi ngoni hano taye de dawla, fanyere, aadi e bii-leydaaku (leydiyankaaku). Niddo na waawa janngini nder jannde binndande, laatiinde na gollal nder golle tati accanaade jannginol faransiire nder Liisee. Pahmtinol ngol na laatoo laawol tayre. Nder anniyaadum duum, dabare kaanudo woni mo jannde jahdoojum he gonngi siri jannde nder Liisee.

Anndal dawla na tawaa sanne nder fillaaji jerfi, gonungal to konunkoobe ben fuu wadoobe non en ngam darja surannde oo, haala niddo lobba ka seyo, goondinol ho'ore muudum. Worbe be dawla, konunkoobe ben na kolla ko'e muudum ko no mawbe fuu yeeso beya buri heba be kaandina teddingol mabbe. Jannginol sukaabe jokolbe dawla, faro haala jerfol, janngirde jamanu na walla joodinol to mabbe iri gadal kesal, ngal yaage goondinde ho'ore muudum e oya. Nder jeytaaki gadal dawla, jaka be laatoo mawbe darjanteebe naatoobe gite nder reendo.

Darja didabo mo niddo waawi hebude nder reedu jerfol, baawungol janngineede nder janngirde jamanu woni fanyere. Nden kay, inde jeyti nokku tedduo nder jagaaji jerfi konunkoobe. Faro dokkal yurmeende be mballa himbe naa kawrite himbe be gacce hewtotoo dow ko yahwi. Tawraabe alaama yidannde wobbe, be dala haasidaaku e yidde are de himbe fuu kawti. Nde janngirde jamanu na janngina janngoobe ben senaaje fanyere faro haala jerfol, imo walla, semmbindina kawte reendooji den nder seyo himbe fuu. Numre ceenndidol jawdi muudum he goddo na njakkisa beydaaki yidannde ho'ore muudum tan, bambaare nde rewondiraa e gadal kawrol jawdi semmbe semmbe dow inde muudum, ngol walaa keerol. Bambaare fanyere na wada janngoobe hannden aardotoobe jahngo tawreteebe suulnaare dokkal, ko wanaa nyaamol jawdi ndi himbe kawti. Ndellee, nder jeytagol, inde walla nyibol reendo baadaangol to mohen fuu hokkata ko jogii faa beya keba.

Iri jerfol ngol na waawa duu nawtoreede faa meesaaji aadi bii-leydaaku on anndinee. Anndinoore ndee na ula konunke mo jerfol naata nder golle reendo den. Nder jerfi din, gadal bii-leydaaku ngal na wanngira nder gacceeji yaasin, kulynande dow nguurndam himbe, rafi seyo leydi, jokkinirde de leydi maamiraabe, ekn. Nder misaaliiji dii fuu, aadi bii-leydaaku na yamaa konunke on heba o wayla goontiral ngal. Nder habooji din, niddo konunke on dartinoo, habana Leydi muudum, reena ndi. Teddingol jannginol aadi bii-leydaaku nder Liisee na walla tagol iri bibbe Leydi be jagaaji muudum'en kanaa kalkinooji, hano haasidaaku, muuyaade e jidanol ho'ore muudum. Idi mballa no woodiri nguurndam politik, reendo Leydi mabbe e deenol nafaaji jawdi ndi be kawti. Jannginol anndal ngaal nder weeyo janngirde Liisee, to janngoobe ben na nawtorgol lobbol ngol bambaare bii-leydaaku. Ingol bamta to janngoobe bee bii-leydaaku hakkilanteehu e aardangal nder gade.

Joodinol senaaje hano sardu seyo, walla jooddo muudum, deenol leydi, darja jannde haala jerfol woni anndina janngoobe jagaaji lobbi nder reendo. Numre jannginol senaaje reendooji e curande dee nder Liisee faro nawtorgol jannde ngool woni bamtol senaaje nardude woppa gade bonde de reendo wanyi. Ndellee jidol jannde e jannginol jerfol woni bambaare nanndiiji laatiidi di reendo, surannde e finaa-tawaa nder gite waaldeeje sukaabe jokolbe.

Nder laabi jannginol didi jamiranaadi jannginol haala jerfol nder janngirde jamanu, nder tayre ndee, ndellee say janngoobe ben nyaadina heba laabi di be nawtortoo din laatoo di gade kawrital jannginoowo-janngoobe/janngoobe-jannginoowo. Jannginoowo on, nder kawtal jannde de gade maako, ko hokki semmbe woni naatol golle daarooje janngoobe ben jahdooje he finaa-tawaa to jerfol ittata darjanteejum nder dewtere, haala... O wada goontire jannde to kaanudum rewnaa dow mabbe tawee be kokkaama nawtordi gadooji be ekkitoo, keba barke on. Nder nyibol anndal mabbe, dabare kawrital on na tilsini janngoobe ben ngada gollal faro nidfo go'oto go'oto e naa gollal nder kawrital. Ngam majjum, goontire jannde de haala jerfol ngadataana nder bambaare golle nder kawrital. Ndellee, gadal jannginoowo nder janngirdu ngal woni, o walla janngoobe nder yame e nootande den sanne nder pahmtinol janngere ngol, wada duu hiilngo mabbe hoota he tabintinde finaa-tawaa wuurdude reendo mabbe nde iri jerfol anndini. Nder nawtoraade dabare kawrital gade, jannginoowo on wadan:

Janngoowo on laatoo nidfo mo hiilngo muudum hooti he tabital tawee imo watti mo nder gade ; faro gollal nidfo laatotoo, nyiba ho'ore muudum. Ammaa nafaaji di reendo, di himbe ngada ko janngoowo on wada gade. Daddudi jannde hanaa kaaldol jannginoowo-janngoowo ammaa gollal himbe, gollal nder kawrital ngal jannginoowo darni, ballondirol caka janngoobe. (Altet, 1997, p.19)

Jaka nder nyibol anndal jerfol, jannginoowo on wada janngoobe ben bura wadude gade den faro wattitaare kawrital gade e ballondirol caka aaytoobe. O laatoo ndellee koytinoowo, dowto janngoobe nder ekkitaaki kin.

Nder Afirka mo gorgal, maabuube ben na njanngina sukaabe jokolbe ben munkaru ammaa duu iri haalaaji faro sawto tawaadum na jerfol. Nder majjum, maabuujoo ekkittotoo on woni barke cowi ekkitol didi ngol. Arannde fuu, saaroobe maako ekkiti mo faro wuurdude nde gadal gollal haala nyeenyuka jaabini. Didabere, o hebii ekkitol gollal diggungal caggal jannde nder gollirde donaa. Ammaa heba o fudda na woodiri ekkitaaki maako, na tilasiiji kebbittitteesi : senngoore duubi, deenol sirri, baawal haala e hakkillo. Jannginteedum *Dudal*, jannginol haala jerfol na tawraa jaabande, dati e baawde. Heeso kawtal gada jannde na wanngina dabareeji inniraadooji tati : tottintinol mawngol, kaalol e mbi'itaaki. Ka wanaa baawde jannde, nder gadol ekkitaaki anndal jerfol, maabuujoo jannginoowo on na nawtoroo cappande golle duudude, kanye ngoni gada jannginoowo jaabinoowal janngoowo yardoo, gadol gollirde e yeewtol ngol baawde he agijame.

Ko buri, tayre nden hollii ko haala jerfol no waawa janngineede nder Liisee ngam duudal golle makka. Jannginol haala kan fuddirtaakenaa faro laabi jannde didi, aranol na haala e didabol na finaa-tawaa. Nder laawol aranol, ngol janngirtaakenaa hano janngereje binndande faro gadol e sirya janngereje hano kawtal haalaaji di cottataa. Nder janngereje duududi jannde nden wadata he nufayeeje, loowdiiji e dabareje. Didabol ngol finaa-tawaa na tuugii dow anndinol darjaaji curande, di himbe he reendooji nder jannginol-ekkitaa. Nde idi njanninee, haala jerfol anndina e dawlina nanndi gorko wuddu nyemminol anndal to jannginoobe jeytittoobe « bambaare, finaa-tawaa, surande », (Van Zanten & Rayou, 2017, p.857).

Tewte e yamirooje golle gi'iniide goodom to jannginoobe he ekkitoobe jannginoobe dow haala jerfol

Na tewtee to jannginoobe, be yeewtoo annde haalaaji janngoobe dow jerfol ngol Afirka-yannaange, wada be nj'ita kawtal gade jannde jannginol maako nder janngirde finaa-tawaa nden wada sirya ekkitaaki maako nder janngirde jamanu. Daartol ko hebaa na waawa wadiree faro golle haalaaji e/naa gade.

Gollal 1 : Cii'ee annde inniraadooje de janngoobe dow haala jerfol.

1. Fahmtina haala jerfol.

2. Wanngina alaamaaji muuyaade iri jerfol ngol Afirka-yannaange.
3. Dartina nokku nden siftoori iri golle de jerfol nder reendooji finaa-tawaa di Afirka-yannaange.

Gollal 2 : Wada be nji'ita kawtal gade jannginol haala jerfol nder janngirde finaa-tawaa de maabuube

1. Wanngina kaandudum dum, dati din e jaabande jannginol haala jerfol nder janngirde finaa-tawaa nde maabuube.
2. Deye ngoni baawde jannginol ngool nder gollirde finaa-tawaa ?

Gollal 3 : Yamira coorti goodom di jannginol/ekkitaaki haala jerfol nder janngirde jamanu

1. Ngam dume ko no haani njannginen haala jerfol Afirka-yannaange nder janngirde jamanu ?
2. Mbanginee coorti jannde goodom kaanudi di jannginol haala kaa nder Liisee.
3. Janga janngere wo'otere nde filla, tuugotoonde dow winndande jerfol, dartina janngereji din, nufayeeje e loowdiji majji.

To dum tawaa

Adam, J-M. (1999). *La linguistique textuelle*. Paris : Nathan.

Altet, M. (1997). *Les Pédagogies de l'apprentissage*. Paris : Presses Universitaires de France.

Barthes, R. (1973). *Le plaisir du texte*. Paris : Éditions du Seuil, collection Tel Quel.

Biebuyck, B. (2004). Bardes et épopées héroïques : un aperçu pour la République démocratique du Congo. *Griot rêvé et griot réel, Africultures*, (n°61), 109-120.

Bornand, S. (2005). *Le discours du griot généalogiste chez les Zarma du Niger*. Paris : Éditions Karthala.

Camara, S. (1996). La tradition orale en question. *Cahiers d'études africaines*, 36(n°144), 763-790. <https://doi.org/10.3406/cea>

Chevrier, J. (2005). *L'arbre à palabre, essai sur les contes et récits traditionnels d'Afrique noire*. Paris : Hatier International.

Dérive, J. (2012). *L'art du verbe dans l'oralité africaine*. Paris : L'Harmattan.

Diouf, A., Mbaye M. & Nachtman, Y. (2001). L'éducation non formelle au Sénégal. Description, évaluation et perspectives. [En ligne]. Repéré à : <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001238/123892f.pdf>

Dolz, J. & Schneuwly, B. (1998). *Pour un enseignement de l'oral*, Issy-les-Moulineaux : ESF éditeur.

Enkerli, A. (2004). Yoro Sidibé, griot des chasseurs du Mali. *Griot rêvé, griot réel, Africultures* (n°61), 37-47.

Fobah Eblin, P. (2006). *Poétique et approche stylistique de la poésie africaine : étude à partir de quatre œuvres de l'Afrique de l'ouest francophone*. Thèse de doctorat, tome 2, Université Paris IV- Sorbonne.

Garba, Y. (2011). *L'épopée au Niger à travers quelques récits des Nyamkala Djéliba Badjé et Djado Sékou*. Mémoire de DEA, Université de Ouagadougou.

Hale, T. (1998). *Griots and Griottes of West-Africa*. Bloomington: Indiana University Press.

Kesteloot, L. & Dieng, B. (2009). *Les épopées d'Afrique noire*. Paris : Éditions Karthala et Unesco.

Mercier, A., Luisa Schubauer-Leoni, M. & Sensevy G. (2002). Vers une didactique comparée. *Revue française de pédagogie*, 141, 5-16. doi :10.3406/rfp.2002.2910.

Ogandaga, G. (2007). Le respect de l'âge comme caractéristique du management des hommes: existe-t-il un modèle africain de GRH? *Lille Economie et Management (LEM)*. CNRS. [En ligne]. Repéré à http://lem.cnrs.fr/Portals/2/actus/DP_200722.pdf

Ourghanlian, P. (2006). Enseigner, transmettre, construire, les théories de l'apprentissage : enseigner / apprendre. [En ligne]. Repéré à [http:// www.pearltrees.com.99176290-apprentissage-ourghanlian](http://www.pearltrees.com.99176290-apprentissage-ourghanlian).

Saïbou Adamou, A. & Hamidou, I. (2008). *Le français au Niger, l'enseigner, l'apprendre*, Niamey : MEN-SOUTEBA.

Saïbou Adamou, A. & Issoufou, A. M. (2020). L'hyperbole dans le discours épique de Djado Sékou : ornement discursif et mémorial identitaire. *Akofena Revue scientifique des sciences du langage, lettres, langues et communication/* (n°4), 129-146.

Seydou, C. (2008). Genres littéraires de l'oralité : identification et classification. *Littératures orales africaines, perspectives théoriques et méthodologiques*. Paris : Karthala, 125-175.

Van Zanten, A. & Rayou, P. (2017). *Dictionnaire de l'éducation*, 2ème édition. Paris : PUF.

Vettorato, C. (2017). Les éléments épiques africains et la quête d'une épopée moderne : l'exemple du Blue Fasa de Nathaniel Mackey. *Le Recueil Ouvert*. [En ligne]. Repéré à : <http://ouvroir-litt-arts.univ-grenoble-alpes.fr/revues/projet-epopee/267-les-elements-epiques-africains-et-la-quete-d-une-epopee-moderne-l-exemple-du-blue-fasa-de-nathaniel-mackey>.

Ceedorgol : Art_6

Darjaaji di nehdi finaa-tawaa ndi Afirik woodani janngirde nde karnu mo 21

Amadou Roufai Ali

Ndabba

Cokitorgel koyinoowel bamtaare tagaado, risku, nehdi kannigel woni hannde he fannu keewal keydital mmudum nder Afirka. Idum woni hakkunde yewtereji duududi e miijooji hakkunde dawroobe, himbe reendo, beydinoobe annde, jannginoobe he ko'e muudum en faa duu he goniibe iri iri, to ngoni fuu. Noy moyf'irnten faa booya laabi meeden jannde gonudi sifaaji muudum no buytoo wakkati yaha wakkati kam woni yamol ngol bee e beya too fuu ngoni no yamitoo. Derewol ngool no mballa dow pincitagol fahama nootande kegiide he yamol ngool. Ngol wadaama heboraade he bulli duududi, kanyi ngoni binndi wallifotoobe be Afirka e jananbe leydi Afirka dow jannginol se finaa-tawaa se ngol jamanu, mbattaaji he ho'oreebe, he goniibe, he golliroobe e anndal meeden en he ko'e meeden nder fannu on. Laawol meeden jannde ngol ngol poondinoowol. Kiinyol bulli ceedudi, pottondirol e tayitondirol laabaariiji ceedudi koy no kolla ko no woodi he jannginol ngol finaa-tawaa darjaaji baawooji ngadda mballa faa moyf'ina janngirde mo hannde. Kawtal no woodi hakkunde iriiji jannginol didi din, ko ndaaraay fa'e gonol beydagol leyde e jakkitanaakoy. Beydinoobe jannde be janngirde jannginoobe (ENI) e nde janngirde jannginoobe mawbe e nehdi (IFAENF) e jannginoobe be jannginol no woniri fuu, buri ndaarde jannginoobe janngirde pamare e de koleeji, no mbaawi gollirde dum, arandeebe ben nder wakkati anndol jannde jannginol nden didabe ben nder gade de janngirdu.

Ho'oreeje kelme : jannginol ngol finaa-tawaa- jannginol jamanu- mbaadi jannginol-janngirde-darjaaji.

Naatirka

Caggal danyeede wara adunaaru, ko hoddii woni janngol non woowaa wi'eede. Ammanaa dume wi'etee janngol ndelle ? Duudal pahmtinooje de helmere janngol wadi dum ko jillondiri e tiidi « goongowol » pahmtinol maggol. Ammaa nii, baako tawaa jillondirol ngool e duudal pahmtinooje, Nidfo no jogitoo ko de fuu de tewtataana tan « ceendol anndal ». Ngaal anndal

woni ngal janngoowo fuu haani heba kam hokkata annda-gadál e annda-gonal. Nder bi'ude Baba Moussa, A R., Malam Moussa, L. & Rakotozafy, J. (2014, p.29, « janngol no gadal non bamtoowal kawtal annde e darjaaji balli, di nehdi, di peeral, fodde he no joodnde finaa-tawaa janngol yahirta ». Burude baa ko nidfo waawi waddana woodde wofde fedde guurndam nde jeyaa (jannde reendinoore), jannde no haani walla nidfo heba waawa hiitaade (ho'ore muudum e beya too) faro darjaaji di to hen fuu nder aduna (janngol nehdi).

To duudal nder leyde de Afirka, laawol jannde ngol no moobi nanndiiji didi di ndi hen fuu no holla iri reendo. Togoodom kay, nehdi baade pilotoondi woodfina joodnde nidfo nder reendo finaa-tawaa e togoodom duu, janngirde wi'aande nde jamanu nde marol waddi, nde nufayeere muudum mawnde woni wada wurtina golloobe saruusi. Suka Afirka binndaado janngirde jamanu no tawaa nder habbu ho'ore jeddondirool naamuuji jilludi finaa-tawaa e jamanu. Duum heppata gacceeji dow duubi jannde e dow nguurndam makko reendo.

Janndeeji iri didi dui ngonaa banyondirdi ; di njeddondirta ndee e ndeya baako anniyande jeddondirool nde di kollata, ammanaa di beydondiran non. Ngam nii, jannginol finaa-tawaa no fudda nder baade nden ngol beydo yahde yeeso nder reendo. Kam woni, hano Abdou Moumouni Dioffo wi'i (2019), nannga jannginol naforteengol tohen fuu baannungol kulle duudude de nidfaagu suka naa burtudo. Ingol daara sanne bamtaare baawde banndu, poonditol jikku, sifaaji toowudi di nehdi e kokkondirool annde nguurndam hokki gonaade hano hano no ngal annde gadotoode, no nawtoro wakkati fuu gollal juunngo hano no gollal hakkillo e kebaangal nguurndam. Ingol filoo suka laatoo, warta mawdo oo, nyibol nidfaagu, janngol dow dajaaji e ko halkata dajaaji, janngol dow nehdi, janngol nafaaji gollal , dow yaage mawbe, nayeebe e waaldeebe, dow wuurdude... Janndeeji ceedudi dui fuu no kebee gilla nder cukaaku sanne nden njogoo no beydoo fodde beydagol duubi e baawde de banndu e de nder ho'ore suka. Ide pukkina jaabande arane dow ko waawi anndeede to janngirde jamanu, siryoomo nden hibbina mo.

Dume woni jannginol finaa-tawaa ? Yala ingol yamdi faa hannde to janngirde nde jooni, he ko yi'etee he jikku mayre nder ko wobbe miiyata ngol hidfi ? Noy wadata ko ngol waawa wallude sanne e woodde faa hewta nufayeeje de janngirde nde karnu 21 ?

Miijo ngoo no woodi tewtande mawnde sdow anndal jannginol. Ngam filaade wada kawtal laabungal hakkunde jannginol finaa-tawaa e janngirde jamanu hannde wonunde no hawri he sadormaaji duududi, ingol siini ngol holla jannginoobe e ekkitoobe, ho'oreebe golle sellube

diɗo nder laawol jannginol, maanndorde ko wadata faa moyyina gade mabbe jannginol to wofbe annde jannginol to beya. Kefal ngaal, seko fuu walaa, no woodan bayle lobbe dow sifa janndeeji to janngoobe, nder fannuuji jannde fuu.

Nder tayere winndannde ndee, en kaalan do kulle sellude duudude dow filla kan kam woni :
i) innditiraadum jannginol finaa-tawaa, nde yeewaama ndaaree no dum wontiri hannde e anndal filla gonungal dow filla kan, ii) gontire majjum e jikkuuji majjum ; iii) mbaadi majjum ; iv) darja jannde majjum ; laabi jannginol di jamanu e vi) mballa njama ka jannginol fina tawaa woodani janngirde jamanu hannde.

1. Jannginol finaa -tawaa nder Afirka

Nder reendooji fuu di tagaabe e fuu duu nder Afirka, jannginol finaa-tawaa no jogii nokkuure ho'oreere nder jannginol suka. Nayewol fodde adunaaru, jannginol ngool joodake e joodtake poonndal joodnde reendo.

1.1. Jannginol finaa-tawaa, kam woni dume ?

Sadorma arano mo nidfo fattata wakkati nidfo yidi haala dow jannginol finaa-tawaa, woni cukkuri sanne ndi ho'ore winndannde ndee haalata dow muudum. Piili din laabaa wodde, Idum waawa majjina janngoowo on. Dum wadi, ino haani ngol yamtinee faa ngol fahmtinee woodde. Georges Syndres nder dewtere makko *anndal jannginol beydititoongal, jannginol finaa-tawaa e jannginol kesol* anniyake wadda laabinande goodom en haalaaji nder fannu oon en. Helmere jannginol finaa-tawaa, to makko, no innda wakkati go'oto « iri jannginol goodom e dimma on fuu, fuu ko seedaa bolum e ko woni joon joon, fuu he ndelle rafi beydal e de boofi yiwudi he njakkereji hanndeeji... » (Snyders, P. 15).

En ennda fincitaade yi'annde ndee nde Snyders. Maanaa arano on, iri jannginol goodom, no hano no tuubaakoobe aartube nder fannu mo jannginol, hano Alain, mo innde muudum goongaare woni Emile-Auguste Chartier, Emile Durkheim, Jean-Yves Chateau ... Se dum fuu ndaraama, nder bi'ide wallifiibe dum bee, gollal jannginol finaa-tawaa woni haajagol tinndina suka/janngoowo « *faa hawra he gadaade mawde de adunaaru* » (Snyders, 1975 : p 15). Kanye dee nafa majje woni ide ngolla to makko hano iriiji gadanaadi faa tinndina mo e mbayla mo seho, teddungal, bantaare tagu muudum kam he ho'ore muudum. Maanaa didabo mo helmere janngirde finaa-tawaa to Snyders, no holla janngirde jamanu hannde kam he bonde muudum fuu no de ceediri no de booyirta, e kaanude wakkati no moyyinee.

To Marcel Inné (1988, p.199), « *jannginol finaa-tawaa no tuugi dow kokkol sukaabe anndal ngal mawbe* ». Laawol jannginol ngool no woodi gade ekkitorde duudufe kokkooje jaga nukkuure subaande, jikku e joodnde reendo. Gadál non ngal himbe mawbe gollata dow be ndaay ginannan. Jannginol finaa-tawaa no woodi alaama kawrol, e jooddal e no gollira he baawal e fodde pahmol, peeral e koy banndu suka woodi. Kam woni aarta fuu hokka suka jannginol keyungol tuugiingol dow darjaaji e ingol durwana reenaare nawtoragol naa golliról he pentinoohoy-darjaaji. Ingol watti reendo ngon fuu. Caggal muudum duu, iri jannginol ngool no waawina sukaabe juude ballooje be keba nukkuure nde be njeyi nder ko daari kebol ngol reendo. Jannginoowo bi'ooowo ke jannginol finaa-tawaa wonaa jardaangol, kam woni ngol jangintaake nder jangirdi jardaadi. Ingol wadee tohen fuu, senii no tawaa wadagol e hebogol wada maggol no woodi : nder kohooli, durande naa to nokkuuji reendooji, ndegoodom to woddi baade... Ingol wada he haala e gadol. Nder leyde alsilaameeje hano Nijjer, alsilaamaaku watti hen binndi. Jannginol finaa-tawaa no heba semmbe muudum to jogondiról maggol jamol he yonki. E hano no Paré Kaboré Afsata e Nabaloum-Bakyono Rasmata pillorii. (2014, p 59), « *nguurndam yonki nder Afirka no fudfa gilla wakkati kebol suka (e baa fadde nden en) faa maayde. Yaabannde wakkati fuu no siryo tokkoore, non wadi ko de fuu ide njokkondiri de hen fuu he deya too.* ». Jannginol no tokki laawol iri go'otol ngol. Hano, cubaaki debbo faa deewla naa goriyo, no tokka kam duu laawol finaa-tawaa ngol Afirka. Non duu dum wontiri to hakkilagol e deenol koy debbo deedindo wadantee, non duu to biyiiko mawnoowo nder yeewol hakkillo ngol baade mabbe, ngol jeydaabe e ngol reendo ngon fuu. Ko siryaa dum fuu no tewta nguurndam lobbam e jannginol suka. Jannginol ngool, no woodi jaabande duudufe. Hano no jannginoobe de, kanye duu ide narra dee he deya too. Ammaa nii, jannginol finaa-tawaa ngol no woddi laataade kuubungol baako kefte betinooje de ngol walli kebaa, hano no Abdou Moumouni Dioffo (1988, pp.201-202) yi'iri : « iri jannginol ngool hokkataa nokkuure, hokkataa tuugorgal to bantaareeji bittiidi faro naatol e kibbinol heebeere heebeere ngol anndaade kese e annde, kanye, kaanufe nidfo hokka nidfo, ndelle feere ». Jannginol finaa-tawaa no tilsinananoo wi'itoo e joodoo waylataako, baa se to bayle reendooji. Nder winndannde makko inndiraande jannginol finaa-tawaa ngol Afirka e darjaaji maggol ho'oreeji, A S Mungala (1982) wi'i ko jannginol finaa-tawaa no tuugii dow finaa-tawaaji di Afirka tan tan e ko ngol hokkete non jamanu yahde jamnu nder reendooji meeden, Gilla Afirka mo fadde garol nasara faa yottii hannde. Non duu, jannginol finaa-tawaa no joododii hannde he jannginol bi'eteengol « jamanuwol ». Ngol gollidittaa fuu he wakkati e ngol moobaa duu fuu maanaa wuytoore nde himbe mboowi no ngada nde. Ngol wonaa duu jannginol buytiingol, kidfungol naa bittaangol. Jannginol finaa-tawaa no jannginol non gollidoowol he naamu nokkuure, ndelle kam woni

naamu maggol epinal maggol : no ngol yi'irata duuniyaaru, wada, nyaama, yara, holta, eko...
Ingol wadiree furi heewude fuu faro haala tokkinaaka kiinyol e nyemminal, bomal, munkaru,
nyeenyal, fiyo, eko...

1.2. En kaalan wakkati fuu dow jannginol finaa-tawaa faa wara hannde ?

Nder yamol ngool, eden njidi annden yala Afirka no woodi hannde jannginol ngol jeyani ho'ore muudum. Se oo, ingol jogii faa hannde laabal maggol ? Naa duu, jannginol ngool ngol taartaay na waylaay mbaadi ?

Yi'irude faro taariki, Afirka joodaaki abadaa kaakol mabbiingol sako faa miija moobude laabal gafe muudum, done makko e risku makko dow ko daari jannginol e maa fannuujj nuurndam diya. Gilla karnu 7, leydi Afirka hawri he alsilaamaaku nde diina oo wonunoo no yaaja nder adunaaru. Nanngude duunde laaraabuube alsilaamaaku hebaay fuu sadorma faa hewti Misira, nden Magereb e Afirka mo gorgal. Diina burudo semmbe nder Afirka wonunoo nden kay tooru, iri dewe e gafe dinaaje kokkudum Afirka pinal muudum. Nder fannu oo mo jeyre jiiibondirde sanne nden alsilaamaaku hebi joodii. Vincent Monteil no seki jabude joodagol ngol hano « *naatol woodude, ngam nii alsilaamaaku waawaay dirdinde dewe finaa-tawaaje* » (Monteil, 1964, p.65). Kawrol diinaaji no hoddi faa hannde. Ammaa baako no tawaa salaare ndee, yiddinaaki ko Afirka alsilaameejo no, nder muuyaade naa nder rafi muuyaade, nder annude naa nder rafi annude, mabbitiido e danyudo darjaaji kesi, alsilaameeji duu. Ino woodi nehdi alsilaamaaku tuugiindi dow darjaaji alsilaamaaku, e kayri njamiroori laawol daroo hakkunde. Caggal alsilaamaaku, mardi nasaara waddi, kam duu darjaaji kesi nder jannginol be nasaara lili yuwi tuubaakoori ngari, e duu nde reendooji Afirka duududi naati diina almasiifu. Hannde, dow leydi Afirka ndin , alsilaamaaku kam he diina almasiifu, gonudi diinaaji gaddaafi non adaafi no ngadee to duudal himbe Afirka, idi ngoodi semmbe nder reendooji dow fannu jannginol. Eden mbaawa haalude no woodiri dow jannginol alsilaamaaku, ngol diina almasiifu e jannginol ngol Afirka jehi naa ngol finaa-tawaa. Ngol hen fuu nder majji no laatii goonga feereejo, kam woni ko mbuuru den hannde, Tohen fuu dow leydi Afirka, idum laatii iri jillondirol, jannginol kawraangol, Gafe jannginol den no ngollira nder wakkati go'oto darjaaji Afirka e janaani. Nder no dum wontiri nii, en mbaawataa haali filla jannginol halalawol ngol Afirka, ngam sanne darjaaji ko diya ngaddi danyiniingol, tuubaakooji e di alsilaamaaku burde fuu. Baako jillondirde kegiide banngude wakkati kawrol alsilaamaku he diina almasiifu e bambaare nde huubaay ginan nde janngirde mardi nasaara naa ndi jamanu, jannginol finaa-tawaa ngol Afirka hebii wuurii no heyiri e non woni no hokkiree faa wara nyallaade hannde.

2. Tuugordi e alaamaaji jannginol finaa-tawaa

Tuugordi jannginol finaa-tawaa ngol Afirka no njowii dow jannginol darjaaji. Darja, to Mungala (1982) kam woni gadal fuu ngal reendo naa finaa-tawaa jahdoowal he goonga, he mbaaddi tagaado e ko jaabotoo no woodiri he duudal gidde de keewal hawtube reendo tagaado. Loomtooje non nafooje ho-oreeje jagaaji reendo no seenndira ko woodi naa bone. Darjaaji din ngonaa limtotoodi, di ngonaa joodtiidi ammaa di jami. Kanyi gadata ko niddo wuura nder hakkillo fukkiingo kanko e ho'ore makko e kanko he beyo. Ino woodi iri darjaaji didi : darjaaji di wakkati fuu di duumiidi e garooji wakkati sadormaaji. Se en ndaarii darjaaji di wakkati fuu di duumiidi naa kebaadi taariki, Kanyi ngoni kawraadi ittaa he annde finaa-tawaa boowaade de jamanuuji ceedudi tokkondirdi e baylande taarikiiji. Idi ngoni wakkati fuu e di kataadi to duuniyaaru fuu. Nden nde endaari darjaaji garooji wakkati sadormaaji, kanyi ngoni di ngalaa nder annde boowaade taariki ; Idi tuugii dow annde jaawude e semmbe majje duu buraa non naa ko daari de no ngontiri. Ko haani tan woni baylol no reendo ngon wontiri, ko wakkati naa ko finaa-tawaa faa nji'aa darjaaji dii keppa fuu gollude ko di mbaawi wafude, maanaa majje fuu (Mungala, 1982).

Jannginol finaa-tawaa maandorde laabude. Nder bi'de Abdou Moumouni (2019) e Mungala (1982), ingol laatii tan kawtaangol, ngam ingol jeyaa ginan he dabare baade e duu nde fedde lenyol, nde wuro, nde lenyol. Ngam nder fedde reendo don suka wadata ekkitaaki muudum, imo woni nder yarda nehdi ndi kawtal. Jannginol finaa-tawaa no duu laabal e goongajum ngam no tuugii dow anndal jannginol boowaangol ; golloowol ngam ingol gollira annde nafooje cejiide he nguurndam dam nyannde fuu e haala, ngam kokkondirol annde dartiingol, ko walaa fuu binndol. Kaden duu ingol woni wakkati fuu e yahdu yeeso, ngam nanngude ko buri hoyde yahde ko buri jibaade, no hamba, kam woni ko woofataa tayataa hakkunde jaabande ceedude de bambaare suka, hakkunde baade, fedde lenyol e reendo, hakkunde haala e gadal, haynde, ngam ingol nawtoroo yamal e ko diinaaji, ammaa duu no hawri e no nanndi, ko wonaa loowdi maggol ndi duudaa bayle e tuugiindi dow nanndi dati jannginol kawjiidi reendo. E duu, jannginol finaa-tawaa no kuubungol e golliroowal tohen fuu ngam ingol tewta jannginol tagaado kuubungol, nden duu kuubiniingol, ngam nufayeere maggol woni wada jogondirol e annditanol oo he oya hakkunde niddo e reendo.

3. Mbahdi jannginol finaa-tawaa

Jannginol finaa-tawaa ngol Afirka ko ngol yidi wadude woni jannginol suka kuubungol faa wada mo tagaado keewudo no keewol waawi maandinirde. Kam wodi ko, ngol habbataako fuu gadal nguurndam, fa'e go'otel ko wadata tagaado.

Baade laatiinde kam woni gollirde burunde famdude nde reendo no golla gollal nguurndam nder bamtaare niddo tawaado no jeyaado he reendo. Naa wonaa ko niddaagu, jikku, jaga,, Darjaaji niddo fuu no yuwa ginan he baade muudum en, nden he fedde lenyol e nden kay he reendo ? Sakiraabe no anndani woodde ko keedani nginan hakkunde muudum en e sukaaabe muudum en, ammaa duu e buri duu fuu he reendo ngol ngoni jeyaabe he maggo be fuu no poti. Janngina suka muudum, e fuu duu janngina wooda, no tilsa, haala leebal e yidde laabunde.

Nder baade, gollal jannginol aranal no yeewi ginan inna. Kanko woni gadoowo gollal aranal kaanungal nder duubi joweego'o naa joweedidi arani di nguurndam suka. Kanko jeyi tinndina dowta jaabe makko arane nder nguurndam. Ko wonaa tilsude nyaamina mo, kanko duu hawjii njamu suka e weltaare muudum. Inna no duu jannginoowo demngal arano ngam he muudum e to muudum suka ekkittitoo e innda kelme muudum arane. Inna woni fuu to suka ; kanko woni caka nguurndam dam makko. Dum wodi ko Abdou Moumouni Dioffo (2019, p 10) winndi duum « *himbe fuu hebube ndaartinii inniyo mo Afirka be nji'ii pilleteekoy ujune, ngadoy pamaroy ujune ko hollata yidde nde o wadata suka makko... »*

Caggal wakkati arano mo jannginol e reendinol suka, jannginol no ada fannu gorko naa debbo, kam woni se debbo naa gorko, suka no naata nder nguurndam kesam dam jannginol muudum tawa no woni hadde inna se o debbo e hadde abbiidum se o gorko. Doo, ibe ngonidi tak tak he golle de oo naa de oya. Faro doo en non woni to jikkondirolo aranol wannagata hakkunde jannginol/anndinol e ekkitol. Suka loomta abba naa inna nder golle baade boowaade e ndegoodom hitaandeeje. Abbiya janngina suka gollal muudum gorko nden ko inna janngina biddo debbo huunde fuu ko jeyaa he gollal debbo.

Dum ndaaraa gollal sukaaabe ngal datol hadi ngam dum nawnataa hakkeji suka. Idum laatoo jaati ekkitol faa naatol makko reendo e risku ; nufayeere mawnde nden woni puuwinol to suka anndannde ko tilsa, leebal e niddaagu.

Ko yabbi baade suka, no haani haalee ko reendo ngon fuu no naata kam duu nder jannginol makko. Dum en caggal ne'inol ngol inna tan wadata. Mawniraabe fuu e mawbe dawraabe no naata se go'oto go'oto, se kawrital faa be ngadda mballa mabbe nder jannginol suka laatotoongol nden kay gollal mohen fuu. Abdou Moumouni seenndii di duubeeji didi nder wakkati oo : « duubi liloode » e duubi ne'ol. Kanye ngoni jaabe faade kebagol jannginol nder laawol annbdal jannginol ngol jannginol finaa-tawaa. « duubi liloode » no woni

nukkuure to nanngude non en suka no adaa hano fotii gollineede golle ceedude de ngonaa de nder janngirdu : imo waawa lileede faa o yottina kabaru to niddo mo o wi'aa nden o wartira nootagol ngol tawa o waylaay maanaa on, yahrana mo gedel naa jaba ton gedel wartira, eko. Nden ko duubi ne'ol, kam ngoni di kawrondirol gade peeral e de gade semmbe banndu ciryotoode niddo naata goonga goonga nder duuniyaaru mawbe. Ne'ol ngol no wadee wakkati fuu nder hawju be reendo subii ngam majjum jeyaabe he mabbe, ngam gollal ngaal. Fuu no foti no yahira no woodiri no yahda he mawnol suka hano no Abdou Moumouni Dioffo (2019, p.12) wiindiri dum faa woodi: « Nder wakkati mawngu banndu makko fuu e bamtaare hilngo e peeral makko, suka, ndrn naatol mawngu himbe reenbo fuu no tokki koy no dartori naa nogoodom ». To jannginol finaa-tawaa ngol Afirka, « janngirde e yonki fuu no go'otum » (Mungala, 1982, p.10). Nawtoraade baawde muudum halal, nder kaaddi keeri di fannu risku, politik e reendo ndarni, jannginol finaa-tawaa Afirka no dooldina ho'ore muudum ndelle faa janngina himbe, nder maanaa helmere nden burudo yaajude fuu e burudo huubude.

Nder fannu jannginol finaa-tawaa mo Afirka, tuugordi jannginol no duudi, nde binndi ngalaano. Jannginol annde to suka e to burtudo, no resi nokkuure subaande faa demngal waawee nder nawtoraade tuugordi hano taali, fillaaji, bilaaji, yeewstereeji, fijooji, kulal, gade ne'ol (Abdou Moumouni Dioffo, 2019, Unesco, 2016, Mungala, 1982, Caille, 2005).

Dume jannginol finaa-tawaa ngol nafata goonga goonga ?

4. Darja jannde mo jannginol finaa-tawaa

Baako ko ingol woodi njakke (rafi binndi, rafi anndaneede jannde to laamu hano janngirde e janngirdi, rafi siryaaji, eko...), jannginol finaa-tawaa ngol Afirka no woodi darjaaji goongaaji. Kanngol woni iri jannginol finaa-tawaa kawrunngol haala he gadal, dum hokki ngol jikku gadol e nafol. Ingol gollida duu he bamtaare hakkillo e banndu suka, nden ko duu nde debbo naa gorko, mohen fuu e tagaadi muudum, koy haanndi e ko tilsu he muudum. Suka fuu jannginteedo no heban jannginol jannginoobe duudube (baade, hawrupe wuurdude), dum hokki ngol risku anndal jannde maggol mawngu. Jannginol ngool no yahda sanne he gide reendaaku-risku reendo, dum wadi ngol jamol. Dow fannu risku ko ngol yamata, jannginol non ngol duudaa yamude naa yamataa ceede, himbeeje wadoobe ngol ben no ngada ngam dum tilsu dow muudum en ngam ho'e muudum en e ngam reendo ngo be kaani martabnoo nafaaji. Ndelle ingol waawoo. Jannginol ngol no wada suka hawra he wuurdude, Ngol mabbataa mo hakkunde maadiiji nay hano no nder janngirdu. Jannginol finaa-tawaa ngol Afirka ngol no duu :

- demokarasi, sukaabe fuu no keba naata ;

- ngol naatinoowol ngam ingol siryo niddo hewta nokkuure muudum nder reendo ;

- ngol kebinoowol ngam wakkati jannde nden niddo no wadda kebal ;
- ingol kawroowol ngam jeyrube kam kawjii ngol (baade, reendo) ;
- ingol joodtiingol ngam booya wakkati nguurndam fuu ;
- ngol anndaa itteede jannde.

Dajaaji non gadooji ngol seeda he laabi jannde di hannde bi'aadi jamanuuji.

5. Laabi jannde jamanuuji

Caggal keftol bibbe Afirka ko'e muudum en, leyde kese de ko'e muudum en adanii ko'e muudum en ko hannde mbi'eten « laawol jannde ». Leydi no woodi laawol ngol ho'ore muudum e kanngol ngool ingol seedira faro ndunngu ngu leydi marundi ndin acci. Afirka no hebi laabi jannde di mardi duududi di nder burudi din ngoni laawol faransiire, laawol anngleere e laawol porotigaare. Laawol jannde fuu nder laabi dii no joododii he laawol jannde ngol finaa-tawaa.

Nder bi'ide Tidjani Amadou (2021), laabi jannde jamanuuji di caggal mardi no ngoodi nufayeeje, de nder muudum en no woodi, de : ballooje bamtaare niddo nder weltaare banndu, hakkillo e nehdi ; wartira hakkillo mabbe he ji'itol gade e gadol majje : watta nder hakkillo mabbe bii-leydaaku nder yidde leydi bamta hakkillo bii-leydaaku ndartiingu, maanaa demokarasi, potal nder leydi ; bamta to niddo hakkillo jogondirol, yidde leydi, niddaagu, ngoogaaku, maanaa darjaaji adunaaru e baawde de niddo fuu faa wada janngoowo fuu tawee no waawi wallude no woodiri, faro gonaake muudum, dow bamtaare leydi muudum ; banngina hakkillo accanol to mohen fuu e peewal e yaagaade banndiidum, mbi'en nii potinolhakkunde rewbe e worbe e kiite lobbo ; bamta yaage dow ceediigu demngal, dewal e finaa-tawaa e faa hannde hooya aadi jannginol faa niddo gollira nehdi nyangere nder gollal e o nafa ho'ore makko, nden o nafa reendo. Nder Niijer hano no nder leyde Afirka deya, nufayeeje den fuu no pahminaa nder datol mawngol ngol leydi, dati, laabi adaadi eko.

Ko wonaa go'otum to jannginol finaa-tawaa, nder laabi jannde di hannde, jannde no hebee nder laawol diidaangol darnaa e ngol gollidittaa wakkati fuu he goongaaji janngoowo. Ingol janninee to heewi fuu nder demngal gonngal ngal wonaa ngal janngoowo, Dum ko wallata seennda mo he goongaaji di wurdude makko. Kaden duu jannde jamanuure no saaboo sadormaaji jaabude nder wurdude finaa-tawaa, rafi golle, jaayre.

Nokkuure to jannde finaa-tawaa e jannde jamanuure kawri poti woni ko iri janndeeji din fuu didi ngollataanaa dow tagaado (suka, burtudo, mawdo) mo dow muudum di ngollata heba di kokka mo anndal, annda wonude, annda wafude ko yahdata he gidde e goongaaji reendo. Se

wartii faro ko seedini koy duu, no yi'ee tan nder laabi annde jannginol e no jannginirtee din e nawtorteedi nawtoraadi faa nufayeeje den kewtee.

6. Nafa mo janngirde finaa-tawaa woodani janngirde nde karnu 21, to hiisaaji din

Janngube annde sanne yi'obe ko hucchi, janngube jannde finaa-tawaa e nde jamanu hano Abdou Moumouni, en gilla law pudfi winndude hiisa dow nafa ka jannde finaa-tawaa beydanta janngirde jamanuure nder kewtolnufayeeje. Hiisa oo no fillee sanne nder fannu janngirde hannde.

6.1. Pudfirdi hiisaaji din

Jannde finaa-tawaa, baako nde nayeere, no nde woni hannde hanoandal boowaal ngal wune nder Afirka. Wune oo no jeyaa he jaabude maggol he nguurdam janngoobe e e he wuurdude mabbe, he siriyagol janndeeji, he gidè nidfo e de reendo, he gidè e potinol reendo, eko. Kulle dee fuu no kaani adee laasaabu nder gadol politikiji jannde e dewte annde jannginirde e annde jannginol se eden njidi itten yoga perge de bamtaare janngirde hannde. Janngirde ndee, en miccintina dum, no hucciti he kulle duudude kafooje wuneeji mayre, e ndelle semmbe mayre. Kam wafi, ino haani hannde hiisa dow nokkuure nde jannde finaa-tawaa nden jogii heydintinee faa darjaaji mayre di annde no jannginirtee e di annde jannginol nji'itee faa sadormaaji din ndurwidee. Abdou Moumouni Dioffo, anndandò haande ndee, fudfi gilla law hiisa oo.

« ...gadal kesal fuu e kaajaangal hegoo he jannginol e he ne'ol noototoongol dow sardiiji hannde e garooji nder garoojum leyde Afirka baleeri no haani, faa heba wayloo jeyaadam leydi e anndaadam woodde, nder wecco goodom wuyoo he jannde finaa-tawaa kulle goodom faa watta de nder huccitannde jamanuure nden beydoragol yeeso ngol jannde e duu wecco ngoya jooddoo he mayre faa wada wakkati no durwa faa waawa nde » (Dioffo, 2019, p.21).

Kam woni to Abdou Moumouni kay iriiji jannde didi din kawree (finaa-tawaa e jamanuure) heba jannginee wooda e himbe huubube ekkitee e be laato bamtoobe leyde mabbe. Duum en nder fannu reendo-riskaaku e politiki beydotoongu sanne, nder jahngirde siriyoraande faro njanngeteekoy jannde, hawra he laawol jannginirgol nden buri heewude fuu bodfungol nguurdam mboowaadam. Jooddal pileteengal ngal hebake non, bii-Afierika fuu mo hannde no hen fuu no yuwi he jannde hawraande (finaa-tawaa e jamanuure). Nden ko darjaaji buyaadi din doo, say yi'itee diye ngoni burudi haanude, din gadufi jannde finaa-tawaare Afirka anndal boowaangal ngal wune.

6.2. Darjaaji ngam janngirde hannde

Hissaa'iji duudufdi fiilaade haala kaa no mballa hannde anndee darjaaji buy'aadi he jannde finaa trawaa mbaawooji waddude mballa beyda woodnude sanne sanne mbeelu janngirde meeden. En njeebataako golle winndoobe siryaaji e dewte jannde nder kewtol wune gollal ngaal. Ammaa, to sakitoytoo, jannginoobe jannginoobe e jannginoobe be dum haadata to muudum en ben kaani y'eewa noy kaani ngada ko be mbaawa hawrude darjaaji jannginirdi dii e di jannginol goongaaji di janngirde finaa-tawaa kanyi he gade golle majji heba nafa lobbo hebee, ngam ko wadata golle janngirde mbooda. Darjaaji non hano tokkooji di, faro iri gollal :

1. Nawtoragol dabareeji jannginirdi e jannginol gattooji janngoowo wona ho'ore jannde muudum ;

No dow jannginoobe gollal jannginol jannginoobe njangga dow no jannginirtee njanngeteekoy e dabareeji annde jannginol nder janngirdi jannginol. Nder nii en, ibe kaani be ngada be kolla be no dabareeji jannginol ngadirtee faa wooda, gadooji janngoowo tawee ho'ore janngol jannde muudum. Jannginoowo se no nder janngirdu no buran gollirde golle janngoowo mo o hokkata golle laabude wada, burde jannginol yeeso he yeeso anndiraangol heewaa nafa ko nji'eten nder takku janngirdi hannde fuu. Jannginoowo no wonani janngoobe muudum ciryotoodo, tinndinoowo, jamiroowo no fooda hakkillo to haani.

2. Gollididdede he goongaaji wurdude janngoowo nder loowdi njannginteekey;

Poonditol hakkunde janngoowo he annde ko o janngata no woodi sanne ngam woodnude sifa kebol annde jannde. Jannginoobe no kaani ndaranoo dum sanne dow ko jannginoowo haanaa laatoo maccudo tinndinirde jannginoowo naa jannginoowo koleeji. Faro nyeenyude makko, imo haani o annda takkitaade tilsinde ho'ore makko wadude gade ji'iniide e boowaade janngoowo. Ide mbaawa laataade nyimminooje guurndam boowaade de o woni gadoowo majje, seede, taskotoodo naa duu mo dum hebi, dow de o waata haalude faa o waawa anndude nder wurdude woowaande nde winataa mo.

3. Gollidindirol boowaangol hakkunde jannginol/anndinol e ekkitol

Jannde woodaanaa laabi tati, kam woni anndinol (kebol annde) ; boonol jikku (jannde nehdi e bii-leydaagu), e jannginol waawa golle juude(faro golleeji gadeteedi gaddooji nafa (APP),

juurowandɛ to golloobe juudɛ e nokkuuje goodom dɛ gollal nyeenyube, wadɔobe, eko.).

Laabi tati dɛi kaani ngolliree faa wi'ee jannginoowo hokkaama jannginol kuubungol.

4. Nawtoraade demle finaa-tawaa janngoobe faa heba annde kebee no woodiri nden annde njoodfinee naa jannde demde didiyankaaku

Demde didiyankaaku potinaangu no ula yidde jannde janngoowo no hoyina duu kebe jannnde fuu duu to be njanggaay, no walla kebol kebal wakkati mawngal e no darjina demde e finaa-tawaaaji. Ingu beyda hokkude janngoobe saa'a wune. Dabare non nden nafa muudum no annditanaa. Inde haani jannginoowo nawtoroonde wakkati laru demdiyankaaku ngu wallataa pahmol jele dɛe to janngoowo. Jannginoowo haanaa fufuu seka dow nawtoraade wakkati yahde wakkati demngal janngoowo se o annditii ko non buri joodinde anndal faa wooda, fahmina maanaa helmere, huubina kiisorngol, eko. Nanii nafa fuu ka nawtorangol boodungol ngol demdiyankajum nder fannuuji jannde.

5. Kawrondirol haalajum he gadal ko hokkata jannginoowo jikku ngoogaawu ; ino haani accen jikku ngadɔowu wakkati fuu aaytinol kujje nder jannginol bi'aangol jamanuwol. Jannde hokkaande nden no haani wadfree ko wadata nde laatoo wadaande dow jannginol/kebol naata golle, ngam hollude janngoobe golle gadotoode e wattude annde jeyaade he golle juude wuurdude.

Nder janngeteedum hano dow luumo, jannginoowo haandaa haada tan he nate dɛ tinndinirde naa nyemminol tan kam e janngoobe faa haala dow luumo. Janngirdu yiilowoo nder luumo na haani sanne faa wada janngoowo annda nokkuure ndee, buri duu fuu koy janngeteedum dum haalata dow muudum en (coonneteengel, coodoowo, weertooji, eko.). Wakkati janngirdu warta, o yama janngoobe, dow ko be nji'i e pahmani, kaala ko woni luumo, ngada yeewtere he sootooobe, eko. Se janngeteedum dum falondiraay he nyallaande luumo, ngam poondal wakkatiiji golle ngal no jaba cottinol, jannginoowo no waawa sottina naa yahrande nyallaande luumo.

6. Kebol hano bii-leydi jannginteedo nder jannde darjaaji reendo-finaa-tawaaaji di reendo ngo janngoowo jeyaa he muudum, hano jannginol demokarasi ; bii-leydaagu, tewtol potal, jogitaade pahmral reendo, kadol wadude gacce, goongaaku, jaayre, dartinol goonga, accanol hakke, koddanol e munyal, ballondirol e jogondirol, cuusal, eko...

Njanngeteekoy dow jannde bii' ngam wakkatiiji goodom koy njeebaakoy ngam njanngeteekoy goodom. Ko ndaari jannginol bii-leydaaku, huunde fuu ko ndaari bii-leydaagu, imo haani o

suboo fannuuji jannde jami faa janngina nde janngetedum bii-leydaagu e nehdi, non duu to jannginoowo nehdi to haalettee filla jagaaji lobbi e gafe, darjaaji reendo, di himbe, eko. Kujje didi dee ngoni laawol ngol jannde fodde no jannginol annde e pinndinol dow golle juude koy kaanaa ndelle yeebaare. Janngirde loomtii baade nder jannginol bii-leydi mo hano.

Dow ko koyinol kebol annde, gollididde he darjaaji jannde finaa-tawaa nder fannuuji jannde no waawa duu walla sanne faa nake duuduude dow laawol reendo-finaa-tawaa, risku, politiki e nehdi kebee moyyinee.

Timmirka

Jannde finaa-tawaa nde Afirka laatake ko hen fuu anndal boowaangal ngal wune nder nyibol banndu, hakkillo, nehdi bibbe Afirka. Iri jannde non feerunde duubi e inde hodditii duu fodde fuu faa hannde, baako tawaa inde heba godde duu no corkitaande gilla karnuuji wara jooni. Jannde finaa-tawaa nufayeere nde woodi woni jannginol kuubungol to tagaado faa o waawa hebannde ho'ore makko koy o yidi ammanaa koy reendo duu.

Ammanaa nder reendo fuu, jannde finaa-tawaa ndee no woodi duu laruuji hano baamol faro semmbe annde ngam ide paadi sanne faa ko hadata de ngolliree naa de anndanee yaasin. Njoorirka mayre e moobitagol mayre no ngartira nde kaden salotoonde baylol, annde kese e keydfintinooje. Jannde finaa-tawaa no woodi puppuhoy ko hollata burdinal nder reendo e to gorko e debbo. Rafi annditaneede mayre to laamu, siriyagol mayre, mbodaaji piiliidi mbaadi mayre, rafi piotinol mayre faro loowdi kokketeendi e kebe nder fedde adaande ikoy ngoni duu keeri. Ammanaa, baako corkitande dee, jannde finaa-tawaa no woni faa nde hen fuu yamfinde to janngirde meeden. Nde naatataa nder jeddondirol he iri jannde wi'aande jamanuure, ammanaa inde huubina nde. Janngirde no woni hannde nder sadorma goongaajo gonudo no joodtii baako laabi adaama faa dum sawree. No haani duu beydee dow laabi duuduudi adaadi dii done annde jannginirde e de annde jannginol de fannu jannde finaa-tawaa. De jannginoobe jannginoobe e jannginoobe nji'iti no nawtoroo sanne sanne, ide mbaawa wallude ko hokkititta janngirde jamanuure kelme ndimaaku mayre.

To dum tawaa

Amadou, T. (2021). *Analyse conceptuelle des systèmes éducatifs en Afrique*. Module de formation (Niveau supérieur IFAENF).

- Baba Moussa, A.R. Malam Moussa, L. & Rakotozafy, J. (2014). *Fondements philosophiques de l'éducation des adultes en Afrique*. UIL et presses universitaires d'Afrique.
- Capelle, J. (1990). *L'éducation en Afrique noire à la veille des indépendances*. Paris. Karthala.
- Dioffo, A.M. (2019). *L'éducation en Afrique* (Nouvelle édition). Québec. Editions Science et bien commun.
- Frédéric, C. (2005). « Réflexions sur l'éducation en Afrique, Caractère polyvalent de l'éducation traditionnelle ». *Préface* à la nouvelle édition. <http://scienceetbiencommun.press.pub>, (xi)...(12), visité le 11/02/2021.
- Inné, M. (1988). « Politique éducative du Niger ». *Pédagogie pratique pour l'Afrique*, volume 1. Paris. Librairie intercontinentale.
- Ki-Zerbo, J. (1990). (Ss dir). *Eduquer ou périr*. Unicef-Unesco. Paris, l'Harmattan.
- Mungala, A. S. (1982) « L'éducation traditionnelle en Afrique et ses valeurs fondamentales ». *Ethiopiennes*. Revue socialiste de cultures africaines. No 29. <http://www.wathi.org.leducation>.
- Oumarou, F. (2006). *Education traditionnelle des enfants en milieu peulh*. Manuscrit. Bibliothèque IFAENF.
- Paré Kaboré, A. & Rasmata Nabaloum-Bakyono, R. (2014). *Socio-psychologie de l'éducation des adultes en Afrique*. Presses universitaires d'Afrique.
- Salifou, A. (1974). *L'éducation africaine traditionnelle*. Présence africaine. Nouvelle série. No 89 (1er trimestre). PP 3-14. <https://www.jstor.org/stable/24349702>.
- Snyders, G. (1975). *Pédagogie progressiste*. Presses universitaires de France.

Sirya finaa-tawaa mo ekkitaaki e yeewtol ko hebaa : noye de ponnirtee he gade hannden de janngirdu nder Afirka.

Mohamed Sagayar Moussa
Ecole Normale Supérieure, Université Abdou Moumouni Niamey Niger
mmsagayar@gmail.com

Ndabba

Bataakiyol ngol na anndina ko daari sirya finaa-tawaa mo ekkitaaki to gade reendooji e ko himbe nawtortoo tan faro haala buri semmbe nder duudal Leyde Afirka fuu duu Nijeer buri. Taye jannde ekkitaaki ngollirtee heba de mballa sukaabe nder iri sirya himbe nyibol annde nder fannuuji keewdi di nguurndam. Ngam nder taye jannde ekkitaaki, gollal reendo woni deenol finaa-tawaaji, nawtoroo kawtal yeewtol bamte suka on heba ula bambaare anndal mabbe. Dum don woni bataakiyol ngol kawtal annde jokkondirde anniyiide heeso ko daarata ekkitaaki e yeewtol ko hebaa nder Afirka he heeso sirya ekkitaaki na laatorii, nder jannde finaa-tawaa e beydoraaki yeeso kaanuki ki sirya on e bayle gonndaade hannden oo. Bataakiyol ngol na holla dume nawtorfi jogitittoo di baawde mbaawi ittude nder gade jannde finaa-tawaa baawu di wallude nyibol taye jannde nder janngirde jamanu.

Ho'oreeje kelme : jannde finaa-tawaa, kawtal yeewtol, sirya ekkitaaki, gade reendooji e ko himbe nawtortoo tan faro haala

Naatirka

Nder Afirka, taye jannde jannginol-ekkiitaaki na yeda wakkatiiji kawrital gade caka jannginooobe e janngoobe, caka janngoobe ben, faro majje niddo na fahma golle nde hen fuu nder gadal jannde : jannginooobe ben na ngoni don faa njanngina gedel anndal, janngoobe na tawaa don faa ekkitoo. Alaama janngirdu ndun na walla ndellee gollal sanne nder ekkitaaki janngoowo on e wooddeji kefte annde maako. Hanaa janngirdu tan woni nokkuure to janngoowo hebata kibaaru heba caggal muudum jeytoo mo wuro, ammaa nokkuure gollal e ekkitaaki non.

Alaama ekkitaaki nder janngirde na datol jannde ngol jannginooowo on siryii to wattata anndal, hadde to ngal o wadata kawrital gade he janngoobe maako wakkati jannginol maako. Nder alaama ekkitaaki oo, eden ngoodi anndal ngal, jannginooowo on, janngoobe ben e nawtorfi din. C'est donc pour cela que l'acte d'enseigner suppose :

- no wadata ko anndal wartiree anndinoowal jannginteengal, kam woni no anndal ngal fonnirtee he ngal janngoobe heba gollal janngoowo hoyo ;
- no fukkinirta kulle lobbe (tagu, goontiral naa woodde..) de nyibol anndal ;
- no wadata ko woodde bi'aadum dum laatano teddingol woodde ko hebaa, fahmaa.

Nder gade reendooji den e ko himbe nawtortoo tan faro haala nder duudal Leyde Afirka fuu duu Nijeer buri, himbe ciryoo nden darna kawtal gade e fijooji goondinal di finaa-tawaa, wakkatiiji teddinaadi gadeteedi nde neddaaku niddo waylii (joodnde nder himbe, addiini). Ce Niddo oo hewtii to yidaa, o heebii dati goongaaji tabbintinooji baawde maako gadol reenndooji e de himbe.

Nder feccere Afirka tawaande hodorde-Sahaara anndina e ekkitoo darjaaji, woni wada faro reendo ngo gadal, heba hewta anndal nder kawtal gade ngal kibaaru e yaage finaa-tawaaji. Iri sirya reendo oo na tuugii dow dati e alaamaaji feereji he finaa-tawaaji di hakkillo muudum'en ndewi sanne dow ekkitaaki nanngude aaytoobe (Chan, C, *et al.*, 2019) he nayebe (dow filla waaldeere duubi tawraande himbe caahiibe wonndaa laatiinde maandinorde tawaadum nawtoraade e yarda mayre na tilsii nder anniyaaji lobbi fuu di reendo).

Tayre meeden na haala ko daari ekkitaaki e yeewtol ko hebaa nder Afirka, tuugotoodum dow heeso sirya ekkitaaki na laatorii, nder janngirde finaa-tawaa e beydoraaki yeeso kaanuki ki sirya on e bayle gonndaade nder gade janngirdi. Nder Afirka, yeewtol nder janngirde finaa-tawaa feccere arandeere tayre nden accanaa. Ce Kile keewde, iri jannde ndee na reendoore, ko taweede nder mayre woni endam e ballondirol.

Feccere didabere nden wadda filla jannde geyye kaanude tawaade caka jannde finaa-tawaa a yeewtol ekkitaaki nder no wuurdude Afirka laatorii fuu anndiraande ko himbe nawtortoo tan faro haala. Ko woni, yame ngadee dow darjaaji gade yeewtorde e lennol majje he beydoraaki yeeso janngirde to ekkitaaki wadete (Yerly, 2017).

Nder feccere tatabere nden e feccere sakittittonde nden, en heesoto yeewtol kaanungol wadeede nder janngirdi tawraadi janngoobe duudube e paanol yeewtol nder jannde yalla na laato coortol ngoongawol kewtinoowol nufaadum geyyiingol he yeewtol finaa-tawaa Afirka.

I. Jannginol finaa-tawaa, gade muulaade nder darjaaji haalaaji himbe

Moumouni (1967, p. 13-14) hollii maandorde kaanude dee, de jannde finaa-tawaa nder Afirka baleeri, kollooje himbe finaa-tawaa :

- teddingol nder lenyol e nder reendo,
- alaama kawrital e jooddal,
- njogitaaki nawtorgol e hakkillo, dati jooddal,
- alaama nawtorteedo nder kujje keewde naa tawraadum baawde duudude,
- gadirol yaabande heese heese he bambaare tagaadi, jannde annde e hakkillo suka.

Himbe Afirka, wakkati fuu nder dewondirol to kaaldol e ballondirol tawaa. Iri na golla finaa-tawaa ngaal wadirta woni aardinol gade maamiraabe tuugiide dow goondinol e holaare nder kaaldol e gattol gade den nder dati teddingol himbe. Ngam majjum ko Caille, (2019, p.7)

aardini numre ndee : « Faro iri lenyi himbe mawdo mo Afirka Baleeri, iri no be ngadirta sirya reendo mabbe, na wanngina ko nanndaa nder algadara bambaare risku, politik e himbe to yottanoo fadde maral tuubaako, niddo na tawa nder fannu jannde yoga maandinooje de lenyi fuu kawti, de lenyol hawti, bannginol ngol yeddinaaki to himbe tawraabe finaa-tawaa to himbe Afirka ».

I.1 Jannginol finaa-tawaa, alaamaaji feereji darjinooji gade himbe

Taguuji lenyi di nanndaa e sirya himbe mareteebe ngoni kulle mawde pahmtinooje risku, ko haani noddiree jannde finaa-tawaa, ngam kayre tan non, inde yaagoo muuyde himbe nder jaabe faro bambaare ko himbe nawtortoo tan faro haala.

Jannde finaa-tawaa nde Afirka na maandiniraa alaamaaji feereji nay (Caille, 2019.) ji'itinooji pahmtinol himbe e reendo he alaamaji feereji jahdooje. Alaama arano on na delkina mawngu reendo e no himbe poti, darja dariido nokku maandorde nder kawtal himbe fuu, jidungal joodtaaki faa booya.

Alaama didabo na adi jannde finaa-tawaa hano maandorde darjinoore nawtordi e geyyol majji he goondinol ko daari hakkillo e anndal. Maraabe na teeddina yonkiiji nder hiiso mabbe e aduna tagiraado nder muuyaade to goolliroobe mo nawtortoo kulle na yoga himbe ngada kawrital gade ngal.

Ko daarata alaama tatabo on, waru faa o goondina duudal gade de himbe nawtortoo tan faro haala kolloowal baawde iri fuu e bayle majje.

Nayabo cakittotoo on na filloo dow bambaare suka on nder tummbitere e reendo nden. Suka on na adaa hano niddo mo reendo ngon fuu nawtortoo nder mawngu maako e beydoraaki maako yeeso faro taddi e hakkillo. Hilngo himbe fuu woni maandorde naatol maako nder himbe e niddo himbe, ngam majjum ko « Teddingol kokkaangol jannde nden woni ko himbe fuu ngaddata mballagaaji muudum'en iri fuu, hano : gadal niddo go'oto ngal mawdo nder jannde suka fuu, ada yoga golle jannde nder wakkatiiji darnaadi e iri fuu, idum tawaa dow himbe kokkaabe laawol naa tuggaabe, gollanoobe dow innde e ko himbe fuu » (Caille, 2019, p .8).

I.2 Nokkuure lenyol, yaabande arandeere to himbe fuu kawtata ngolla

Lenyol Afirka na mabbitanoo suka on hano nokkuure (weeyo) to seyo innajum e baabajum woni hoolaare reenaare e jannde mabbitanana gade ekkitaaki duudude laawol. Suka on, nde debbo non naa gorko non na nder reenaare innajum ginan. Wakkati non mo

kawtal gade ekkitaaki balloowal niddo heba don daa kujje nafooje de finaa-tawaa reendo muudum darnoowo suka nder darnde to :

« Nder wakkati cukaaku aranndeejo on, diingal suka on fuu dow inna on ngal woni: o nyaamna o, o hilnoo he cellal maako: dum daayaa niddo wi'a ko suka Afirka na tergal banndu inniidum hanaa tan ngam hano inniraabe fuu, debbo Afirka na maata naawdum ko meemi suka on, ammaa duu ngam imo musina mo he enndu nde hen fuu, o molma mo, daanina mo hadde maako, bamma o dow baawo ».(Caille, 2019, p : 9-10).

Hilnaare feereere ndee, baaba on na hilnii he mayre, na dowti nde yahde ngam kam wadata ko o naata himbe, ko buri duu, o gansitoo himbe ngatta juude nder nehdiinol maako faro gade kebbitooje kebaaje he njogitaaki ko hebaa. Janngoowo on jaba ko wi'aa dow ko hoyi, yardoo dowtol jannginoobe ben he reenoobe finaa-tawaaaji. En nji'ii na woodiri ko ko saaroobe ben adii diingal jannde suka on fuu, be kokkitii mo yoga kebtol ho'ore maako ngol o nawtortoo he dowtol nder haala, narral, yamiroore faro gi'ide e darnaadum yoga himbe reendo ngon. Ngam majjum niddo na haani fahma : « [...] yala ngoonga fuu abba on naa inna on na ngada golle jannginoowo, suka on duu, de janngoowo ; jabol ko wi'aa to suka on seedataa he aardangal e hilnaare to mawdo on. Abba on naa inna on na tilsii he mabbe, be dowtol suka on, wada gollal reendo (gadol, geyye reendooji, ekn.), ngada, o heba pinal mabbe aduna e kulle faro naatol maako sanne nder gade den (e foti, fonna ngol he semmbe maako) to gade jooddal. Abba on ekkittita suka jokolle on nden o ekkita kaayeejo on gollal muudum gorko, inna on duu janngina dewel ngel, kaden suka debbo on, kaaddi ko daarata gollal debbo e inna ». (Caille, 2019, p.10).

I.3 Jannginol finaa-tawaa : luuttol gade luggidingol

Jaka, jannde finaa-tawaa yi'ii luutte gade nder maral tuubaakoobe, wakkati kalkudo tonkkondiral joodnde himbe nder rafi yaagaade tabital himbe e finaa-tawaaaji (Ki-Zerbo, 1992). Hanaa gade tan maral tuubaako wayli, ngal fikitii anndal maraabe, be tilsini finaa-tawaa mo gadal ekkitaaki jaagotoongal dati aduna darnaadi (Akkari & Dasen, 2004). Himbe Afirka na adunoo : « Janngirde e aduna na ngada go'otel nder reendooji di Afirka, laatiide na ndarjina danyol, cukaaku e jannde to buri fuu, mooyta kobraaku, ngo'otummbaaku e suuno » (Caille,

2019, p. xiii). Suka na risku himbe fuu, nder reendo ngo gafe luurrude, baylotoode, dum woni ko binndoobe ben mbi'i, he : « Dokke nawtordi e annde de reendo ngo baawde jamanu» (Caille, 2019, p.58), kabirol janninol maral tuubaako dow maggo woni. E ngam majjum, nder wakkati maggo arano, « Suka Afirka nder dowdi rewbe woni (hano nii hadde teenaaki) » (Caille, Ibid. p. xiii) fadde muudum « tabbintineede nder reendo Afirka finaa-tawaa hano jawdi ndi himbe fuu kawti » (Caille, p. xiii). Goondinol ngool gadungol suka on jawdi hawtaandi, saanga muudum dala saabe gollirde heyre innditiraande janngirde (lekkol).

II. Janngirde nder Afirka

Ndellee, golloowo saruusi maroowo on wadii dabareeji e dati heba o janngina maraabe ben. Caggal kebtol ko'e muudum'en, haaju joodina gollirde aarti maral tilsii dow Leyde Afirka. Heba anniya goondinaado, dawranoowo oo joodoo, say ndarnen gollal, njahren ngal yeeso heba dow kawrital golle no de poti fuu tawaadum gede sarti on na ngoni dow manngaaku ngu yi'inaaki. Himbe Afirka be hilngo muudum warti he huunde ndee mbaawataa njokkii, mballa gafe mawde de tokkondiraa e ballondirol ngol fota kabirowol bayle gafe nguurndam inniraadooje de himbe maraabe. Maroowo on sinnga janngirde e nokkuuje ekkitol dow innde tuubaakoori, wada himbe ngoondina ko gafe lobbe non de himbe Afirka nji'itoyta nden be ponna de he baawal gonal mabbe.

Nder ko tokka dum, en kaalan dow anniyaaji taariikiiji faa kollen dume mbaawgu maral fikiti sanne, wayli tokkondiral himbe tuugiingal dow goondinde e darjaaji finaa-tawaa. Janngirdu ndun njanngeten to iri sukaabe fuu tawaa, finaa-tawaaji e lenyi dawranooji kawtal kulle njaayri, to himbe njahta faa njanngina, wobbe duu faa ekkitoo tan.

Gollal ngal jannginoowo anndiraa woni janngina (fahma doo hano gollal gadowal ko niddo annda huunde nafaore goddo nder nufayeere digginol baawde mabbe, wada be ngonoo nder nder fannu darnaado). Heba ko idum wadoo, jannginoowo on nawtoroo gadal jannde tatabal, kam ngal woni yeewtol ko hebaa (gadal aranal woni sirya jannde nden, didabal ngal, naatol gafe mayre). Nder gadal ngal janngirdu jamanu, janngoobe ben etee go'oto go'oto, denno nder gadal yeewtol finaa-tawaa, Nayebe wuro ngon etata janngoobe ben.

II.1. Heeso taariiki

Nufayeere janniginol wakkati maral woni ekkita golloobe dawranteebe, be saruusi ben heba maroowo on nawtoroobe nder nafaaji e nume muudum. Himbe maraabe ben na ngoondini iri mbaawgu huccitannde wo'otere ndee ngam to mabbe, nder gade tuubaakoori be kaani be njanniginee e yoga iri himbe njanniginiree annde jamanu muulaade e paanaade faro bambaare gollal e baawal. Ho'oreebe Afirka adaana paane dee hano laabi jannde fuu kanye buri woodde faro jannde jamanu nde reendooji meeden, de cayri lobbiri, ciryaade dow darjaaji finaa-tawaa goondinde muudum dewal alalaje.

Wakkati aarti maral saabake luutte (de etee), wallii bayle (de kolle), waylii nokkuuje kulle (de pahmtinee), wadii ngaska caka himbe (de pahmanee) (Bancel et Blanchard, 2003).

Hakkunde wakkati maral e aarti maral jannde finaa-tawaa anndii bayle. En kuccintina heeso meeden dow nokkuure saruusi latinoonde fannu to maandinorde kaanunoo ngattee, dabareeji din ndarnee, fuu duu anniyoo ko buri wafannde sanne himbe Afirka. Miijo non wadeteengo nder maandaa weltaare mabbe e gartirol hilngo mabbe faro bambaare Leyde mabbe wakkati muudum, to sirya reendo mo walaa fuu maanaa. Kawtal gade nguurndam himbe Afirka, ngal miijo, ngal anniya ngoni gade darjanteeje to maroowo on hano de ngadantaa dabare bambaare. Nokkuure janniginol bamtake saabe gadol janngirde arane.

II.1.1 Nokkuuje d'idi kaandinaade : janniginol annde e janniginol ekkitol gollal nder janniginol finaa-tawaa

Janniginol annde na tuuginoo dow algadaraaji d'idi (Caille, 2019) :

- algadara arano on na holla ekkitaaki kin faro nguurndam lenyol e reendo to fijirdeeji finaa-tawaa, kettinanaaki nayebe, ji'itol fudngooji, nguurndam dewal faro addiini e heeferbe ;
- algadara d'idaabo on, don woni to ekkitaaki kawtal dati e fijooji nawtorteedi nder dewal goondinaangal, tawaadi kile keewde na golle daarooje yeewtol ngol himbe fuu ngadata nder d'owtol e ley korol nayebe heba neddaaku nid'ido hewtee (kaayeejol, hayaagol hano tawee yottake aardaaki reendooji).

Janniginol ekkitol gollal, paanol muudum woni :

- pud'ol ekkitaaki gade ndemri (tokka saaroobe e/naa afo'en, ekkitoo demal nder gese) e marol d'eleavage (oora naa hilnoo bisaaji) ;

- puɗɗol ekkitaaki hano baawde e gadol kulle wahilde caggal taskaaki e pinal, gollal teenagal, gargasaaku e canyol.

II.1.2 Dabareeji yeewtol nder algadaraaji ekkitaaki finaa-tawaa ɗin

Haanaa njeggiten darɗe lenyol, himbe e reendo faro jannde nder Afirka. Nokkuuje tati ɗee na ngoodi darnde nde himbe he aardangal sirya kolloowal manngaaku niɗɗo fuu faro sifa duubi e darja maako nder reendo. Ndagu fuu nii, kebaadum ɗum nder ekkitaaki na tawaa nder nokkuure nde himbe fuu e yeewte majje (tabbintinol nedɗaaku caggal gadal gi'iniingal nder kawtal gade to mohen fuu hollata ko waawi) mbinndaa nder dewtere finaa-tawaa. Nder wuurdude jannde jamanu, go'oto go'oto yeewtol ngol adirta.

Nder reendooji Afirka, walaa sirya darnaado nder binndi ko daarata tabital haalaaji tawraadi nume, annde darnaade e goondinaade (Akkari & Dasen, 2004). Ammaa ko buri, finaa-tawaa mo bamtaare annde haalaaji non, tuugiɗe dow darjaaji, hanaa ɗati lammbinaadi e ɗi laabi darnaadi hano nder jannginol jamanu. Ndellee eden mbaawi ngadi nanndi yeewtol ko hebaa nder alluwa kaa:

Alluwa1 : Nanndinol yeewtol

Fannuuji	Loowdiiji
Sirya reendo	Aardangal e no peɗe lenyi he laamaaki nokkuure ngollirta
Poonnditol darjaaji reendooji	Limto darjaaji reendooji e naatol mabbe nder laamaaki nokkuure
Ceenndirol darjaaji reendooji finaa-tawaa	Limto annde nawtorteede tan faro haala e pahmtinol loowdi majje
Pahmtinol kawtal ɗati e fijooji	Sirya ɗati, fijooji e laabi darnaadi manol baawde sukaabe jokolbe gattaabe nder puɗɗol ekkitaaki
Tabbintinol kebaadum	Pahmtinol laabi darnaadi ɗi yeewtol nder sifa fannu e algadara ekkitaaki annde nawtorteede tan faro haala
Sirya fijooji finaa-tawaa e tabbintinol nedɗaakuuji	Darjinol e annditol ko himbe fuu kawti faro baawal naa algadara bamtaare kokkaado.

II.1.3 Janngirdu, gollirde jannde

Janngirdu woni nokkuure lobbere to himbe njahta pilo kabaruuji heba ngolla e ekkitoo. Nder alaama oo, himbe Afirka na tawaa yeeso tawaangal kesal, tawaadum tiirre den na tawaa dow njaayri ekkitaaki, nanndiiji jannginol, geyye he jannginoowo, kawte yeewtol ekkitaaki, sirya

fuu kaandudo aadi ngoongaajo e baylol kawtal pine, goondinde e darjaaji himbe ko daari reendo.

Iri sirya alaama jannginol oo na jokkondira bannginol njaayriiji kesi (Perrenoud, 1999) burtinaadi he siri jannde darnaado e jannginoowo ciryotoodo alaama jannde nden don daa, nde fedde caahiibe be finaa-tawaa. Janngirdu ndun laatoo nokkuure to kawrite gade janndeeji bamtotoo nder nawtoraaki anndal feereyal (Chevallard, 1992). Anniya baylol oo na tilsina fedde janngirdu nden ponnol he golle ciryotoodo golle ekkitaaki de jannginoowo, baawde annde-janndeeji e naatol janngoobe ben nder golle den sanne nder gadol golle de be kokkaa. Nder sabiiliiji din fuu, hawju e sirya janngirdu hannden ndun wadii bayle luggididde e cii'ande ponnol he ko waadoobe jannde Afirka ngadi. Acca jannde finaa-tawaa, wada gade kese poonnditooje e paanooje ekkitaaki darnaaki laatinoonde say nde jannginee ginan ko heyre nden fuddee. Nidfo na fahma ngam : « Numre sirya on na beyda darnde darjantere, inde sembindini dow joodinol ko wallaata golle den ngada, ingol foonndita golle den e kawrital gade » (Perrenoud, 1999, p. 540). Ko buri kawtal pine, goondinde e darjaaji, na woodi duu nidfo yama ho'ore muudum se :

« Nidfo na waawa, faro jannde, teddina anndal hawju janngirdu naa njaayri-wakkati ekkitol hano kaandudum golloojum, laawol kaandungol, pakati kibaaruuji anndinaadi balloowo, wada taye jannde jannginol-ekkiitaaki ngadoo, walla gade den jokkondira he yoga jahrol majje yeeso tawee muraaki, wada dirande kaanude nder ekkitaaki kin » (Perrenoud, Ibid., p. 541).

Nokku hawju janngirdu nder gade janndeeji jannginoowo na miijee ko nidfo na lamndoo sirya e gollal yeewtol ko hebaa nder ekkitaaki kin.

III. Yeewtol ko hebaa nder taye jannde de jannginol-ekkiitaaki nder Afirka

Nder Afirka, anndal yeewtol wanaa gadal laabungal darnaangal he annde, laatiidum ko gollirde ko binndande ndawranta. Yeewtoo nder jannde finaa-tawaa woni darnol kawtal himbe ngal kaaldol e annditol darja bii-aadama. Numre nanngondirol e ballondirol reendooji finaa-tawaa Afirka aardini. Maandinorgal finaa-tawaa ngal accaama lay, ngol agijame luutti ngal. Yeewtol agijame gadal jannde ^{3^{ab}} nder tayre jannde jannginol-ekkiitaaki (caggal sirya on gadol golle jannde ngol). Eden ndeki gite dow iri yeewtol didi nder alluwa leyiya kaa heba njanngen kaden lennande kaandude.

Alluwa 2 : Iri yeewtol

Yeewtol nder jannginol finaa-tawaa nder Afirka	Yeewtol nder jannginol hannden nder Afirka
Darde fudfari	

Darandde e neddaaku nder reendo	Kebol anndal-wada darnaangal
Muulande	
Darjaaji himbe	Ko gollirde
No siryaaji din ngadortoo	
To lenyol e to himbe	To janngirdu ndun
Lenyol he himbe reendo ngon sifa sirya reendo on	Janngoobe nanngude kadi bannginaadi (kaalaadi)
Jaabande kaanude ngolleede	
Yamiroore nayebe	Sirya jannde nden
Sirya dati e fijooji	Gadol golle jannde nden
Fijooji di annditol e tabbintinol ko hebaa	Yeewtol ko hebaa

Nder alluwa kan, yeewte didi den na ceedi nder kawtal gade jannde ngal e laabi jannginirfi nawtoraadi din. Nder nokkuure jannde finaa-tawaa, ko himbe buri aardinde ngoni kaaldol e tabbintinol ngol himbe fuu kawti ngadi darnaade nder hawriinde mawnde. Yeewtol gade nder janngirdu, faro yame binndaade de ngadirtee he kilee inndirteedo kokkaadum. Ngoonga yeewtol ngol laabi e dati na waru non ngam jannginoowo na haani dowta janngoowo on nder gollal jannde ngal. O filoo o yi'ita sadormaaji maako faa o walla on yi'ita dabareeji kaanufi nder ekkitaaki makko (maako). Yeewtol non gadeteengol wakkati e timmorde ekkitaaki gollal fuu. Nder anniya goodom, yeewtol na loomta darjaaji (Perrenoud, 1999):

- to janngoowo, ingol gollana beydoraaki muudum yeeso faa yottoo algadara mawdo, seenndira baawde e laafude muudum, hooyi algadara (fiitoo jannde janngirdu), wurtoo jannde (burtinol), hokkee sertipika naa derewol timmrigol jannde ;
- to jannginoowo, ingol woni gadal jannde faro ngal, datol darnee, o janngina janngere tokkoore, o yamira golle kese, o daaritoo dabareeji ekkitaaki makko nden o daaritoo no yeewtol ngol wadirtoo. Golle de jannginoowo yamiri den na yuwidi taye jannde, pibondirooje janngoowo he gollal. Anndal gollal ngal na kabira he maggal numre nde datol, nde wanaa non, na tilsu to janngoowo, o wada golle ekkitaaki ;
- to saaroobe, wakkati on nii to be kaalantee dirande de suka on wadi naa wadaay, fuu duu be pahma beydoraaki yeeso kawtal gade ekkitaaki makko.

Jannde finaa-tawaa na darni yeewtol nder maandorgol diidaangol faro tabital joodnde nder himbe ngol maandeeji paanooji reendo faro jottaaki kawtal gadal tawaadum say dirande den e wuneeji din tabintinee. Kawtal himbe ngal woodi laawol ada adaangal nder hikkilantaaku

suka oye haandi he sifa golle naa baylol neddaaku faa wadda mballaga muudum ko daari bambaare risku reendo wuro ngon. Suka on adee hano bii-wuro ammaa hanaa suka wuro. Laawol reendo ngool na hokka lenyi dfin dabare jannginol sukaabe mabbe nder yaage dartiido mo darjaaji bibbe-aadamaabe. Ngam nder gi'ide wadi ko midon njannga joonin yeewtol nder janngirdi tawraadi janngoobe duudube.

III.1 Yeewtol ko hebaa, ponnande deye kaani nder janngirdi Afirka ?

Yeewtol na gadal jannde ngal de tilasiije tawaade kanye buri darja nder jannginol e ekkitaaki. Gadal jannde 3^{ab} ngal jannginoowo caggal sirya on e gadol jannde nden. Ingal mabba golle jannginol /ekkitaaiki den, ingal alaamaaji barke dfin. Yeewtol ngol na aayta ndellee hano gadal tilasiyal, ngal hambataake nder taye jannde jannginol-ekkitaaiki. Ingal suuli jannginooobe ben sanne tawaadum na diingal e gollal teddinaangal baawude nafude gollal mabbe jannde.

III.2 Yeewtol beydoowol hano coortol heba jokkondira yeewtol he finaa-tawaa Afirka

Iri yeewtol na woodi sanne, nder Afirka, didi tawaa nder taye jannde jannginol-ekkitaaiki nder janngirde e nder gollirde ekkitol golle. Yeewte den ngoni yeewtol beydoowol e yeewtol kawral (agijame). Aranol ngol buri wadeede, gadeteengol caggal ekkitaaki dartiiki ki janngoowo wadi nder nawtoraaki annde to kebtol maako lammbintee, o siffee, ngol yahra mo nder janngirdu mawndu. Ingol nanndi baa limto baawde kebaade. Yeewtol beydoowol na wada jannginooowo fahma darnde janngoowo faro nufayeere hokkaande. Ingol walla jannginooowo yi'a yala siri jannde wakkati on na haani waylee naa haanaa, ingol wi'a janngoowo on toye tawaa faro nufayeere nden. Yeewtol ngol na walla duu janngoowo on fahma toye o tawaa nder kawtal gade jannde jannginol-ekkitaaiki, na miijee ko say niddo tasinii faro anndal daaroowal kawte gade no ngal hebirtee heba wartira hakkilantaaku janngoowo dow dabareeji di o gollirta, ngoongaaji/di sembe e di kanaadum : wada miijo ngoongaajo dow gollal muudum (Shahvali et Zarafshani, 2002). Yeewtol beydoowol wadataakenaa wakkati jannde ekkitaaki. Nufayeere maggol woni ngol anndina janngoowo on faa huuba, to haani, janngoowo on fahma to wonani nufayeere nden e sadormaaji di o yi'ata ; ammaa duu ingol habira jannginooowo on duu no janngoobe ben ngoni na kebira jannginol makko, ko wallata mo o foonndita ngol. Ingol laatii feccere tawaande nder ekkitaaki, ingol habira janngoowo ko wallata mo o beydoroowal yeeso, jannginooowo duu darjina gade muudum halalaaji. Datol non faro poonnditol gade haala tawaade janngoobe kebaa diggini ; dow innde ndee, na haani ngol jeyti ho'ore maggol faro jukkere fuu ko ngol siini wadude, ngol walaa fuu innde.

Nder gadal anniyaangal ngaal, na haani himbe ada yeewtol beydoowol hano coortol tukkinooowol himbe kebbe lobbe heba jokkondira yeewtol he finaa-tawaa Afirka.

Nder Afirka, min taykake ko yeewtol na tuugii dow no wadortoo faro kaaldol, ballondirol e nanngondirol nder gade. Dume wadi ko yeewtol na waawa fonna he tabite reendooji he mareteebe. Nder alluwa tokkoowa kaa, midon kolla alaamaaji yeewtol beydoowol nder noorol aranol, nder noorol didibol dabareeji ponnol faro geeyol he gade finaa-tawaaji.

Alluwa 3 : alaamaaji e dabareeji ponnol yeewtol

Alaamaaji yeewtol beydoowol	Dabareeji ponnol kaanungol no Afirka wonntiri (wada janngirde nokkuure nawtordi janndeeji).
Fahma darnde janngoowo faro nufayeere hokkaande	Siryoo nden dowta janngoobe ben nder gadol pincitande heba anndita wuro mabbe, taariiki makko, riskuuji makko e fuu duu gollal ngal janngoobe ben mbaawi wadude faa be naata nder golle bantaare wuro mabbe. Ibe mbaawa eteede dow baawal mabbe gadol pincitaaki e anndinol kefte den.
Wayla dabareeji jannginol-ekkitaaki	Darjina gade de himbe nawtortoo tan faro haala nder ko daari annde joodnde himbe, bahdiji haala fijooji e finaa-tawaaji. Janngoobe na mbaawa eteede dow ceenndirol finaa-tawaa Leydi e gadol limto gade lobbe de joodnde himbe.
Wakkati ekkitaaki wadete	Siryoo annde de himbe nawtortoo tan faro haala nden tummba o nder siriji janndeeji di keydintinal jannde nder nawtoraaki Demle Leydi hano koytinirdum jannginol : etu janngoobe tuugoytaakonaa njuuraaki wurdude faa limto gade de himbe nawtortoo faro haala tan den ngadee, gollol majje, nder janngirdu
Na anndina janngoowo dow beydoraaki muudum yeeso e sadormaaji di yi'ata	Wada dewtere baawde e yeewtol annde joodndeji himbe. Yeewtol ngol tuugoytaakonaa dow nokkuuje annde e janndeeji kawrondiraadi.
Na habira jannginooowo dow no janngoobe ben ngonni na kebira jannginol makko, ko wallata mo o foonndita ngol	Joyyina dati dowtol e moyyinol jannde Mettre en place. Nder hawriindeeji daarooji janndeeji, jannginooobe ben miihoto, ndaara no dowtol janngoobe be sadormaaji wadortoo. Janngoobe ben na mbaawa wadeede pede faa be njamira jannginooobe sadormaaji jannde di be nji'ata.
Ingal naata nder kawte gade anndal wakkati caggal gadol gollal ngal	Darna wakkatiiji heba himbe naata nder no janngirde nden woni na gollira e hawju mayre. Naatol saaroobe janngoobe ben nder golle den na walla be miihoo ko yahrata janngirde nden yeeso nokkuure nde nawtordi janndeeji. Janngoobe ben na mbaawa eti naatol mabbe

	nder golle den e gollal saaroobe faro pede hawju janngirde nden.
Wada janngoowo laatoo kawjotoodo moyyinol ekkitaaki kin, walla mo o hawjoo boofi e wuneeji makko	Darjina ekkitaaki dow inde ho'ore muudum sikan na tawaa nder gade de himbe nawtortoo faro haala tan. Janngoobe ben ciryoo are de kawtal haalaaji ngoongaaji. Janngoobe ben na etete faro semmbe baawde mabbe nder kawtal haalaaji ngoongaaji. Ibe mbaawa duu eteede dow hawju e moyyinol boofi

Alluwa kan na anndina en dow alaamaaji gadotoodi di ponnol yeewtol ekkitaaki e no adirten nder gade jannde finaa-tawaa faa beydanen gade hannden nder janngirdu.

Buurdude riskuuji-reendooji e finaa-tawaaaji di Afirka na hokka wakkatiiji feereji keewdi di ekkitaaki e darjinol gade. Nidfo na yi'a woodde ko coorti e dabareji na ngoodi. Say di ngollee nder alaama kawrital gade janndeeji gansittoodi jannginooobe, ho'oreebe janndeeji, saaroobe janngoobe he janngoobe hadde riskuuji Leydi e anniyoo tummbol jannde e gollal ngal barke nder siriji jannde. No wakkati feerejo non, nootoo haajuuji bamtaare risku-reendo wuurdude nden nder paanol jannginol ngol faro ekkitol golloobe kaandube ngada gollal ndemri-marol heba mballa darjinol riskuuji halalaaji di wuurdude nden. Nder anniyaadam goodom, na woodi faana siriji jannginol heba wartira hakkillooji nden mabbita hakkillo suka on faro darjinol golle juude. O laatoo kaden gadoowo keydintinal jannde darjinoowal riskuuji e jawdiji. Cakitiikoy kooy na mbaawa holleede nder nokkuje jannde dee :

-dewtere baawde nden heba darna golle ekkitaaki ho'oreeje, baawde bamteteede, nokkuje to golle den ngattee, iri taye jannde njogitaaki e yeewtol kawrondiraadam ;

- dewtere baawde jannginol ekkitaaki e yeewtol heba darna nokkuje annde den, janndeeji kawrondiraadi din, hawtummere e no yeewtol ngol wadortoo.

Midon njetini dow dewte baawde dee, ngam duudal janngoobe nder janngirde den woni nii na beydoo faa idum humpinii.

III. 3 Noye yeewtol ngoongawol wadirtee nder janngirdi di janngoobe duudube

De Jomtien (Bannginol ngol aduna dow jannde nde himbe fuu, hitaande 1990) nder kowal gadal ngal Daakar (heba nootoo haajuuji janndeeji tabitidfi, hitaande 2000), Yoga Leyde Afirka ngadii golle teddinaade faa bamta fuu duu naatol janngirde buri. Dum wanngaana gilla wakkati janngirdi di janngoobe duudube, fuu duu nder janngirde hannden oo buri. Jannginooobe na tawaa yeeso janngoobe duudube nder rafi annal diggungal faa be kawjoo

janngirdu ndun e sirya yeewtol ko hebaa. Yeeso ngoonga oo, na woodi niddo yama ho'ore muudum noye moyyinirten dadareeji e baawde jannginol heba mballen janngoobe ben ekkitoo, janngoobe ben duu yeewtoo jannde janngoobe nden hebaa. Janngoobe ben na kaani ndaaritoo no be ngadirta jannginol ngol e laawol jannde ngol be nawtortoo nder gade janndeeji mabbe (Prosser et Trigwell, 1999). Midon tewta dabareeji dii faa min ngada yeewtol gadal nder caawondiol.

III.3.1 Gade kese de jannginol (janngina iri no goodom)

Hannden oo, na woodi iri nanndiiji kesi di jannginol kokkooji himbe laabi njanngina iri no goodom, ekkitaaki iri no goodom, yeewtol iri no goodom faro datol jannginol kesol aardingol aadi janngoobe, keydintinol gade janndeeji, duudal iri yeewtol e nawtoraaki kawtal dabareeji di hawju, sirya e saruusi faro baawal (Chamoux,1986). Midon njamira dabare oo Mijoo-Weefondira-Saawondira baawudo fonneede he duudal janngoobe nder janngirdi. Imo tuugi dow dati e no dum gollirta⁸ :

- Datol

Dabare « Mijoo-Weefondira-Saawondira» na wada non heba walla janngoobe ben fuu ada aadi nder kawtal ekkitaaki gi'iniingal nder fedde mawnde. Janngoobe ben na kaani mijoo sadorma naa yamol ko daari niddo go'oto heba kaden weefondira kefte mabbe to janngoowo naa janngoobe duudube, caggal majjum to fedde mawnde.

- No gollirta

Seenndira nokkuuje ho'oreeje, teddinaade naa anndaade hano cattude de jannginol.

1. Wada yamol nden yama janngoobe ben mohen mabbe fuu mijoo (Mijoo) nder wakkati dabbo. Na waawa laataade na woodi, wi'a be mbinnda kefte mabbe heba dum walla be nawtoraade dati binndi.
2. Yama janngoobe mbeefondira kefte muudum'en he gonndo naa fedde famarde (Weefondira) nden be njardondira dow keftol go'otol kawtaangol.
3. Yama fedde mawnde nde diddido dow kefte mabbe kawtaade (Saawondira). Jannginoowo na waawa hawjii yaabande ndee faro yamol muuyube kaala nume muudum'en naa be ceenndiro diddido niinii.

⁸ http://www.cedip.developpement-durable.gouv.fr/IMG/pdf/Fiches_methodes_animation_cle29d6dd.pdf
Consulté le 10/03/2019

III.3.2 Iri ekkitaaki kesi (ekkitoo iri no goodom)

Ko daari iri iriiji kesi di ekkitaaki din, hakkilantaaku na haani rewnee faro nufayeeje ekkitaaki tewteteede e dabareeji jannginol ciinaadi. Ndellee yeewtoo ekkitaaki, na woodi sanne miiyoo ngoongaaji e lennooje caka algadaraaji tati dui : 1) Nufayeeje ekkitaaki 2) Golle janndeeji 3) Dabareeji yeewtol

1) Nufayeeje ekkitaaki : Caggal jannde ndee, janngoowo na haani annda naa annda-gadal ? Nanii no nufayeere ekkitaaki winndirte : « Caggal jannde ndee, janngoobe na kaani + gollal gadal ngal dabare Bulum ».

2) Golle janndeeji : gollal ngal naa golle deye ngadan-mi heba janngoobe ekkitoo ? Iri dabare oye nawtortoo-mi ko jannde nden wada ?

3) Dabareeji yeewtol : noye yeewtortoo-mi ekkitaaki kin ?

III.3.3 Iri yeewtol kesol (yeewtoo iri no goodom)

Yeewtol ekkitaaki janngoobe na tawaa nder kawtal gade jannginol/ekkitaaiki. Heba kawtal ngal wada semmbe dartiingal, datol jannde ngool na waawa walli dikter :

- wada alaama ekkitaaki tuggoowo janngoowo heba o timmina gollal ;
- wakkati gadol gollal, janngoowo na haani fergoo ;
- heba o yaaroo fergere ndee, imo hokkee gonngi e kawtal tilasiiji e nawtordi ;
- wada nawtordi din pijiree dow tilasiiji e nawtordi din, janngoowo « hiisoo » he ho'ore nden wada anndal kesal : nufayeere ekkitaaki ;
- nde anndal ngaal yi'itaama, ingal waawi nawtoreede nder gollal.

Timmirka

Taye meeden na wadda kulle dee ko daari jannginol e curande jannde kebeteede. Jannde finaa-tawaa e kawtal gade ekkitaaki ngoni pine didi kollooje sirya e no reendooji Afirka ngollirta (Akkari et Dasen, 2004). Himbe, nder gadol jannde muudum'en naatii nder laabi di kaaldol, ballondirol e nanngondirol. Dati reendooji e iri duudal lenyi ngoni tuugorde darnooje dabareeji ekkitaaki nder Afirka.

No wadortoo e nokkuuje yeewtol booyii ngalaa na njahda he gade de himbe nawtortoo tan faro haala luggididde muulaadi nder ko adaa hano jelogal e maandorde Afirka.

Min cii'ake min keesoo nokkuuje e gade jaabinaaje ngam maroowo on na tawaa don nder kawtal gade jannde pikitoowo ko himbe Afirka mbuuri fini fuu.

Tayre nden jangii taye jannde ekkitaaki nder Afirka to gade finaa-tawaa he tilasiiji e riskuuji maako tawaa, tawraade perge goongaaje heba nidfo heesoo dabareeji yeewtol, kaanude njahda he de janginol. Min paanii miijooji din dow darjaaji jannde finaa-tawaa e geyye mayre he yeewtol ekkitaaki tuugiidum dow semmbe jangoowo go'oto go'oto nder jangirde hannden oo. Ko heeso ngon holli nder timmirka muudum woni ko yeewtol jannde na waawa lennee nder kawrital gade janndeeji darnoowal gede yeewtol nanngude gade de himbe nawtortoo faro haala tan e heeso darnde darjaaji ko di kabirta. Ndellee, pahmen ko tayre nden, nder gadol mayre nde wadi lamndaaki fuu duu dow laabi ponnol e tokkoojum ko daari bayle nder gade janginol. Keydintinal jannde kam buri hano gadol limto nawtordfi burudfi yahdude he ngoongaaji reendooji anndinooji golle jamiraade de jangoobe he pahmtinol yeewtol ekkitaaki dewungol faro kebtol ho'ore muudum, ballondirol e nanngondirol, darjaaji tati heba nyiba nidfo naatoowo himbe e dartiniido faro risku (Remillard, 2010). Midon maandina ko jannde adaay alaamaaji didi kaanunoodi njanggee : baawde de jangoobe hannden oo tawraa dow jannde finaa-tawaaji nden e annde de himbe nawtortoo faro haala tan faa itta nder majje nawtordfi :

- baawal gollirde de ekkitol jangoobe heba kambe duu be ekkita janginoobe ben, ngartira hakillooji muudum'en he gade reendooji faro maandinorgol nder nyibol taye janndeeji e nder yeewtol ekkitaaki.

To dum tawaa

Akkari. A & Dasen. P.R. [dir] (2004). De l'ethnocentrisme de la pédagogie et ses remèdes. Pédagogies et pédagogues du sud. Paris : L'Harmattan.

Bancel, N., & Blanchard, P. (2003). Avant-propos/Culture post-coloniale: le temps des héritages. Nous, 1871(1931).

Caille, F. (2019). L'éducation en Afrique.

Chamoux M.-N. (1986). « Apprendre autrement ». In P. Rossel (dir.), Demain l'artisanat ? Paris : PUF ; Genève : Institut universitaires d'études du développement, p. 209-235.

- Chan, C., Embi, M., & Hashim, H. (2019). Primary school teachers' readiness towards heutagogy and peeragogy. *Asian Education Studies*, 4(1), 11-21. doi:<http://dx.doi.org/10.20849/aes.v4i1.602>
- Chevallard, Y. (1992). Concepts fondamentaux de la didactique : perspectives apportées par une approche anthropologique. *Recherches en Didactique des Mathématiques*, 12(1), 73-112.
- Dasen, P. R. (2004). Education informelle et processus d'apprentissage. In A. Akkari & P. R. Dasen (Eds.), *Pédagogies et pédagogues du Sud* (pp. 19-47). Paris : L'Harmattan.
- Ki-Zerbo, J. (Ed.). (1992). *C0111pagnonsdu soleil*. Paris: Fondation pour le Progrès de l'Homme - La Découverte - UNESCO.
- Marin, J. (2000). Une éducation appropriée aux peuples autochtones d'Amérique latine. In P. R. Dasen & C. Perregaux (Eds.), *Pourquoi des approches interculturelles en sciences de l'éducation?* (pp.261-280). Bruxelles: DeBoeck Université.
- Mohamed Sagayar, M. (2011). Action du professeur et pratiques de formation : analyses en classes de cours préparatoires et dans une cellule d' animation pédagogique, dans le contexte du Niger. These en Sciences de l'Education, Université Rennes 2, Rennes, France.
- Moumouni, A. (1967). *L'éducation en Afrique*, Paris, François Maspero. 399 p.
- Perrenoud. P (1999). « De la gestion de classe à l'organisation du travail dans un cycle d'apprentissage »/ *Revue des sciences de l'éducation*, vol. 25, n° 3, p. 533-570.
- Prosser, M., & Trigwell, K. (1999). *Understanding learning and teaching: The experience in higher education*. London: SRHE/Open University Press.
- Remillard, J. (2010). Modes d'engagement : comprendre les interactions entre les professeurs et les ressources curriculaires. In G. Gueudet & L. Trouche (Eds), *Ressources Vives*, 201-216. Lyon/Rennes : INRP/Presses Universitaires de Rennes.
- Shahvali. M & Zarafshani. K. (2002). « L'utilisation des techniques d'évaluation participative dans les zones rurales comme stratégies métacognitives pour développer les savoirs autochtones : une étude de cas », *Revue internationale des sciences sociales* n° 173, p. 453-459.
- Yerly, G. (2017). Évaluation des apprentissages en classe et évaluation à grande échelle : quels sont les effets des épreuves externes sur les pratiques évaluatives des enseignants ? *Mesure et évaluation en éducation*, 40(1), 33–60. <https://doi.org/10.7202/1041003ar>

Ceedorgol : 8

Bannol nder jannginol e ekkitol demde-finaa tawaaji to janngirde Afirika: risku ndesaa njeggitaangu
Amadou Saibou Adamou

Ndaɓɓa :

Winndannde nden no haala dow bannɗi adaafi binndandɛ e gadɛ jeyaafɛ he reendo baaweteede nawtoreede se adaama faro annde jannginirdɛ nder janngirɗi demde Afirika. Ngonudɛ tohen fuu nder haala e faa nder binndi nder Afirika, deɛ binndandɛ dabbe e de nate, gadaafɛ faa woodi nder demdiyankaaku e loowiidɛ nder finaa tawaa, ko haayɗinii de ngalaa nder siryaaji jannde e ndelle ngalaa no golliree nder janndeeji janngirde Afirika. Jeggitol ngol no yi'ini. Winndannde ndee tewtoore laawol jannginirteengol (ngol wadaama anndal jannginirgal seeda) ngol anniyake hiinyude laabi di bannɗi ngoodani janngirde jamanuure ngam jannde sukaaɓe, ɓuri duu fuu faa demde finaa tawaaje njannee. Caggal hollude nokkuure e gollal bannɗi nder reendooji Afirika, winndannde nden no darni di hano tuugordɗi e hano nafooji ngam jannginol demde-finaa tawaaje ; no dum ɓuri wadforaade fuu, hantirde majjum, winndannde nden no holla laabi gadɛ ngam jannginol-ekkitol mbinndankoy njardaakoy kooy nder janngirɗi demde Afirika.

Ho'oreje kelme : bannɗi, jannginol-ekkitol, demngal-finaa tawaa, gonandɛ demdeje, anndal jannginirgal.

Naatirka

Bannɗi ɗin ngadaama naa ngaditaama nder reendooji fuu. Idi ngoni naa donaama he bitiidum naa booyaay wafeede faa maanndina ko tagaabe ngoni (naa ko miiyata wonude), faa wi'a noy ɓe laatirtooo oya ; faa holla nguurdam. Idi njiyaa he gadɛ dabbe e njardaafɛ binndandɛ hano konngol, fillawol, jardaangol, yamiroore... Duudal fuu no konngi nataafi kokkooji caahu tohen fuu e gonandɗi faa anndina himbe. Idi pahmiree faro maanaa majje e jannginol majje, dum hokki de nafa to janndeeji demdiyankaaku e to jannde anndal dow tagaado. Janngude gadɛ binndandɛ dabbe deɛ, kam rimi jannginteengel kaaleteengel bi'eteengel anndal bannɗi.

Yoga pelle reendo de Afirika (fuu duu nder laddeɓe) ngattii bannɗi sanne nder haalaaji muudum en wakkati fuu no waaworii, nder haala maɓɓe, haalee filla demngal kaalirol bannɗi. Bannɗi ɗin no ngoni no naata sanne sanne nder fannu binndi, fuu se ndaaraama wakkati binndandɛ anndal dow tagaado, gadol de anndal filla (maɓbitoowal haalugol) e gadɛ tellordɛ nawtortoodɛ demngal bannɗol sanne.

Baako non, say se nder boofi, bannɗi ngalaa nder siryaaji jannde, ngalaa duu nder dewte e janndeeji to janngirde Afirika. Ndennee, gedel non jamel sanne mbahdihel haala himbe Afirika, gedel demdiyankaaku lobbel e ngel finaa tawaa e wuddu jannginirdum jawdijum e kebotoodum tawaadum no takkitii gollleeji jannde, fuu duu nder fannu jannginol-ekkitol demde-finaa tawaaje. Bannɗol no haani yi'ita nokkuure muudum goongaare nder ekkitol demde e finaa tawaaji, nder anndinol e, ɓuri duu fuu, nder jannginol suka mo Afirika hano no dum wadirtee gilla ndenno. Idum waawa gollireede na nafortee nder fannuuji jannginol-ekkitol duududi. Winndannde nde hannde ndee no haajaa woodde wanngina riskuuji bannɗol nder ko yeewi jannginol ekkitol demde-finaa tawaaji. Dow no laabiri, mballa meeden no tewta nufayeeje mawde tati : yi'ita nafa e gollal baadol nder reendooji di Afirika. Kallen ko cubeteekoy koy no ndaari kohen fuu e koy ngonaa gadeteekoy dow nokkuure jannde wo'otere. Idi ngoni tan laabi jannginirdi baawudi yahrude he golle ekkitol e duu tan he ngedfoy ngoondinoohoy ko iri haala kaa no waawa e no haani golliree nder jannginol demde- finaa tawaaji nder Afirika.

I. Yuwidiiji, golle, maanaaji banndi

En puɗɗiran winndannde ndee faro koy banndi anndiraa tohen fuu. En ngollan ko yaawi dow yuwidiiji majji, maanaaji majji e golle majji nder gollidirindooje reendo.

1.1. Yuwidiiji e golle banndi

Reendo fuu no waɗa banndi muudum e no nawtoroo tokkiride annde boowaade muudum, goongaaji muudum, sukullaaji muudum. Banndol no huulnu adunaaru fuu0 Ammaanaa toy ngol yuwi ? Moy fudɗi waddude banndol ? Nootoo Yamde de no tokora yeenyude faa he di fuu (yaha arani) banndi di niddo wadi, no di ngontiri e wakkati mo di ngadaa. Se gollal yeenyude faa yaha yuwidi banndi din no waawa anniyeede faro binndannde, dewte anndal filla naa dewtere fuu winndaade woodunde di, no tiidi, mbi'en wadataako to ko ndaari banndi gadaafi tan he haala. En njogitoo ttan ko reendooji ndenno, nayeeji, kesi naa jamanuuji fuu ngadii banndi ngam saabeeji keewdi e nder no dum wardata iri iri.

Seko wala, ton Misira ndi ndenno (kollaandi hano woni fudɗu pinal tagaado) kam maandore faa yi'itee dewtere arannde anndaande nde banndi (helmere banndol no wi'ee *sebayt*, nder misiraare). Kayre woni dewtere (papyrus non) inndiraande innde *jannginol ngol Ptahhotep, dewtere fillaaji di Ptahhotep*, nde Ptahhotep winndi, duubi 2400 fadde ndimeeki Annabi Isa nde jiilotoodo leyde mo faransi bi'eteedo Émile Prisse d'Avesnes yi'iti hitaande 1843. Dewtere nden no heedannoo jannginol nehdi reendo e waawude haala.

Pinal Gerek mo ndenno kam duu wadii banndi di be noddirtano *paroimia* (ɗon yuwata helme *Parémie* kam woni banndol e konngi jardaafi goodom, *parémiologie* kam woni wi'ide jannde banndi e *parémiographie*, binndi banndi). Banndi di gerec no ittaa he finaa tawaa anndaado di pinal misiragal furi ronude. Ko heewi nder binndande de kebitaama nden mbinndaa moobaa, nder dewte hano nde *golle e nyallaade* de binndoowo Hésiode (karnu VIII fadde Annabi Isa). Dow binndudo ndenno on Athanase wi'i, ko Mamoussé Diagne inndi (2005, p 94) ; « dum inndira *paroimia* (*para tou oimous* kam woni baargol laabi ngam di mbinndakanaa baargol laabi, heba woodina e anndina wonube he jahaangal ; [...] *non wadata, wonube he jahaangal, laasiboto dow ko be njanngata dum be kay njanngii* ». Nafa banndi woni miccintinol e njoobaari, idi nootoo yamde de be mbaawata yamitaade, sako nee, wadoobe jahaangal dow laabi, , e duu kaaddi fuu wonube dow laabi nguurdam.

Ino woodi konngi banndaafi nder binndande diinaaje hano Linjiila (dewtere booyunde nden) e kura'ana. Faa wara hannde banndol no tawaa sanne nder haalaaji di ndehen fuu (fuu duu nder

gure ladde buri), Nder ulandè politik, kulle beefordè, binndandè anndal filla, dewte hano seede bantaare hannde nde dewte banndi (gadol dewte banndi) e nder janndeeji di dewte banndi ceedude ngadi dow gorkojum debbojum (janngoobe banndi).

Se reendooji no njogii banndi gilla ndenno faa hannde nder gadè kaaleteedè, ndelle no holla ko binndandè dèe njaabanake be ko be njidi e no ngoni duu faa hannde no njaaboo gide haalaaji maɓbe, hiisamaaji e reendooji di himbe be di ngonani fecco anndal, kabinirgol, jannginirdum darjaaji.

1.2. Maanndaaji banndi

Maanndaaji banndi no yuwa naa to himbe reendo wadoobe di, naa to goniibe, wonube no njanga di (dewte banndi). Ngam nii banndi njeyaakana he miijooji reendooji, no anndaa ko reendo fuu maanndina binndandè muudum dabbe hano no kam on adiri de. Janngoobe dewte banndi no maanndiniradi kam en duu dow no di ngoni idi jahdondira he siryaaji kaalaadi e dabareeji dewondirdi di be nawtortoo. Janngube lenyi- dewte banndi kam en kay no ngada maanndinol banndi muudum en faro cubandè didi.

Ino woodi maanndaaji duudufi di bannol. Ngam haaju jannde meeden, en cuboto di himbe reendoojui didi be Afirika mo gorgal kolli, Bammarankooobe Mali e Sojay-germaabe Nijer e di himbe dido anndube dewte banndi : Joseph Russo e Claude Buridant.

Bammarankooobe no maanndinira banndi faro helmere, « *n'dale* » yuwunde he « *ne* » (min) e he « *da* » (dadda)0 Faro anndal filla, « *n'dale* » ndelle no maanndinan « *min dadda* » kam woni « *mi daddake, reenaaki* » Zahan wi'i dow majjum ko to Bammarankooobe « *n'dale on no haala non ngollirooha e beydooha sembe miijo, ngam anniya gonudo no yima banndi no bittina wakkati fuu ko ko bannol ngol wi'i [...]* *N'dale on no fobondira annde boowaade didi de ngala kay, hanndewal, no ngal holla gade ceedude he de ngala too, burungal naywude* » (Mamoussé Diagne, 2005, p. 71).

Ko wi'etee woni, bannol no hawra fannuuji didi : fannu hanndeejo mo binndaadum dum no watta poodondiol hakkunde haaldooobe dido nder fannu laabudo e gontiral majjum aranal gadoowal winndannde hannde wi'aande nden kam he naamu demngal tawaangal he ko bittii.

To Sojay-germaabe hano to lenyi duudufi (fuu duu di Afirika), bannol (*yaasay*) no hawrondiri he ko irihoy fuu ndabboy hano yarda filla, konngol, fillawol, jardaangol, yamiroore, eko. Bannol, no winndannde fuu miijaande, haalaa fuu baartinooha.

Faro wuddu yuwidi, helmere Sojay-germaare *yaasay* no rabbidinere konngol « *ya a say* », ngol maanndaa muudum he faransiire waawi laataade ; « *mi sankitoo, mi sankita dum* » naa « *mi aawa dum* », « *mi yedda dum* ». « *Sankita* » *yaasay* on no haani nden nee hobitee, heese faa fahmee maanndawol aranol ngol. To mo *yaasay* on wadaa he muudum on kay, dum etude no anndal makko foti, gollal hakkillo, wateede nder miijo (wakkati muudum naa nde booyowi) ko yahrata mo faa o hewta caahu ngu haala ndaɓɓa kaa soomi. Ammanaa, « *aawa, yedda* » *yaasay* on fuddirtaanaa ko goodaadum, jogitaadum faa nawtoree nder wakkatiiji to haani e naa to o gollirta maanndaaji lobbi.

To be annde dewte banndi J. Russo (2009) « *bannol no konngol non dabbol, boylaangol no woodiri e kuubungol, ngol gadudo ngol on anndaaka, ittaadum he laamu booyungu, ngol mbahdi muudum waylataako e ingol nyifa goongaaji e yamirooje njabaakoy hano caahu finaa tawaa* ».

E to C. Buridant (mo M. Diagne inndi, 2005 p. 64) banndol no « ''ko mijjaa resaa'' » naa ''nehdi nder mbasu'', taggaadum nder buytol kawroowol kohen fuu semmbe nehdi naa anndal boowaangal poondaangal e no dartzorii, ''banndol'' no darii hano winndannde heyitiinde naa fillawel pamarel goodungel sirya goongaajorya goongaajo to wonude hen woni no golla sanne, to mbaadi konngi, godungal jele alaamaaje jime e maanndaaje, ko seedi he haala ka hantataa. »

Banndol no joodoto ndelle, baako aayto maggol no, haalawol jibiingol ngol maanndaa muudum no sekinii wakkati fuu. Nohen fuu eden njogito, hooyude kulle limtaade dow dee, (i) ko banndol no haala dibbaaka non (ingol rabbi e tekki e kam wodi, hano no Sojay-germaabe mbi'i, say ngol « sankitee » heba ngol fahmee wodde) ; (ii) haala non kippaaka (dum wodi ko ingol nawtoroonate naa/e maanndinirde innda) ; (iii) mbahdi maggol e maanndaa maggol fuu naa feccere muudum en no darnaa to naamu fuu. ; (iv) fahmtinde ngol no waawi yaawa. Kulle dee e godde kaden no ndooldina gadowoo e pahmtinoowo banndol gonaade goonga faa waawa wodde gollidol nawtorgel lobbele tiidungel fi ngel haala kabirinoowel e finaa tawaayel : banndol no paltonndirol demngal e finaa tawaa. Ingol laatii nden kay nawtorgel anndal filla darjanteewel faa walla bamtaare to janngoobe gonande demdiyankooje, haalaaji e finaa tawaaji.

III. Banndol e jannginol demde-finaa tawaaji

Hano nder Nijjer, baako idi anndaa (e tamma ngam majjum daa), banndi adaaka gollireede nder siryaaji non duu nder dewte jannde. En mbiigoto faa wakkati maral nasaaraabe faransi ko nji'en dewtere resana banndi nokkuure. Kayre woni dewtere *Mamadou e Bineta laatake mawnube* (dewtere hitaande nay jowi) nde A. Davesne e J. Gouin hawrube banndi din (bilaaji e banndi) he jannginol kelmeendi naforteendi kaaloori duudal kuukoy 36 cubaakoy jannde njogaa ngam ekkitagol faransiire. Kam woni ko banndi yamanaaka to gollal gonande de demngal- finaa tawaa nderjanngirde de Nijjer ; ko hawtaa he duudal majji no woniri nder haalaaji wakkati fuu e nyallaade fuu.

3.1. Banndol nder jannde finaa tawaa nder Afirika

Nder Afirika, Senegal, fuu duu Nijjer, banndi njoodakeno (no ngoni) no nawtooree to mawbe faa be njanngina sukaabe dow yeewi reendo. Idi keedani huunde fuu ; fuu duu, no warri fuu, faa : fahmina, filloo, gonngina, yamira, hada, hakkilina, yamira, janbngina, hada, eko.. Nden en, hano nii no *banndi* gerek, banndi Afirika no nawtordi annde filla faa sukaabe jannginee ndeendinee. Idi mbaawaa e njogitaa to kam en duu, faa nde wakkati muudum en ada gollal kokkol majji no wardi fuu to ummaatobe.

Banndi no maanndina no haalirtee goodom, ammanaa duu no yi'irtee goodom, no miijortee, no wonirtee. Idi laatii iri haalaaji di, no haaniri, ngoni (nder wakkati go'oto ko idi nyibabe), jogondire nidfo, he godfo e he duuniyaaru nawtortooje di. Dum dom no heyi kiite faa banndol watee nder siryaaji jannginol janngirde

3.2. Banndi e jannginol demde nder janngirde jamanuure

Eden mbaawa wattude jannginol banndi nokkuuje didi : hano gade demngal, e hano gade finaa tawaa. Nder nokkuure arandeere nden, idi mbaawa hokkude janngirde ko di ngoodi faro demdiyankaaku e haala ; nder nokkuure didabere idi mbaawaa di nafa faro anndal annde boowaade, goongaaji, e di caahu pelle reendooji nafortooɗe di.

Nder iri nufayeere hano ndee, jannginol-ekkitol banndi no waawa anniyeede nder, hano, iri gonande mawde kabirinooje nay kanye ngoni : pahmol haala, pahmol binndi ; haala e binndi. He gonande nay gollidooje dee beydoo woodde finaa tawaa tawaado no jogondiri he majje sanne. Jannginol banndi no tewta nufayeeje iri duudude : demdiyankaaje, haalaaje (kabirinaaje) e finaa tawaaje. Kam woni ko banndol no tewta kam he ho'ore muudum ngam naatol muudum nder jannginol-ekkitol ngol demde-fnaa tawaaji nder Afirika.

Fadde hokka golleeji jannginol-ekkitol banndol nder fannu ekkitol demngal-finaa tawaa, no haani haalee seeda dow filla ulol janngoobe njaba naata nder iri jannde ndee.

Mame COUNA Mbaye (2015) miccintini ko «burungol nder laabi jannginol-ekkitol woni filla ulol janngoobe, kam woni yidde nde be kollata he gollal fuu ngal ekkitol daarungal banndi. Nden kayeden miija ko kebol e anndol banndi no haani warda faro gollidol goodom hakkunde jannginoowo e janngoobe e hakkunde janngoobe e ko'e muudum en ».

Duudal nder banndi no yuwidi naa/e jeyal ladde. Se non nee, tawa to duum laato fuu ko tilsii, eden mbaawa miiji ko janngoobe gure ladde naa yuwube he buurdude dee no buri hettinaade haalaaji banndi burude anndube tan buurdude faada. En annda duu ko janngirdu no waawa woodude iri janngoobe dido ben : woowube haala banndol (janngube banndi) e be mboowa. Wune ulol ngol jannginoowo wadanta janngoobe dow ekkitaade banndi no waawa jeyeede he anndal goongaaji didi dii di janngirdu.

3.2.1. Banndol e gonande pahmol

Adee faro gadal gonungal ko fahma haala wonaa ko hoyi ; haala no sukki e ndegoodom no jibii. Fahma maanndaa banndol no tamma buri non ngam mbahdi e siriyanaade nden daa he gollirrol iri winndannde ndee. Nder majjum, eden mbaawa laabnude enen he Jean-Pierre Cuq e Isabelle Gruco en (2013, p157) ko « ndelle kewtol maanndaa se goonga kay no huunde safunde nde jannginol demngal jananal, ngam kulle ceedude no naata nde faro fannu no yi'irata nde he no fahminirta »

Ngam maanndaa banndol hebee, niɗɗo no hakkiloto he kulle maggol demdiyankaaje duudude : mbahdi, haala, maanndaa, wadiroore, eko... Gade de ngalaa nder demdiyankooje duu no naata faa nyiba maanndaa binndande banndi ngadaade jooni : gonal kabirinol, niɗɗaagu haaldoobe, fannu finaa tawaa, jegande, nyimminooje, connyinande yiiso, eko.. Faa heba fahmina janngoobe muudum haala e binndi e nde burtowi wada be ngada banndi, jannginoowo no waawa gollirde seeda naa kulle den fuu pahmtinirde banndol limtaade dow dee (dow doo). Imo waawa duu wallitoraade laabi gade annde jannginirde tokkooje.

1. Tokkude to jannde nden foti (pamari, koleeji, eko..) niɗɗo no waawa naata nder ekkitol pahminol banndi faro siryaaji mawdi desaadi ; hano ndeer janngirdu weeyooji sawtooji e binndaadi faa watta hakkilooji janngoobe he haala baartinaaka fuu duu he ka banndol. Niɗɗo no waawa nden kay :

- fudda hano ko wadee goodommiiyo yaawungo, kam he janngoobe no dow wakkati kabirinol e mbahdiji muudum iri iri (tagaado naa bisa) ; dow laabi no dum gollirtee iri iri (di golle e di ngonaa di golle) ; dow iri tuugordi majji (sawto, binndi, natal, talfon, eko..)

- wada hettinoo naa jangga daande dow wakkati wakkati taali, bilaaji, binndande jimi, taarikije, haalaaji, banndi di janngoobe ngadi ; weefondira iri haalaaji dii he haalaaji boowaadi ; wada janngoobe kiisoo dow mbahdiji e loowdiji fuu di iri binndande dee ;

- foonndita nokkuuje dow maadiiji becce janngirdu wada weeyo binndi naa no waawa jomi binndande dabbe ceedude de janngoobe mbaawi janngude ngartira finaa tawaa majje e no kolla finaatawaaji goodom : bilaaji, fillaaji, banndi, eko..

Kam woni, nder golle e ngokkoy goodom kaden, jogitoo jogondirol hukkunde ko janngetee janngirde e ko wi'etee (wafetee) nder kabirinolngol nyallaade fuu, yaasin janngirde . Kam woni duu hallita janngoobe laato hettintoobe haalaaji kowu di be, heba niɗɗaagu yeeuwude ko foonndi warde e ji'ol burungol hakkilaare hakkunde muudum e koy golli.

Ko daari ekkitagol pahmol haala e tokkude nufayeeje e nawtorngol ngol niɗɗo tawraa, jannginoowo koleeji no waawa " janngina" banndal tuugaade jaabande tati de anndal jannginirgal wadi ; aardo hettinagol, hettinagol e sakito hettinagol.

Aardo hettinagol no yaabande arannde rewde pahmol haala banndol. Imo waawa, warta hano kollol gonital golliroowal semmbe banndu janngoowo. Janngoowo haalanee dow nufayeeje janngere nden , loowdi mayre e mbahdi ko o nanoyta, dow gonital kabirinol, eko.. Niɗɗo no waawa tokkitaade nufayeeje janngere, taddi e gonital winndande banndol ngol, wada gilla to yonaay yamde pahmol kuumnungol, ko daari dow ho'ore winndande, kaaloowo, ko tewtete, binndol helmere e haala banndol, yoga kulle de

dɛmngal wanngitaa hano piccel, poodirgel haala,, eko. Nufayeere nde wakkati sirya oo ndee woni welina kumpa e hakkillo ji'itol janngoobe.

Wakkati hettinagol na wakkati ji'itol e pahmol winndannde banndol e gedɛ muudum : konngol, tayɔy, kelme, jokkule e alkule kawrudɛ dɛm. Winndannde nden no waawa tawee banndol keertiingol (feere muudum) naa banndol corningol nder winndannde burunde juutude. Haala kettinteeke kan no waawa jannginoowo on he ho'ore muudum haala ka na « janngoobe nyemminoobe » naa faro tuugorgol kebaangol e resa ngam majjum : raajiyo, manyatalfon, talfon, eko...Gollal jannginoowo woni wadɛ no wadɛta fuu faa tawee janngoowo nani ko wi'aa dɛm faa woodi. Tokkude nufayeeje tewteteede, banndol no waawa hettineede ko buri nde wo'otere. Kettinaaki kin wonaa nanol ko wi'a dɛm he nofru tan, wakkati gadal non to janngoowo wattata hakkillo muudum fuu watta dabareeji haandudɛ faa fahma ko wi'aa dɛm heba nootoo yɛmde dɛ o yɛmaa dɛn wakkati aarto hettinagol.

Nder wakkati sakito hettinagol janngoobe ngattaama nder golle faa nootoo yɛmde gadaade fadde hettinagol. Iri no o fahmirta didi no ngoodani mo faa o heba pahmol haala banndol :

1. Se banndol ngol no goonga nder konngol non feere muudum, niddo no waawa wadɛ janngoobe keba maanndaa maggol nder haala faro o yɛmaa be yɛmde laabude dow :

- kaalol ngol (moy waawi haalude banndol, ngam moy, nder iri wakkatiiji diye, eko ;
- kulle mbahdi kelme e konngi winndannde nden ;
- nate ngonude nder winndannde nden ;
- kulle maaannda e golle banndol ;
- kulle finaa tawaaaje ;
- eko.

2. e banndol ngol no haala non nder haala kaalaaka njuutuka seeda (haalawol, pahmtinirgol, yeewtere, eko), tokkude no tuugorgol ngol, golle ekkitol ngol e dɛ maanndaa no mbaawawadaade dow :

- fuu naa yoga kulle limtaade dow dee ;
- (se no heboo), no ngol wadira e no ngol hebiraa yahde he gontiral kabirinol ngol, no tawaa connyandɛ nyemminandɛ...naatudɛ nder finaa tawaa kaaloowo ;
- haaldoobe e no niddaaguuji mabbe ;
- maannda banndol nder fannu kallaado ;
- maanndaa filla (ka fuu) e banndaadum (seeda) ko banndol ;
- golle fillaaji e kabirinooje banndol nder winndannde ;
- eko..

Pahmol binndaangol ngol banndol no wara tokkitaade laawol go'otol ngol haala ;

Wakkati mo anndinol e puɗɗol no aarta **janngol** banndol ngol **he ho'ore muudum** naa winndannde to ngol loowaa nden ; **wakkati gollir** winndannde nden (no juuti burde wakkatiiji diɗi bittiidi ɗin) no tokkan ngam kiinyol cubaangol ngol winndannde yardaaji. Kiinyol ngol no waawa wadee dow kelmeendi, mbahdi kelme, kulle banndol finaa tawaaje, eko. En annda ko banndol no tuugorgol lobbol faa fudugollal e nawtorandê e golle muudum njanngee nder konngol.

Dum fuu idum yottowoo dowpahmol tamma duudungal, amanaa luggidfinngol ngol winndande nden, nder henjitagol maggol naa nder jogondirandê demɗiyankaaku maggol, maanndaajum e gollejum kam he ko hoddii e winndannde nden nowatti ngol. Nden kay, tokkirde faro gorkojum naa debbojum winndannde (haaloore, filotoonde, jabinoore, kabiroore, yamiroore, jime, weeforteende, eko) niɗɗo no waawa janngude nokkuure, mbahdi e gollal banndol nder haala. Caggal golle pahmol (haala naa binndi) banndi, ino he laawol janngoowo kiitore dow ko be kebi be anndi e janngi dow kelme jannde banndi gollal majje.

3.2.2. Banndol e gonandê gadol

Gonandê gadê (naa kaalol) haala e binndi no jogondiri sann he pahmol. Annde kebaadê he pahmol haala e binndi no nawtoroyte no haaniri faa binndandê banndi ngadê (he haala e he binndi).

Gadol haala kan no waawa wadireede hano :

- toowinol sawto jannga banndol naa banndi : niɗɗo no hakkiloo he no janngirta e watta semmbe dow fannuuji ndaarudi konngi banndi tokkirde ko idi ngoodi mbahdiiji (gedê diɗi, gedê tati, eko...) ceedudi naa nanndudi ; tokkude no haaniri sawto ngon wurtoroo, tokka no maanndaa banndol ngol, eko...

- pahmtinol maanndaa winndannde banndiraade nder no gontire ceedude (faa holla hebaade maanndaaji duududi to banndol gollirde no ngol nawtoraa non) ;

- nawtoragol banndi tokkirde iri golleeji di jannginoowo hokki.

Cakitingel ngel no waawa hokkude janngoobe gontiral ngal (nokkuure nden, gadal ngal), golle (haallidoobe be dum yêewi ben), nufayeere wadeteende nden (hokka hollitoore, yamira, duka,...)

- janngoobe ciinana gontire kabirinol nafooje gollirde banndi kaanudi ;

- winndannde banndol rabbindinoore naa timminoore anndal boowaangal he guurdam ;

- gadirol banndi faro haala dow iri no hokkiraa (mbahdi diɗiiri, tatiiri, rafi natal, ko natal, ko golliditta he bisaaji ; teenaadê, himbe...) ;

- eko...

Ko daari gadol winnda banndi, ingol waawa wadaade nder golle ceedude de jannginoowo hokkata naa ciinaade janngoobe ; nanii hanooje ceeda :

- winnda holla banndol ngol niddo fotti nder haala goodom, nder jannde) e duu belungol niddo sanne ; janngoowo no waawa fahmina noy kebol banndol ngol wadiri e hokka ko saabi ko imo habbi yidde he winndande nden ;
- caggal pincitaaki nder wuro, nder banngeere, to himbe anndube, winnda holla binndangel pamarel ngel wuro muudum ;
- fennda banndi tokkirde faro maanndaa naa mbahdi kelme :
- wiida fahmina maanndaa banndol tokkirde gontiral kabirinol ngal ;
- nawtoroo ekkorde de buddu nden hibbina gadol banndi ngol ;
- wadita banndol ngol kelme muudum cottinaa ;
- winnda wada banndi wallitoraade tagu e loowdi banndi anndaadi ;
- wallitoroo banndol faa rabbindina taariki naa jaga ;
- wada winndande timmiroore banndol ;
- eko ...

Laabi di banndi mbaawi hokkude faa annde boowaade himbe pahmee e kaalee, nder binndi e nder haala no ngoni ndelle duudude, takku ko walaa kaaddi. Niddo no waawa beydude wi'a ko gollitoragol nafaaji majji tokkungol laawol no waawa woodde woodde yamdina ekkitol demde, ingol waawa hoynude duu naatol janngoobe nder wurdude muudum en finaa tawaare e walla kebal finaa tawaaji goodom.

3.3. Banndol e jannginol finaa tawaa

« Finaa tawaa no kawrital gade kawtaade, no yi'iretee, no miihortee e no no wadirtee mballoohey faa fahmina jeyre himbe, kam woni done kawtaade dee de yuwi he muudum en e kanje ngoni fecco niddaagu mabbe » (Louis Porcher, 1995, p.55). Finaa tawaajum duu no hawri haalaaji nyibaadi fuu (di nder majji kollititaje) dow gade kawtaade dee. Banndol no hawri kulle didi dee finaa tawaajum. Ingol woni kay gadal kawtaangal donaangal e kollititogal haalaaji himbe. Ingol laatii sanne « diyuru finaa tawaa ». Caggal gollal kabirinol ko ngol wadata, banndol no woodi ndelle gollal cubaangal gollirotoongal heba jannginol-ekkitol finaa tawaaji. Fannuuji tati di finaa tawaa no mbaawa janngeede faro banndi : finaa tawaajum, duudafinaa tawaajum e hawta-finaa tawaajum.

3.3.1. Finaa tawaajum nder banndi

Hano nii no mbinndankoy seedehey, banndi no nawtoroo wuurdude himbe, nde bisaaji e nde kulle kowudè faa ngada haalaaje muudum en. Idè kaala dow huunde fuu ko yéewi niddò. Niddò no jogitoo ko no nawtorteengol ngol banndol ngol nawtorii faa innda ngol no ngol wa'i fuu, ngol haaladataanaa he niddò e dow niddò.

Niddò no waawa ndelle jannga kam he janngoobe kollitooje reendooje nawtoraade nawtorgal ngal banndi nawtorii. Ko hollata dùm, nani no banndi Soñay-germaabe ngattirta nder winndannde (ngada) duuniya bisaaji e jagaaji reendo faa innda (Amadou Saibou Adamou, 2016).

No duudi bisaaji wuro bi'aadi no woodi ko di ngonani nder banndi Soñay-germaabe. Nden kay hano no Soñay-germaabe mballitortoo jikkuuji banndu ngoolooba nii, faa be ngada banndi. Munyude bone bisa oo no wadi mo hano ceedorgal e no walla don daa gadol banndol : *Da hari mooru kala yo* « kam woni se ndiyam wofake say ngoolooba filee). Tagu magga. (ngoolooba yuwre woodi) kam hadatanga fukkaade dow baawo magga ; dùm dom no adaa hano darja e no holla ndimaaku : *Yo ga bu a mana hangasu* (ngoolooba no waata tawa fukkaaki dow baawo. Ammanaa, mawngu magga no wanyinii sanne to bisaaji e di (se ingu nawtoreno no woodfiri) no laatantono nga nafa mawdo, nafaay nga : *Yo du jinde no a si waani a jaraw ; farkay kan ga waani mo mana duwa* (ngoolooba hebii dokkal daande juutunde ammanaa nga waawaa hinnaade nde ; ndakiya mbaawunga dùm hebaay nde).

Hano oo no holla jillol tagu no wontiri to bisaaji (di wuro naa di ladde) nder haalaaji mbanndaadi : ikoy ndarjinaa ndegoodom, ndegoodom no coowee no wooda. Ikoy ndarii nden kay darnde hano himbe nder fuu muudum en duu ko wadata gillol tagu joodtiingol.

Keewal fuu, banndi no anndina dow nehdi e jaga lobbo koy reendo yamiri, wakkati goodom tuugoraade kulle wuurdude. Nden kay, idè janngina munyal : *Suurante ga tondi hari zu* (jom munyal no siiboto nyallaande goodom diyfuru kaayè), naa *Suurante no ga zan waayi* (jom munyal kam yi'ata mirol nyale nge hannde). Idi janngina duu maanndaa poonndale ngoogaaku nder ko yidaa hebee : *Talka ma doona kuunu nyaari* (talka woowa nyaamde huunuure). Tewu huunuure tam haarataa mo dùm tilsani nyaamude dùm, ammanaa wadii wune ngam hebii ko hebi. Baanndi no nodda he gollal, kanngal tam wadata niddò heyà ho'ore muudum, ngam : *Dwaarrayyanhari si to gasoori jum* (ndiyam ñaaraadam waawsa heyude ko lootata gonudo no saarta)

3.3.2. Duudu-finaa tawaajum nder banndi

« Duudu-finaa tawaajum woni filaade kawrol nokkuure wo'otere himbe finaa tawaaji duudufi kawra ngada reendo. » (Cuq e Gruco, op-cit, p 59). Leyde Afirika fuu no kawri himbe lenyi

dūudūdi wadōoḃe behen fuu banndi muudūm jahdooji he annde boowaadē nguurndam maḃḃe e golle maḃḃe e ji'ide maḃḃe duuniyaaru. Niddō no gollirde banndi ceedudī dīi faa janngiradi hano :

- noy reendo fuu maanndinortoo nder banndi ;
- noy reendo haalirta dow kulle keewde e fannuuji nguurndam ;
- sukullaaji (dī nehdi, dī jawdi, dī dewal ; eko..) burudī dūdude nder reendo fuu ;
- nanndiiji ceedirdī (dī tagu, fillannde, dī hiisaaji, eko) banndi reendooji ceedudī ;
- Baawde heḃoo kawrol hakkunde darjaaji reendoo ;
- eko.

3.3.3. Hawta-finaa tawaajum nder banndi

Hawta-finaa tawaajum no waawa maanineede hano « no reendo fuu adirani ho'ore muudūm reendo ngoya ». faro taskandē, ko heḃa annditanaa faa no laabi naa ko suudii seedā (kabirandi, silma, tiyaatiri, nyo'oore, eko) hakkunde pelle dīdī A e B, mohen fuu hokka ho'ore muudūm no yi'irta oya ko wanaa no yahda he ko fedde fuu yi'irata ho'ore muudūm. Hawta-finaa tawaajum no huunde non nde ko mohen fuu no yi'irata oya ko wanngoyta doole doole dow nanndi go'oto, kam woni dow kiite go'oto. » (P. Charaudeau, 1987, 27). Nder ji'ide dēe, niddō no waawa adude yoga banndi hano dibbandē haalaaji dē hawta- fina tawaajum. Nanii hano hanooje nanndi ko Soḃay-germaabe e fulbe, lenyi dīdī buurididdī, no ngada ḃee dow beya nder banndi maḃḃe :

- faa wi'a pullo heyōrtaa, Soḃay-germaabe no mbi'a :

I na fulan no kambe a deebe ga jase di (se pullo hokkaama newre juunngo fuu walḃo nanngata » ;

- faa haalee bahiimaare makko naa tan no yidiri toonyade :

Fulan ga fondo bay a ga fondo ha (pullo no anndi laawol faa no woodī hadātaa imo yāma wakkati fuu toy ngol heedi) ;

To fulbe kam en duu, no njogii dow Soḃay-germaabe (ḃe inndirta helmere kaado) iri haalaaji hano tokkooji nii :

- faa holla nyanngere maḃḃe nde wakkati fuu :

Nyande kaado haaduno hattay

- faa hollude no ḃe koyiri ho'e, laddanngaaku Soḃay-germaabe :

Ko kokkudaa kaado fu no wunndoto.

Nder jannginol-ekkitol demde finaa tawaaje, nafa hawta-finaa tawaajum wonaa tan annditidde nanndi ammanaa annda dī faa bittoodī. Kam woni faro niddāagu maḃḃe finaa tawaa, yahra

janngoobe h ji'itol e he kawrol he finaa tawaaji goodom, kam woni faa nyiba jaga ji'itol e yardaade oya. Duum fuu, laataade oya to ade hano ko woni tan (annditol) oya, ammanaa hano ceedal nafoowol ngam nyibol ho'ore muudum.

Nder laawol ngool, nidfo no waawa wafude, kam e janngoobe, golleeji fiilaade banndi, gadfol hano :

- suboo nder banndi reendo din (hawta-finaa tawaajum) tawaadi no haala dow nanndi faa no laabi naa ko suudii seeda ;
- caggal pincitaaki, filoo yuwudi (saabeeji) nanndiiji loowiidi nder banndi ;
- yeewa tagu, huunde e ciinaa koy nanndineede ;
- fennda naandinaakoy koy tokkirde huundaaku makkoy e ko koy ciinani ;
- yi'ita nder banndi noy mohen fuu woniri faade he oya ;
- wada nanndinooji din kawra he gade goongaaje (himbe e jagaaji ko banndi kaalanta no ngoni fuu en ley tagu mbi'aangu ngun ?) ;
- heesoo yalla nanndinooji din no gollira sifaaji lobbi naa bondi ;
- yi'ita nder banndi ceedukoy faro banndu e finaa tawaaji ;
- anndita sifaaji oya di banndi kalli ;
- yeewta nokkuure finaa tawaa nde kam he ho'ore muudum e no o tawiraa se nokkuuje den fuu yeewaama e nokkuuje de banndi kalli ; eko.

En annda ko woodi to janninoowo woni, nawtoraade banndi, wada janngoobe pahma, beydaade dow nafaaji « jidaadi » (haayndeeji, yankinteeji) ko waawi taweede to jeyeede he finaa tawaa anndaado, ino woodi nafaaji « ngoonganteeji » (hakkillo, anndal, nehdi) to dii ekkitol haani yaara.

Timmirka

Nder tayre ndee, min miccintinii neebirka banndol nder haala bii-aadama, keginaaki makko, risku makko e golle makko nder aduna. Min njogitii ko risku haala non e finaa-tawaa mo barke muudum hantataa ko janngirde jamanu waawi nawtoraade no woodiri nder fannuujji keewdi di jannginol-ekkitaaki, fuu duu nder mo demle-finaa-tawaaji buri.

Fadde ho'oreebe he wadoobe derewol keydintinal jandeeji, siriji jandde e dewte jandde de Afirka, kokkii laawol kawtal taguuji, kujje e jannginol-ekkitaaki banndi kaanuki nder janngirde, jannginooobe na mbaawi nawtoraade yamirooje anndinaade dow heba ngadira banndi tuugorde

janndeeji nafooji keɓol ðemle. Tawee idi ngollira na woodiri he buurdude finaa-tawaaji e algadaraaji keewdi ceedudi di ekkitaaki janngoobe ben.

Yamirooje gade gi'iniidi

- Nder kawrol kibaruuji nder reendo to mbuuru-on, kollee yuwdiiji banndi ;
- Noye reendo nder to mbuuru-on ðon adiri banndol ? Iri pahmtinol ngol buri dartinaade to moodon e ngol mbaawu-on njannginde janngoobe ?
- Deye ngoni golle ho'oreeje ðe banndol, ðe njogiti-on ?
- Nder coorti jannde jamiraadi dow jannginol banndi, cubee yoga majji heba bamton baawde haala, finaa-tawaaji e kaaldol janngoobe moodon.

To **ɗum** **tawaa**

ANSCOMBRE J-C. (2000), « Parole proverbiale et structures métriques », in *Langages*, n°1 39, pp. 7-26.

BERNARD, Y., et White-Kaba, M. (1 994), *Dictionnaire zarma-français*, Paris, ACCT.

CHARAUDEAU, P. (1987), « L'interculturel : nouvelle mode ou pratique nouvelle ? », in *Le Français dans le monde*, numéro spécial, février/mars, pp 25 à 33.

CAUVIN, J. (1981), *Comprendre les proverbes*, Editions Saint-Paul, Collection classiques africains.

MBAYE, M. C. (2015), « Pour une pratique d'enseignement-apprentissage des proverbes en classe de langue : l'exemple de la langue espagnole avec des étudiants francophones », <https://books.openedition.org/apu/7183?lang=fr>, consulté le 07-02-2021.

DIAGNE, M. (2005), *Critique de la raison orale. Les pratiques discursives en Afrique noire*, Paris, Karthala.

EL OUAFA, I., « Le proverbe : de la traduction à la communication », *Insaniyat* / [En ligne], 67 | 2015, mis en ligne le 20 juillet 2016, consulté le 25 novembre 2019. URL : <http://journals.openedition.org/insaniyat/15024> ; DOI : 10.4000/insaniyat.15024

LEGUY, C. (2001) *Le proverbe chez les Bwa du Mali. Parole africaine et situation d'énonciation*, Paris, Karthala.

PORCHER, L. (1995), *Le Français langue étrangère ; Emergence et enseignement d'une discipline*, Paris, Hachette éducation.

RUSSO, J. (2009), « La "grécité des proverbes grecs : un nouveau regard sur un genre ancien", in, Balansard, A. Dorival, G. et Loubet, M. (études réunies par), *Les Fondements de la tradition*

classique : en hommage à Didier Pralon, Publications de l'Université de Provence, pp. 163-176.

SAIBOU ADAMOU A. (2016), *1000 et 1 yaasey. Expressions proverbiales chez les Songhay-Zarma*, Niamey, Editions Gashingo.

SARDAN (de), J-P., O. (1982) *Concepts et conceptions songhay-zarma. Histoire, Culture, Société*, Paris, Nubia

Timmirka

Caggal buulol jannde ngool nder taye joweetati, dume jogitittee dow dewtere jannde ndee ?

Ginan, dewtere jannde ndee wanaa ko adetee bornee saanga muudum. Nde hanaa nawtorteende kayre tan nder cuudi janngirfi. Anniya mayre tabitidfo woni gilla arande, nde holla ko haalaaji finaa-tawaaji di cottataa di Niijeer, adaadi sedfa naa sanne na tawaa nder gadol dewte jannginol, ide laatii kulle duudufe darjanteeje faa to janngirde laatoo tan jannginol e nehdiinol, ammaa duu fuu ko buri woni, to nde laatoo nokkuure jammbootoode maandorde e nufayeeje janngoobe faro kakkitol mabbe he dadfudijji reendooji e joodndeeji mabbe. No wi'iraa, dewtere ndee na sii'oo hollude faro pahmtinol jannde mayre ko jannginol annde den (annde, anndal-gadal, anndal-gonal) de janngirde yamiri na ngoodi liyfal annde janngoowal bii-aadama ngal teddeende kaanungal gollireede heba janngirdu jamanu joyyinee wadfoore janngoobe muudum himbe finaa-tawaa e naatube nder reendooji. Janngirde lobbere woni nokkuure tuugotoonde dow anndaadum rewa faro ko anndaaka, loomtandé e haalaaji ngoongaaji, kawrital gade alaamaaji himbe, ekn. Heba nyifa maana. Dewtere ndee hokkataa ndellee kefte ; coorti miijo nde yamirta nden nde hokka laawol jannginooobe ben e ekkitoobe ben, be Niijeer nawtoroode no njidire nde ngoongaaku tawee ibe ponna nde he taye jannde de be ngadata.

Nden – janngufo dewtere jannde nden na fahmanan dum saanga muudum – dewtere walaa tilasiijum mawdum ; nde adaana tan taye jannde joweetati nder keme naa ko yawti non. No laatoo, hanaa kayre woni sakitittoonde, ko banngol e teddeende mayre na ngadan ko dewte jannde goodom ngadee dow anniyaaji janndeeji di himbe nawtortoo tan faro haala.

Nidfo jogito ndellee ko tellaki gollirgal lobbal ngaal, ngal kaalidol jannde, to taye jannde duudufe e baylaade darjinde annde himbe faro haala, no maande kollojo wonko na dow laawol, jogitittoobe baawde, anndintina janngirde Niijeer, nde laatoo hooliniinde, nder narral, jamanuure ngoongaare. Dewtere jannde ndee no, se ndegoodom non, tabital nyibitaaki janngirde Niijeer ; kayre woni, tannyorde, cii'aaki jahranol janngirde ndee gollirgal ngal nawtorfi e banngol faro jannde aartoore hokkude jiboore fuu nootande muudum kaanufe. Midon miila ko tafol dewtere jannde ndee na wallan no foti fuu burtinol woodde jannde nder Niijeer.